

บทที่ 2

ฉันทบาลี : ที่มาของฉันทไทย

"ฉันท" เป็นคำประพันธ์ที่บังคับเสียงหนักเสียงเบาอันเกิดจากเสียงสระที่มีลักษณะตรงกันข้ามกัน คือ สระเสียงสั้นและสระเสียงยาว ชาวอินเดียโบราณโดยเฉพาะชาวอารยันรู้จักการประพันธ์ฉันทมาเป็นเวลานานหลายพันปีตั้งแต่สมัยที่ยังไม่มีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้ในการสื่อสาร หรือตั้งแต่สมัยที่ชาวอารยันยังมิได้อพยพแยกย้ายกันไปเป็นพวกอินเดียและเปอร์เซีย (Macdonell 1972:54) ฉันทจึงเป็นคำประพันธ์ที่อาจจะกล่าวได้ว่าเก่าแก่ที่สุด

ฉันทถือกำเนิดจากจุดประสงค์ทางศาสนาของชาวอินเดียในสมัยพระเวท ฤๅษีโบราณใช้ฉันทแต่งบทสวดสรรเสริญอันวอนเทพเจ้าและอาศัยกระแสเสียงสูงต่ำหนักเบาในบทสวด (มนุคุรุสุ) เป็นสื่อถ่ายทอดความรู้สึกเทอดทูนเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้า ด้วยเชื่อว่าถ้อยคำที่ร้อยกรองขึ้นอย่างประณีตย่อมเป็นที่พึงพอใจของเทพะยิ่งกว่าคำพูดสามัญที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน ต่อมาฉันทได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย มีการปรับปรุงและแบ่งฉันทออกเป็นหลายประเภท ทั้งยังนำไปใช้แต่งวรรณคดีอื่นๆนอกเหนือไปจากเรื่องราวทางศาสนา

ฉันทมีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาเป็นเจลายาวนาน มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงข้อบังคับตลอดจนลักษณะของภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ กวีอินเดียนิยมใช้ฉันทรจนาวรรณคดีกันอย่างแพร่หลาย การแบ่งยุคของฉันทในที่นี้ถือตามการแบ่ง

ยุคของวรรณคดีอินเดียและยุคของภาษาอินโดอารยัน (Indo-Aryan)*

ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้มากในวรรณคดียุคพระเวท ยุคสันสกฤตมาตรฐานและยุคปรากฏต ฉันทยุคพระเวทพบในวรรณคดีพระเวท ฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐานพบในวรรณคดีมหากาพย์และบทละคร เป็นต้น และฉันทปรากฏตพบในวรรณคดีพุทธศาสนา จึงแบ่งฉันทออกเป็น 3 ยุคตามลักษณะของภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ ดังนี้คือ ฉันทยุคพระเวท ฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐาน และ ฉันทยุคปรากฏต

(1) อินโดอารยันยุคเก่าในยุคพระเวท มีภาษาพระเวทและภาษาสันสกฤตมาตรฐาน ภาษาพระเวท คือ ภาษาที่ใช้ในบทสวดของคัมภีร์พระเวทของพวกอารยัน ส่วนภาษาสันสกฤตมาตรฐาน คือ ภาษาพระเวทที่ปาณินิจัดระบบให้เป็นภาษาสันสกฤตแบบแผน

(2) อินโดอารยันยุคกลาง มีภาษาปรากฏต การเปลี่ยนแปลงจากภาษาพระเวทมาเป็นภาษาปรากฏตเป็นการเปลี่ยนแปลงในการลดขั้นตอนความสลับซับซ้อนและกฎเกณฑ์ต่างๆ เพื่อให้ออกเสียงได้ตามธรรมชาติ จึงทำให้เป็นภาษาที่ง่ายขึ้นกว่าเดิมมากและพบว่าใช้กันอย่างแพร่หลาย ภาษาปรากฏตประกอบด้วย

- ภาษาปรากฏตยุคเก่า ได้แก่ ภาษาของแคว้นมคธหรือภาษาบาลี เป็นภาษาที่พบในจารึกและคัมภีร์พุทธศาสนา
- ภาษาปรากฏตยุคกลาง ได้แก่ ภาษาปรากฏตที่ใช้ในบทละคร เช่น ภาษามหาราชฎี ภาษาเศารเสนี ภาษามาคธีและภาษาอรรธมาคธี
- ภาษาปรากฏตยุคหลัง ได้แก่ ภาษาอปรภระ ซึ่งไม่ปรากฏมากนักในวรรณคดี

(3) อินโดอารยันยุคปัจจุบัน ได้แก่ ภาษาปัจจุบันที่พูดกันในถิ่นต่างๆ เช่น ภาษาเบงกาลี ปัญจาบี และฮินดี เป็นต้น

(กุสุมา รัชมนี. เอกสารคำสอนวิชา อท.437 ภาษาสันสกฤตประยุกต์ 1. 2527 : 2-6)

หรือภาษาสันสกฤตแบบพระเวท (Vedic Sanskrit)

1 ฉันทยฺกพระเวท (Vedic Metre)

อยู่ในช่วงเวลาประมาณ 1,000 ปีก่อนคริสตกาล ฉันทยฺกนี้เป็นยุคแรกเริ่มของฉันทซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยใช้ภาษาสันสกฤตแบบพระเวท (Vedic Sanskrit) ภาษาสันสกฤตแบบพระเวทได้รับยกย่องว่าเป็นภาษาสูงส่งและมีความสำคัญในฐานะเป็นภาษาของบทสวดในคัมภีร์พระเวทอื่นเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดตลอดจนความเชื่อในพระเจ้าของชาวอารยันอินเดียที่เกิดขึ้นเพราะความเกรงกลัวธรรมชาติออกมาในรูปของร้อยกรอง

ฉันทสมัยพระเวทปรากฏในคัมภีร์พระเวททั้ง 4 เล่ม คือ ฤคเวท

ฤคเวท เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมบทสวดสรรเสริญฤทธานุภาพและความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าซึ่งแต่งเป็นคำร้อยกรองแบบโบราณเพื่อใช้ในการสวดโดยตรง ผู้แต่งคือฤชิจากหลายตระกูลซึ่งอยู่ต่างสมัย ส่วนวนภาษาในฤคเวทจึงมีทั้งเก่าและใหม่ปนกัน

ยชุรเวท เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยการทำพิธีและการบวงสรวงต่างๆ ประกอบด้วยการกำหนดแบบแผนและขั้นตอนในการทำพิธี รวมทั้งคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ยชุรเวทแต่งเป็นร้อยแก้วเป็นส่วนใหญ่ มีบทร้อยกรองแทรกเป็นบางตอน ร้อยกรองเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากคัมภีร์ฤคเวท

สามเวท เป็นคัมภีร์ที่ใช้ขับร้องในงานพิธีต่างๆที่มีการบูชาด้วยน้ำโสม บทร้อยกรองส่วนใหญ่มาจากคัมภีร์ฤคเวท

อถรรพเวท เป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยบทร้อยกรองเกี่ยวกับความมืด ภูตผีปิศาจ พ่อมดหมอผีผู้เปล่งคำสาปแช่ง ตลอดจนอำนาจของอมนุษย์ซึ่งนำโรคร้ายไข้เจ็บและโชคร้ายมาสู่มนุษยชาติ จึงเป็นคัมภีร์แห่งเวทมนต์คาถา คำสาปแช่ง การทำเสน่ห์เล่ห์กล การปิดเป่าผีसाงและร้ายมนต์กำจัดศัตรู การรักษาพิษงูและโรคร้ายต่างๆ

ยชฺรเวท สามเวทและอถรรพเวท โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉันทที่รจนาเป็นบทสวด
ในคัมภีร์ฤคเวทเป็นคำประพันธ์เก่าแก่ที่สุดซึ่งแต่งขึ้นก่อนที่จะมีการบัญญัติกฎเกณฑ์
ของคำประพันธ์ใดๆ ทั้งนี้เพราะฤคเวทเป็นวรรณคดีสันสกฤตเรื่องแรกซึ่งแต่งขึ้น
ประมาณ 3,000 - 4,000 ปีมาแล้ว จัดเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดและเก่าแก่ที่สุดใน
บรรดาวรรณคดีพระเวททั้งปวง(เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา 2520:14)

คัมภีร์ฤคเวทรจนาและสืบทอดกันมาด้วยปากเปล่าในยุคที่ยังไม่มีตัว
อักษรโดยมีจุดประสงค์เพื่อสวดสรรเสริญเทพเจ้าประกอบการทำพิธีบูชาัญญ การ
ออกเสียงถ้อยคำสรรเสริญเทพเจ้าจำเป็นต้องถูกต้องไม่ผิดเพี้ยนเพราะส่งผลต่อการ
ทำพิธี พราหมณ์ผู้ทำพิธีจึงต้องศึกษาเรื่องเสียงและการออกเสียง รวมทั้งการท่องจำ
บทสรรเสริญเทพเจ้าเป็นอย่างดี (ปราณี ฟาพานิช 2536:131) จะเห็นได้ว่าไม่ว่า
จะเป็นจุดประสงค์ในการประพันธ์ วิธีการประพันธ์ หรือวิธีการถ่ายทอดสืบทอดกันมา
ก็ตาม ล้วนเป็นไปเพื่อ "เสียง" โดยตรง ลักษณะเด่นของฉันทยุคพระเวทจึงอยู่ที่
เสียงเป็นสำคัญ เสียงในที่นี้ คือ ระดับเสียงสูงต่ำและความสั้นยาวของเสียงสระ

ระดับเสียงสูงต่ำ

ฉันทในฤคเวทประกอบด้วยระดับเสียง 3 ประเภทเรียงตามลำดับดังนี้
ได้แก่

อนุทาดุด (anudātta) หรือเสียงต่ำ อุทาดุด (udātta) หรือเสียงสูง และสวาริต
(svarita) หรือเสียงกลาง (Macdonell 1971:41)

เสียงต่ำ

เสียงสูง

เสียงกลาง

---

* เสียงกลางที่ลดระดับลงมาจากเสียงสูงนั้น ศาสตราจารย์
ดร.คุณบรรจบ พันธุเมธา เรียกว่า เสียงสูงท้ายตก (บาลีสันสกฤตในภาษาไทย
2518:62)

เสียงต่ำมีเครื่องหมายขีดตามแนวนอนอยู่ข้างใต้พยางค์ และเสียงกลางมีเครื่องหมายขีดตามแนวตั้งกำกับอยู่เหนือพยางค์ ส่วนเสียงสูงเท่านั้นที่ไม่มีเครื่องหมายใดกำกับ ดังตัวอย่าง अग्निना (agninā) (Macdonell. 1927:243)

การประพันธ์ฉันทโดยคำนึงถึงระดับเสียงทั้งสามประเภทนั้นย่อมจะส่งผลต่อการสวดฉันทโดยตรง ความแตกต่างระหว่างเสียงต่ำ เสียงสูง และเสียงกลางจะเอื้ออำนวยให้ถ่ายทอดออกมาเป็นทำนองสวดได้อย่างราบรื่นตามที่ต้องการ

ความสั้นยาวของ เสียงสระ

นอกจากระดับเสียงดังที่กล่าวมาแล้ว ลักษณะเด่นของฉันทยุคพระเวทยังอยู่ที่ความสั้นยาวของเสียงสระซึ่งสัมพันธ์กับจำนวนพยางค์ ฉันทยุคนี้กำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทเอาไว้แน่นอน แต่ละพยางค์จะประสมด้วยสระ เสียงสั้นและสระเสียงยาวแตกต่างกันไป มีข้อสังเกตว่าแม้จะบังคับจำนวนพยางค์แต่ไม่บังคับตำแหน่งของพยางค์ คือ ไม่เคร่งครัดว่าพยางค์ใดต้องเป็นพยางค์เสียงสั้นหรือเป็นพยางค์เสียงยาว จะบังคับเฉพาะพยางค์ที่ 4 หรือพยางค์ที่ 5 เท่านั้นให้มีเสียงสั้นยาวค่อนข้างแน่นอนตายตัว ในขณะที่พยางค์อื่นที่มาข้างหน้าพยางค์ที่ 4 หรือพยางค์ที่ 5 นั้นจะเป็นพยางค์เสียงสั้นหรือเสียงยาวก็ได้ เช่นเดียวกับพยางค์สุดท้ายของบาทที่เป็นได้ทั้งพยางค์เสียงสั้นและเสียงยาว (Margaret and James Stutley 1977:62)

พยางค์เสียงสั้นและพยางค์เสียงยาวที่อยู่สลับกันจะทำให้เกิดจังหวะขึ้นภายในฉันทอันเป็นผลมาจากลักษณะที่ตรงข้ามกันระหว่างพยางค์ดังกล่าว หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นจังหวะที่กำหนดด้วยพยางค์เสียงสั้นและพยางค์เสียงยาว

จังหวะที่ว่่านนี้ คือ "ยติ"(Yati)* ซึ่งเป็นที่หยุดหรือเว้นจังหวะในขณะที่อ่านหรือ สวดคำประพันธ์แต่ละบาท(Apte. 1973:649)ยติถูกกำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการ สวดโดยตรง เพื่อให้ผู้สวดทอดจังหวะลง ณ พยางค์ที่ต้องการ โดยมากมักทอดจังหวะ ตรงพยางค์ครุเสมอเพื่อมิให้ขาดเสียงนิยมใช้เครื่องหมาย , กำกับหลังพยางค์ที่ ทอดจังหวะ

อาจจะกล่าวได้ว่าฉันทยุดพระ เวทมีจังหวะการสวดที่กำหนดไว้อย่าง แน่นนอน(Mukherji 1976:33) ดังจะเห็นได้จากฉันทที่มีบาทละ 11-12 พยางค์ มักจะมีช่วงหยุดหรือเว้นจังหวะการสวดหลังพยางค์ที่ 4 หรือพยางค์ที่ 5 ของแต่ ละบาท ในขณะที่ฉันทที่มีบาทละ 5-8 พยางค์ไม่มีจังหวะหยุดดังกล่าว(Macdonell. 1981:436) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ยติอยู่หลังพยางค์ที่ 4

anāgāstvé, aditi tvé turásah
imám yajñám, dadhatu śrósamanāḥ

---

* ตรงกับ Caesura หรือ Pause ในภาษาอังกฤษ

1	2	3	4	,	5	6	7	8	9	10	11
a	nā	gās	tvé	,	a	di	ti	tvé	tu	rā	sah ^{**}
i	mām	yaj	ñam	,	da	dha	tu	śró	sa	mā	nāh

(Macdonell 1981:441)

* ในตำราของสันสกฤตใช้เครื่องหมาย $\cup$ แทนลหุ(เสียงเบา) _____ แทนครุ(เสียงหนัก) และ $\cup$ แทนพยางค์ที่ไม่บังคับครุ ลหุ จะเป็นครุหรือลหุก็ได้ (ดังจะเห็นได้จากตำราของ (Arthur A. Macdonell และ Amulyadhan Mukherji)

ในตำราของบาลีใช้เครื่องหมาย _____ แทนลหุ(เสียงเบา) $\cup$ แทนครุ(เสียงหนัก) (ดังจะเห็นได้จากตำราของ R. Siddharatha) ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับตำราของสันสกฤต

ในตำราการประพันธ์ของไทยนิยมใช้เครื่องหมาย $\cup$ แทนลหุและ $\cup$ แทนครุ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะใช้เครื่องหมายครุ ลหุ ตามความนิยมของไทย และใช้ $\cup$ แทนพยางค์อิสระที่เป็นได้ทั้งครุและลหุ เพื่อให้เข้าใจตรงกัน

** ในการยกตัวอย่างนี้ ผู้วิจัยแสดงให้เห็นแต่ละพยางค์อย่างชัดเจน แต่โดยปกติแล้วฉันทอนันต์จะไม่เขียนเว้นพยางค์ดังตัวอย่างที่คัดมาประกอบก่อนที่จะแยกพยางค์ในตอนถัดมา

ข. บคอยู่หลังพยางค์ที่ 5

asmákam santu, bhúva nasya gópañ
píban tu sómam, áva se nŕ adyá

1 2 3 4 5, 6 7 8 9 10 11
as mā kam san tu, bhú va nas ya gó pañ
pí ban tu só mam, á va se nŕ ad yá

(Macdonell 1981:441)

อาจกล่าวได้ว่าฉันทลักษณ์พระ เวทมีวิวัฒนาการมาจากฉันทโบราณของ
อินโด-อิเรเนียนและมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับฉันทในคัมภีร์อเวสตะ (Avesta)
ของเปอร์เซีย (Mukherji 1976:32) ดังจะเห็นได้จากมีข้อกำหนดด้านรูปแบบที่
ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะฉันทในคัมภีร์ฤคเวทนั้นประพันธ์ขึ้นโดยไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว
เช่นเดียวกับฉันทในคัมภีร์อเวสตะและฉันทโบราณของกรีกและลาตินที่ยึดหลักของ
การออกเสียงหนักเสียงเบาเป็นสำคัญ เป็นผลให้มีโครงสร้างของรูปแบบ
เป็นอย่างเดียวกัน คือ

1. ประกอบด้วยพยางค์เสียงสั้นและพยางค์เสียงยาวสลับกันไปเพราะ
คำนึงถึงความสั้นยาวของเสียงสระ
2. กำหนดจำนวนพยางค์ที่แน่นอนในแต่ละบาท แต่ไม่เคร่งครัดเกี่ยวกับ
ตำแหน่งของพยางค์เสียงสั้นหรือพยางค์เสียงยาวแต่อย่างใด

3. ความสั้นยาวของเสียงสระมีส่วนสัมพันธ์กับจังหวะภายในฉันท์โดยตรง เพราะจังหวะถูกกำหนดด้วยพยางค์เสียงสั้นและพยางค์เสียงยาว นอกจากนี้จังหวะที่เกิดขึ้นยังเป็นจังหวะแน่นอนตายตัวที่มีตำแหน่งของการเว้นจังหวะตรงกันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากฉันท์ยุคพระเวทที่มีบทละ 4 บาท บาทละ 11 พยางค์นั้น มียัติหรือการเว้นจังหวะการสวดหลังพยางค์ที่ 4 หรือพยางค์ที่ 5 เช่นเดียวกับฉันท์ในคัมภีร์อเวสตะที่มีบทละ 4 บาท บาทละ 11 พยางค์ (Macdonell 1965: xvii)
4. จำนวนพยางค์ที่กำหนดไว้แน่นอนในฉันท์แต่ละบาทซึ่งประกอบด้วยพยางค์เสียงสั้นสลับกับพยางค์เสียงยาวอย่างสม่ำเสมอทำให้ฉันท์ส่วนใหญ่ในยุคพระเวทและฉันท์โบราณของกรีกมีจังหวะเดียวกัน คือ "iambic meter" ที่มีจังหวะละ 2 พยางค์ พยางค์ต้นเป็นเสียงสั้นหรือเสียงเบา พยางค์ท้ายเป็นเสียงยาวหรือเสียงหนัก เกิดเป็นเสียงสั้น - เสียงยาว หรือ เสียงเบา - เสียงหนัก สลับกันไปเป็นช่วงๆ เช่นเดียวกัน

ข้อกำหนดในการประพันธ์ที่เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้อาจจะเป็นผลมาจากภาษาสันสกฤต ภาษากรีกและลาตินโบราณมีกำเนิดมาจากภาษาตระกูลเดียวกัน คือ อินโดยุโรป (Indo-European)

คัมภีร์ฤคเวทเป็นที่รวมของบทสวดจำนวนมากซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ บทสวดเรื่องเดียวกันส่วนใหญ่ประกอบด้วยฉันท์ประมาณ 10 บท ซึ่งอาจจะมีฉันท์รวม

2 หมวดหรือมากกว่านั้น โดยทั่วไปแล้วเป็นฉันทที่มีบทละ 4 บาท(บรรทัด) มีอยู่บ้างเหมือนกันที่มีบทละ 3 หรือ 5 บาท แต่ละบาทมีจำนวนตั้งแต่ 8 พยางค์, 11 พยางค์และ 12 พยางค์ตามลำดับ(Macdonell 1965:xvii) พยางค์หนึ่งๆ จะมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งต่อไปนี้ คือ เป็นพยางค์ที่ประสมกับสระ เป็นพยางค์ที่ประสมกับสระและพยัญชนะ หรือเป็นพยางค์ที่ประสมกับสระและอนุสवार มีข้อสังเกตว่าฉันทแต่ละบทนิยมวางรูปของบาทในลักษณะเดียวกัน นานๆครั้งจึงจะมีบทที่วางรูปโดยการรวมบาทที่มีความยาวต่างกัน (Ibid)

ฉันทในยุคพระเวทที่นิยมแต่งกันมากมีเพียง 7 หมวด แต่ละหมวดประกอบด้วยจำนวนพยางค์ในบาทหนึ่งๆแตกต่างกันไปตั้งแต่ 6 พยางค์จนถึง 12 พยางค์ ฉันทหมวดเหล่านี้มีลักษณะสำคัญเป็นที่สังเกตได้ คือ ฉันท 1 บทในแต่ละหมวดจะมีพยางค์เพิ่มขึ้นหมวดละ 4 พยางค์ตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ คายดुरี (24 พยางค์) อุษณีะ(28 พยางค์) อนุษฎฺฐ(32พยางค์) พฤหตี(36 พยางค์) ปงฺกฺติ(40 พยางค์) ตฺริษฎฺฐ(44 พยางค์) และชคตี(48 พยางค์)

---

* คัมภีร์ฤคเวทแต่งด้วยฉันทโบราณดึกดำบรรพ์ ซึ่งเป็นฉันทแบบที่เรียกรวมๆ ว่า "ฉันทหมวด" คือ ฉันทหมวด 8 หมวด 11 หมวด 12 หมวด 13 หมวด 14 ฯลฯ ฉันทหมวด 8 มีชื่อว่า อนุษฎฺฐ ฉันทหมวด 11 มีชื่อว่า ตฺริษฎฺฐ ฉันทหมวด 12 มีชื่อว่า ชคตี ฉันทหมวด 13 มีชื่อว่า อติชคตี ฉันทหมวด 14 มีชื่อว่า ศกฺวรี ฯลฯ (ศกฺติศรี แยมันดคา 2534:116) ลักษณะของฉันทหมวดถือการนับตามคำที่มีในบาท เป็นฉันทที่บอกกฎเกณฑ์กว้างๆว่ามีจำนวนกี่คำในหนึ่งบาท โดยไม่กำหนดชื่อแยกออกไป (เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา 2520:15)

ข้อกำหนดเกี่ยวกับจำนวนบาทและจำนวนพยางค์ในฉันทยุกพระเวท ทั้ง 7 หมวดต่อไปนี้ เป็นรูปแบบที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปในยุคพระเวท ยังมีรูปแบบอื่นๆของฉันทหมวดนอกเหนือจากนี้ แต่เนื่องจากมีที่ใช้้น้อยกว่า จึงมิได้นำมากล่าวถึง ณ ที่นี้

ฉันท 7 หมวดในยุคพระเวท ได้แก่

1.1 ฉันทพระเวทหมวด 6 มีบทละ 24 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "คายนครี" (Gayatrī) รูปแบบดั้งเดิมที่ใช้โดยทั่วไป คือ บทหนึ่งมี 3 บาท บาทละ 8 พยางค์^{**} ดังนี้

---

* ฉันทยุกพระเวททั้ง 7 หมวดนี้ยังจำแนกเป็นชนิดย่อยอีกหลายชนิด ซึ่งมีจำนวนบาทในฉันทแต่ละบท จำนวนพยางค์ในฉันทแต่ละบาทรวมทั้งจำนวนพยางค์ในฉันทแต่ละบทเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบที่นิยมใช้กันโดยทั่วไป วิทยานิพนธ์นี้จะกล่าวถึงแต่เพียงชื่อของฉันทดังกล่าว ผู้สนใจสามารถอ่านรายละเอียดได้จาก "A Critical Study of The Tenth Mandala of R̥gveda" ของ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิตสาขา Philosophy in Sanskrit ของ Banaras Hindu University Varanasi, 1988)

** Sir Monier Monier-Williams กล่าวถึงฉันทคายนครีไว้ใน Sanskrit-English Dictionary, Delhi, Motilal Banarsidass 1984:352 ว่า "...an ancient metre of twenty-four syllables (variously arranged, but generally as a triplet of eight syllables each).."

จำนวนบาทใน 1 บท   จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท   จำนวนพยางค์ใน 1 บท
 3 บาท   =   8+8+8   =   24 พยางค์

ดังตัวอย่าง

agnim īle	puróhitam
yajñásya de	vám ṛtvíjam
hótāram ra	tnadhátamam

(Macdonell 1981 : 439)

อย่างไรก็ดีบางครั้งจะพบว่ามึรูปแบบต่างออกไป คือบทหนึ่งมี 4 บาท บาทละ 6 พยางค์ คายตรีเป็นฉันทที่สำคัญที่สุดในบรรดาฉันทหมวดทั้งหลาย บทสวดที่รจนาด้วยฉันทคายตรีมีจำนวนมากถึง 1 ใน 4 ของบทสวดทั้งหมดที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท (मारศรี ศุภวิไล 2528:26) แสดงให้เห็นว่าฉันทหมวดนี้แพร่หลายและได้รับความนิยมมากในยุคพระเวท

คำว่า "คายตรี" แปลว่า การขับร้อง ความหมายตลอดจนจุดประสงค์ของการใช้ฉันทคายตรีชี้ให้เห็นว่าฉันทดังกล่าวน่าจะเป็นฉันทหมวดแรกที่ชาวอินเดียบุราณประดิษฐ์ขึ้นจากการขับร้องทำนองพื้นเมืองโบราณเพื่อใช้เป็นฉันทขับร้องโดยตรง

ฉันทหมวดคายตรี มี 8 ชนิดย่อย ได้แก่

1. ปทปงฺกฺติ คายตรี	5. วรุณมานา คายตรี
2. ภูริกฺ คายตรี	6. ทวิปทา คายตรี
3. ปาทนิจนฤตฺ คายตรี	7. ยวมธฺยา คายตรี
4. อตินิจฤตฺ คายตรี	8. อุษณิคุครฺภา คายตรี

(Pratuang Tinnaratana 1988:351-354)

1.2 ฉันทพระเวทหมวด 7 มีบทละ 28 พยางค์ บทหนึ่งมี 3 บาท บาทที่หนึ่งและบาทที่สองมี 8 พยางค์ บาทที่สามมี 12 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "อุษฺณี" (Uṣṇih) แปลว่า ความรัก นิยมใช้ฉันทหมวดนี้แต่งเรื่องราวเกี่ยวกับ ความงามและความรัก

จำนวนบาทใน 1 บท   จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท   จำนวนพยางค์ใน 1 บท
 3 บาท   =   8 + 8 + 12   =   28 พยางค์

ดังตัวอย่าง

ágne vāja | sya gómataḥ
 íśanaḥ sa | haso yaho
 asmé dhehi, jātave | do máhi śrávaḥ ||
 (Macdonell 1981:441)

ฉันทหมวดอุษฺณี มี 6 ชนิดย่อย ได้แก่

1. ปฺร อุษฺณี	4. บีปิลิกมธฺยา อุษฺณี
2. กากฺป อุษฺณี	5. ตนฺคิรา อุษฺณี
3. กากฺป นยงฺกุคิรา นิจฺตุ อุษฺณี	6. อนฺษฺฏฺกุคฺรฺภา อุษฺณี

(Pratuang Tinnaratana 1988:355-358)

1.3 ฉันทพระเวทหมวด 8 มีบทละ 32 พยางค์ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทละ 8 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "อนฺษฺฏฺ" (Anuṣṭubh) แปลว่า สรรเสริญ ตาม นิยมใช้ฉันทหมวดนี้แต่งบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าเพื่อเป็นหนทางไปสู่สรวงสวรรค์ ปราบกฏในคัมภีร์ฤคเวทเพียง 1 ใน 3 ของฉันทคายฺตรี (Macdonell 1981:439)

จำนวนบาทใน 1 บท จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำนวนพยางค์ใน 1 บท
 4 บาท = 8 + 8 + 8 + 8 = 32 พยางค์

ตั้งตัวอย่าง

á yás te sar | pirāsute |
 ágne sám ás | ti dhāyase ||
 áiṣu dyumnám | utá śrávaḥ |
 á cittám mār | tieṣu dhāḥ ||
 (Macdonell 1981:439)

ฉันทหหมวดอนุชฎ มี 6 ชนิดย่อย ได้แก่

1. กฤติ อนุชฎ	4. นษฏรูปา อนุชฎ
2. ปิปลิกมธยา อนุชฎ	5. วิราฎ อนุชฎ
3. กาวิราฎ อนุชฎ	6. มหาปงกติ อนุชฎ

(Pratuang Tinnaratana 1988:358-360)

1.4 ฉันทพระเวทหมวด 9 มีบทละ 36 พยางค์ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทที่หนึ่งและบาทที่สองมี 8 พยางค์ บาทที่สามมี 12 พยางค์ บาทที่สี่มี 8 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "พฤติ"(Brhatī) แปลว่า สว่าง เป็นฉันทที่ทำให้ความแจ่มใส นิยมใช้สวดเมื่อผู้สวดปรารถนาเกียรติยศและความรุ่งเรือง (मारुती सुग्विले 2528:30)

จำนวนบาทใน 1 บท จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำนวนพยางค์ใน 1 บท
 4 บาท = 8 + 8 + 12 + 8 = 36 พยางค์

ตั้งตัวอย่าง

śácībhir nah | śacivasu |
 dévā náktam | daśasyatam ||
 mā vāṃ rātír, úpa da | sat kádā caná |
 asmád rātíḥ | kádā caná ||

(Macdonell 1981:444)

ฉันท်หมวดพทหตี มี 7 ชนิดย่อย ได้แก่

1. บุรสุตาทุ พทหตี	5. วิษุฎฐาร พทหตี
2. อบุริษุฎฐาทุ พทหตี	6. ปิปีลิกมฐยา พทหตี
3. นยงกุสวาริณี พทหตี	7. วิษุมปทา พทหตี
4. วิราฎฐ อรุฎฐว พทหตี	

(Pratuang Tinnaratana 1988:362-364)

1.5 ฉันท်พระเวทหมวด 10 มีบทละ 40 พยางค์ บทหนึ่งมี 5 บาท
 บาทละ 8 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "ปงกุติ"(Pankti) แปลว่า แถว, ระเบียบ
 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ 2512:472)

จำนวนบาทใน 1 บท จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำนวนพยางค์ใน 1 บท

5 บาท = 8 + 8 + 8 + 8 + 8 = 40 พยางค์

ตั้งตัวอย่าง

itthā hí sóma ín máde | brahmā cakāra vārdhanam ||
 śáviṣṭha vajrinn ójasā | pṛthivyā níḥ śasā áhim | árcani
 ánu svarájiam ||

(Macdonell 1981:440)

ฉันทหหมวดปงฺกติ มี 7 ชนิดย่อย ได้แก่

1. วิราฎฺ ปงฺกติ	5. ปุรุสฺตาร ปงฺกติ
2. สโตพถหตี ปงฺกติ	6. สฺสฺตาร ปงฺกติ
3. วิปรีต ปงฺกติ	7. วิษฺฎาร ปงฺกติ

(Pratuang Tinnaratana 1988:365-368)

1.6 ฉันทพระเวทหมวด 11 มีบทละ 44 พยางค์ บทหนึ่ง มี 4 บาท
 บาทละ 11 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "ตฺริษฺฎ" (Trisṭubh) แปลว่า สรรเสริญ
 นิยมใช้สวดเพื่อปรารณากำลังอำนาจ จัดเป็นฉันทสรรเสริญเล่าเรื่องที่มีท่วงทำนอง
 รวดเร็วว่องไวที่สุด ยิ่งไปกว่านั้นยังได้รับเลือกว่าเป็นแบบฉันทที่แสดงลักษณะเฉพาะ
 ของฉันทอื่นได้ชัดเจนยิ่งกว่าฉันทชนิดอื่น (मारศรี ศุภวิไล 2528:29) เป็น
 ฉันทที่ใช้มากที่สุด ในคัมภีร์ฤคเวทประมาณ 2 ใน 5 ของบทสวดทั้งหมด
 (Macdonell 1971:47)

จำนวนบาทใน 1 บท จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำนวนพยางค์ใน 1 บท

$$4 \text{ บาท} = 11 + 11 + 11 + 11 = 44 \text{ พยางค์}$$

ดังตัวอย่าง

pibā somamabhi yamugra tarda
 ūrva gavyam mahi grṇāna indra |
 vi yo dhṛṣno vadhiṣo vajcahasta
 viśva vṛtramamamitriyā śavobhiḥ ||

(Varma Rgveda-Prātisākhya of Śaunak 1988:809)

ฉันทหหมวดตรีษฏภู มี 7 ชนิดย่อย ได้แก่

1. อภิสาริณี ตรีษฏภู	5. ชุโบติษุมตี ตรีษฏภู
2. วิราฎสุถานา ตรีษฏภู	6. มหาพฤหตี ตรีษฏภู
3. วิราฎปุรุวา หรือ ปงกคฺยคฺตฺตรา ตรีษฏภู	7. ยวมธฺยมา ตรีษฏภู
4. วิราฎรุปา ตรีษฏภู	

(Pratuang Tinnaratana 1988:369-373)

1.7 ฉันทพระเวทหมวด 12 มีบทละ 48 พยางค์ บทหนึ่งมี 4 บท
บทละ 12 พยางค์ เรียกชื่อรวมว่า "ชคตี"(Jagati) แปลว่าการไหลไป ซึ่ง
เหมาะสมกับท่วงทำนองของฉันทที่มีจังหวะเหมือนกระแสดลื่นและว่า เรืองเหมือนสัตว์
น้ำที่แหวกว่ายไป (मारसी सुग्विले 2528:30) นิยมใช้สวดเพื่อความมั่งคั่งร่ำรวย
สำหรับผู้ที่ปรารถนาทรัพย์สินเงินทอง เป็นฉันทที่ใช้มากเป็นลำดับที่สามในคัมภีร์
ฤคเวท(Macdonell 1981:442)

จำนวนบาทใน 1 บท จำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำนวนพยางค์ใน 1 บท
4 บาท = 12 + 12 + 12 + 12 = 48 พยางค์

ดังตัวอย่าง

anānudó, vṛṣabhó dódhato vadháḥ
gambhīrá ṛṣvó, asam aṣṭakāviah

(Ibid. : 442)

2. ฉันทยุกสันสกฤตมาตรฐาน(Classical Sanskrit Metre)

ยุกสันสกฤตมาตรฐานอยู่ในช่วงเวลาประมาณ 500-400 ปีก่อนคริสต์กาล ฉันทยุกนี้วิวัฒนาการมาจากฉันทโบราณในยุควะเวท(Mukherji 1976 : 16) จัดอยู่ในยุคที่สองของฉันทอินเดียซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยใช้ภาษาสันสกฤตมาตรฐานหรือภาษาสันสกฤตแบบฉบับที่ใช้รจนาวรรณกรรมเช่น รามายณะ มหาภารตะ ศกุนตลา ฯลฯ

ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางภาษาเกิดขึ้นซึ่งมีผลกระทบต่อการประพันธ์ฉันทโดยตรง กล่าวคือ ภาษาสันสกฤตยุควะเวทหรือภาษาอารยันอินเดียกลายเป็นภาษาเก่าที่คนรุ่นใหม่มีปัญหาในการทำความเข้าใจ จึงเกิดการพัฒนาภาษาแม่หรือภาษาสันสกฤตยุควะเวทออกเป็น 2 ลักษณะ คือ (กฤษณา รักษมณี 2536 : 3)

- .... - ลักษณะที่หนึ่งเป็นภาษาที่พัฒนาใน "กรอบ" ไวยากรณ์ที่นักภาษากำหนดให้เป็นมาตรฐาน เรียกว่า ภาษาสันสกฤต หมายถึง ภาษาที่ตกแต่งดีแล้ว
- ลักษณะที่สอง เป็นภาษาที่พัฒนาไปตามความนิยมของชาวบ้านชาวเมือง เรียกว่า ภาษาปรากฤต หมายถึง ภาษาธรรมชาติ....

จะเห็นว่าภาษาสันสกฤตแบบฉบับที่พัฒนามาจากภาษาสันสกฤตยุควะเวทนั้นได้รับการชำระและกำหนดกฎเกณฑ์ให้รัดกุมขึ้น ส่งผลให้ภาษาดังกล่าวมีระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัดแน่นอนทั้งด้านการออกเสียงและกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ ทำให้มีลักษณะแตกต่างไปจากภาษาปรากฤตที่พัฒนามาจากภาษาสันสกฤตยุควะเวท ทั้งนี้เพราะภาษาปรากฤตลดกฎเกณฑ์ต่างๆทำให้ง่ายและออกเสียงได้ตามธรรมชาติมากขึ้น (เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

ในเมื่อภาษาที่ใช้ในการประพันธ์มีความเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ ฉันท
ซึ่งเป็นรูปแบบของคำประพันธ์ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่ออย่างหนึ่งในการถ่ายทอดภาษา
ดังกล่าว ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกันเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะ
ของภาษา

ฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐานจึงเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางเดียวกับภาษา
สันสกฤตในยุคนี้ คือ มีการกำหนดกฎเกณฑ์ตายตัวมากขึ้น ทำให้ฉันทยุคนี้มีระเบียบ
แบบแผนที่แน่นอนเช่นเดียวกับภาษา กฎเกณฑ์ที่เพิ่มขึ้นนอกจากทำให้ฉันทหมวดในยุค
พระเวทพัฒนาออกไปเป็นฉันทอีกหลายรูปแบบแล้ว ยังทำให้มีการจัดประเภทของฉันท
ที่มีลักษณะเดียวกันเอาไว้ด้วยกัน ทำให้มีฉันทเพิ่มขึ้นจากยุคพระเวทเป็นจำนวน
มากมายหลายชนิด

ฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐานจัดเป็นยุคเครื่องรูปแบบเพราะนำฉันทยุค
พระเวทที่มีกฎเกณฑ์กว้างๆในการประพันธ์ซึ่งบังคับเพียงจำนวนพยางค์ในแต่ละ
บาท มาวางกฎเกณฑ์อย่างเป็นระเบียบแบบแผนใน 2 ลักษณะ คือ

1. กำหนดด้วยจำนวนพยางค์แต่เพิ่มข้อบังคับเกี่ยวกับตำแหน่ง

ที่แน่นอนของคุรุลมุ^๑ในแต่ละบาท ทั้งพยางค์คุรุและลมุ^๑นับเป็น 1 พยางค์เช่นเดียวกัน

2. กำหนดด้วยจำนวนมาตราเสียงที่บรรจุอยู่ในพยางค์คุรุและลมุ พยางค์ลมุมีเสียงสั้นและเบาเท่ากับ 1 มาตรา พยางค์คุรุมีเสียงยาวและหนักเท่ากับ 2 มาตรา

พยางค์หนึ่งๆ ยังคงเป็นส่วนของคำที่เกิดจากการเปล่งเสียงใน ครั้งหนึ่งและมีลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่นเดียวกับพยางค์ในฉันทยูกพระ เวท คือ

พยางค์ลมุ(laghu) คือ พยางค์เสียงเบาที่เกิดจากการประสมกับ สระเสียงสั้นซึ่งไม่มีพยัญชนะสะกด

พยางค์คุรุ(guru) คือ พยางค์เสียงหนักที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งดังนี้

- ประสมกับสระเสียงยาว ไม่มีพยัญชนะสะกด
- ประสมกับสระเสียงสั้นหรือยาว มีพยัญชนะสะกด หรือมีอนุสวาร (Anusvāra) หรือมีวิสรุค(Visarga)

อนุสวาร คือ เครื่องหมายแทนเสียงพยัญชนะนาสิก มีลักษณะเป็นจุด บอดอยู่บนตัวอักษร (◌) ปกติอนุสวารจะออกเสียงเป็นแม่กม(เว้นแต่จะเปลี่ยน เพราะการสนธิ) อักษรโรมันใช้ ๓

วิสรุค คือ เครื่องหมายแทนเสียงลมหายใจแรง เป็นจุด 2 จุดหลังตัว อักษร (:) อักษรไทยใช้วิสรชนีย์(ะ) อักษรโรมันใช้ ๔

พยางค์อาจเป็นเสียงสระตัวหนึ่ง(มีแต่สระไม่มีพยัญชนะ) หรือเป็นเสียงสระผสมกับพยัญชนะ 1 ตัว หรือ พยัญชนะมากกว่า 1 ตัว(พยัญชนะสังโยคหรือพยัญชนะซ้อน)ก็ได้ (Apte 1973:648) แต่สิ่งที่ต่างไปจากยุคพระเวท คือ พยางค์ลมุ และพยางค์คุรุไม่สามารถใช้แทนกันได้ แต่ละพยางค์มีสระที่ประสมอยู่ตลอดจนตำแหน่งของพยางค์ที่อยู่ในฉันทแต่ละชนิดเป็นตัวกำหนดลักษณะของพยางค์นั้นว่าเป็นพยางค์ลมุหรือพยางค์คุรุ เช่น ถ้าพยางค์นั้นมีแต่สระไม่มีพยัญชนะ

- เมื่อประสมกับสระเสียงสั้น อะ อิ อุ ฤ ฌ จะเป็นพยางค์ลมุ
- เมื่อประสมกับสระเสียงยาว อา อี อู ฤา ภา เอ ไอ โโอ เอา จะเป็นพยางค์คุรุ

อย่างไรก็ดีมีข้อยกเว้นในการประพันธ์ว่าพยางค์ลมุจะกลายเป็นพยางค์คุรุได้ในกรณีก็ตามด้วย อนุสवार, วิสรุค หรือ พยัญชนะสะกดอย่างไรอย่างหนึ่ง (Apte 1973:648) เพราะทั้ง 3 อย่างนี้ทำให้สระเสียงสั้นของพยางค์ลมุที่นำหน้าอยู่นั้นยาวออกมา(Macdonell 1927:232) ซึ่งเป็นลักษณะของพยางค์คุรุ

ตัวอย่างของพยางค์คุรุและพยางค์ลมุที่ใช้ในฉันทของสันสกฤต จะเห็นได้จาก "ฉันทโสमराजी"(Somarājī) ซึ่งมีบาทละ 6 พยางค์

Hare somarājī - samā te yaśahśrī
 jaganmaṅgalaasya chinattyamdhakāram
 (Apte 1973:649)

1	2	3	4	5	6
१	२	३	४	५	६
ha	re	so	ma	rā	jī
sa	mā	te	ya	śah	śrī
ja	gan	mam	ga	las	ya
chi	nat	tyam	dha	ka	ram

พยางค์ลมที่ประสมกับสระเสียงสั้นไม่มีตัวสะกด ได้แก่ ha ma sa ya ja ga
chi dha

พยางค์ครุที่ประสมกับสระเสียงยาวไม่มีตัวสะกด ได้แก่ re so rā jī mā te
śrī ka

พยางค์ครุที่ประสมกับสระและตัวสะกด ได้แก่ gan las nat ram นอกนั้นเป็น
พยางค์ครุที่มีเครื่องหมายวิสรุค ได้แก่ śah และเป็นพยางค์ครุที่ประสมกับสระเสียงสั้น
ไม่มีตัวสะกดซึ่งเป็นพยางค์สุดท้ายของบาท ได้แก่ ya

พยางค์ครุที่มีเครื่องหมายอนุสवार ได้แก่ mam tyam

นอกจากนี้มีข้อสังเกตว่าฉันทในยุคนั้นสกฤตมาตรฐานนั้นแม้จะกำหนด
ด้วยจำนวนพยางค์หรือมาตราเสียงที่แน่นอนก็ตาม ก็ไม่กำหนดตายตัวว่าพยางค์สุดท้าย
ของบาทจะต้องเป็นครุหรือลม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ของฉันทชนิดนั้นๆ
ว่าต้องการให้เป็นไปในลักษณะใด (Kale 1988:1-2) แต่ส่วนใหญ่แล้วมักลงท้าย
ด้วยพยางค์ครุหรือพยางค์เสียงยาวและหนัก (Apte 1973:648) อย่างไรก็ตามก็อาจจะ
พบว่ามีอยู่บ้างเหมือนกันที่ลงท้ายบาทด้วยพยางค์เสียงสั้น ยิ่งไปกว่านั้นแผนบังคับ
ของฉันทบางชนิดในยุคนี้นี้ยังไม่กำหนดพยางค์สุดท้ายบาทว่าเป็นพยางค์ครุหรือลม
ดังจะเห็นได้จากแผนบังคับของวสัฒติกา, มาลินี, มนุทาการานูตาและศารทุลวิฤทธิ
ที่ปรากฏใน "Metre in Classical Sanskrit" ใน Sanskrit Grammar
for Students ของ Arthur A. Macdonell หน้า 234-235 ดังตัวอย่าง

วสฺตคฺลิกา	๒๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๐
มาลินี	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๐
มนุทาการานุกา	๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๐
สารทูลวิฤติค	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๐

เครื่องหมาย 0 ที่อยู่ท้ายบาทของฉันททั้ง 4 ชนิดแสดงถึงพยางค์อิสระที่เป็นได้ทั้งครุและลมุขึ้นอยู่กับความประสงค์ของกวีเป็นสำคัญ

ในบุคสันสกฤตมาตรฐานหลังสมัยพระเวทมีตำราฉันทลักษณ์ที่สำคัญเล่มหนึ่ง คือ "ปิงฺกลฉนฺตสฺสาศฺสฺตร" (Piṅgalachandasśāstra) ซึ่งเป็นคัมภีร์ฉันทศาสตร์ของสันสกฤต เป็นงานชิ้นแรกสุดและสำคัญที่สุดเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ของสันสกฤตโดยเฉพาะ เชื่อกันว่าเป็นผลงานของ "ปิงฺกล" (Apte 1973:648)

ปิงฺกล(Piṅgala) หรือปิงฺกลาจาริย(Piṅgalācariya) และนักฉันทลักษณ์อีกหลายคนได้รวบรวมฉันทเป็นจำนวนมากมาแต่ครั้งโบราณกาลดังที่ R.Siddharatha ได้กล่าวไว้ใน Samgharakkhita's Vuttodava , 1981 หน้า 1 ว่า

Piṅgalācariyādīhi - chandaṃ yamuditaṃ purā,
Suddhamagadhikānaṃ taṃ - na sādheti yaticchitaṃ.

The Chanda (or Prosody) compiled by Piṅgalācariya and others in olden times does not serve the purpose of those who know only Suddhamāgadhī.

ปิงคลาจารย์กำหนดให้ร้อยกรองแต่ละบาทประกอบขึ้นด้วยจำนวนคณะ (feet) ที่แน่นอน (Mukherji 1976:3) **[คณะ]** ในความหมายของสันสกฤตมิได้ หมายถึงข้อกำหนดเกี่ยวกับรูปแบบของร้อยกรองแต่ละประเภทว่าจะต้องประกอบด้วยส่วนย่อย คือ บท บาท วรรค คำ (พยางค์) เช่นเดียวกับ **[คณะ]** ในความหมายของไทย แต่หมายถึง กลุ่มของพยางค์ที่ประกอบกันขึ้นเป็นหน่วยของจังหวะของร้อยกรองแต่ละคณะจะประกอบด้วยพยางค์เสียงหนัก(ครุ) และพยางค์เสียงเบา(ลม) กล่าวได้ว่าคณะในคำประพันธ์ประเภทฉันทหมายถึงลักษณะที่วางพยางค์ครุและลมเอาไว้เป็นรูปแบบต่างกัน

ฉันทในยุคนั้นสกฤตมาตรฐานทั้งที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์และกำหนดด้วยมาตราเสียงเกิดจากการเรียงคณะฉันทสลับที่กันตามจำนวนพยางค์หรือมาตราที่กำหนดไว้ในบทหนึ่งๆ ทำให้เกิดเสียงกระทบกันระหว่างพยางค์เสียงหนักเสียงเบา เกิดเป็นฉันทชนิดต่างๆที่มีลีลาจังหวะแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะ ความหลากหลายของพยางค์เสียงหนักเสียงเบา คือ ความหลากหลายของจังหวะลีลาของฉันท นั้นเอง (Warder. 1967:21)

คณะของฉันทน์ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์

มีทั้งหมดรวม 8 คณะ แต่ละคณะประกอบด้วยพยางค์เสียงหนัก
เสียงเบาจำนวน 3 พยางค์เท่ากันทุกคณะ โดยนับพยางค์ครูและพยางค์ลมเป็น
1 พยางค์เท่ากัน

มีข้อสังเกตว่าคณะของฉันทน์ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์มีการจัดวาง
พยางค์เสียงหนักเสียงเบาตรงกับคณะในร้อยกรองของกรีก ดังที่ได้แสดงไว้เป็น
ตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 1) ตารางแสดงการเปรียบเทียบคณะฉันทน์ของสันสกฤตกับคณะในร้อยกรอง
ของกรีก

คณะฉันทน์ของสันสกฤต			คณะในร้อยกรองของกรีก	
1.	ครูล้วน	๒ ๒ ๒ ม คณะ	๒ ๒ ๒	Mollosus
2.	ลมุล้วน	1 1 1 น คณะ	1 1 1	Tibrachys
3.	ครูหน้า	๒ 1 1 ภ คณะ	๒ 1 1	Dactylus
4.	ลมุหน้า	1 ๒ ๒ ย คณะ	1 ๒ ๒	Bacchius
5.	ครูกลาง	1 ๒ 1 ช คณะ	1 ๒ 1	Amphibrachys
6.	ลมุกลาง	๒ 1 ๒ ร คณะ	๒ 1 ๒	Amphimacar
7.	ครูหลัง	1 1 ๒ ส คณะ	1 1 ๒	Anapaestus
8.	ลมุหลัง	๒ ๒ 1 ต คณะ	๒ ๒ 1	Anti-bacchius

(Apte 1973 : 648)

ชื่อคณะฉันทของสันสกฤตทั้ง 8 คณะ เป็นอักษรที่ย่อมาจากคำเต็มที่แสดงถึงความเชื่อทางศาสนาฮินดู ทั้งนี้เพราะฉันทมีกำเนิดมาจากภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของพราหมณ์

ม	มาจาก	มารุต	แปลว่า	ลม
น	"	นภ	"	ฟ้า
ภ	"	ภุมิ	"	ดิน
ย	"	ยชมาน	"	พราหมณ์บุชายัญ
ช	"	ชลน	"	ไฟ
ร	"	รวี	"	พระอาทิตย์
ส	"	โสม	"	พระจันทร์
ค	"	โคย	"	น้ำ

(พระธรรมคุณาภรณ์ จิตปญฺญเถระ 2508 : 20)

วัตถุทั้งแปดนี้รวมเรียกว่า "อษฏมุรติ" แปลว่า แปดรูปกาย ทางไสยศาสตร์ถือว่าเป็นรูปกายของพระคิเวหรือพระอิศวร เพราะฉันทนั้นอักษรชื่อคณะฉันททั้งแปดนี้จึงบังถึงองค์พระอิศวรโดยเฉพาะ (กำชัย ทองหล่อ 2513 : 538) พระอิศวรนั้นเป็นหนึ่งในพระผู้เป็นเจ้าสูงสุด 3 องค์ของศาสนาฮินดู อันประกอบด้วยพระนารายณ์ (วิษณุ) พระคิเว (อิศวร) และพระพรหม (ชาดา)

นอกจากนี้คัมภีร์ฉันทของสันสกฤต ชื่อ "วฤตฺตรตฺตนากร"

(Vṛttaratnākara) ของเกทารภฏฐ (Kedarabhṭṭa) ยังได้อธิบายถึงความหมายของอักษรย่อของคณะทั้งแปดไว้ว่า

ม	เป็นเครื่องหมายบ่งชี้ถึง	ศรี
น	"	อายุ
ภ	"	ยศรุ่งเรือง
ย	"	วุฒิ

ช	เป็นเครื่องหมายบ่งชี้ถึง	โรค
ร	"	"
ส	"	"
ค	"	"

(พระธรรมคุณาภรณ์ จิตปัญญาเถระ 2508 : 21)

คณะของฉันทน์ที่กำหนดด้วยมาตราเสียง

คณะของฉันทน์ที่กำหนดด้วยมาตราเสียงถือว่าพยางค์ลมกับพยางค์ครุ มีความยาวหรือระยะเวลาในการออกเสียงไม่เท่ากันจึงนับพยางค์เสียงสั้น(ลม) เท่ากับ 1 มาตรา พยางค์เสียงยาว(ครุ)เท่ากับ 2 มาตรา เพราะการออกเสียงพยางค์ครุใช้เวลามากกว่าลมถึง 2 เท่า คณะของฉันทน์ที่กำหนดด้วยมาตราเสียงมี 2 ลักษณะ คือ

1. คณะของมาตราฉันทน์ที่กำหนดด้วยผลรวมของมาตราเสียงในฉันทน์แต่ละบาทมี 8 คณะ เช่นเดียวกับอักษรฉันทน์ (Akṣaracchandaḥ) หรือ วรรณวฤคต (varṇavṛtta)

วฤคต เป็นบท(Stanza)ที่นับโดยจำนวนหรือตำแหน่งของพยางค์ในแต่ละบาท แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

สมวฤคต - เหมือนกันทุกบาท

อรุธสมวฤคต - เหมือนกันบาทเว้นบาท

วิชมวฤคต - แต่ละบาทไม่เหมือนกัน

ชาติ เป็นบท(Stanza)ที่นับโดยจำนวนมาตราเสียง

2. คณะของคณจุณูที่กำหนดด้วยคณะของมาตรา โดยกำหนดให้คณะมาตราหนึ่งมีจำนวน 4 มาตรา มีทั้งหมดรวม 5 คณะ แต่ละคณะประกอบด้วยกลุ่มพยางค์ตั้งแต่ 2 พยางค์จนถึง 4 พยางค์ที่รวมกันแล้วเป็นจำนวน 4 มาตรา ด้วยเหตุนี้เมื่อจะแบ่งคณะของฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียงจะแบ่งด้วยจำนวนคุรุลมอย่างเดี่ยวไม่ได้ ต้องเทียบค่าคุรุลมเป็นมาตราเสียงก่อน ดังนี้

1.	ม คณะ (๒๒)	=	2+2	=	4 มาตรา
2.	ส คณะ (๑ ๑ ๒)	=	1+1+2	=	4 มาตรา
3.	ช คณะ (1 ๒ 1)	=	1+2+1	=	4 มาตรา
4.	ภ คณะ (๒ 1 1)	=	2+1+1	=	4 มาตรา
5.	น คณะ (1 1 1 1)	=	1+1+1+1	=	4 มาตรา

ลักษณะสำคัญของฉันทในยุคนั้นสกฤตมาตรฐานนอกจากอยู่ที่ คณะฉันท แล้ว ยังอยู่ที่ พยางค์เสียงเน้น(ictus) (Warder 1967 : 17-18) ในร้อยกรองแต่ละบาทจะมีพยางค์เสียงเน้นเป็นตัวเริ่มต้นของคณะหนึ่งๆ ฉันทสมัยพระเวทไม่ได้กำหนดพยางค์เสียงเน้นเอาไว้อย่างแน่นอนตายตัวเพราะพยางค์เสียงสั้นและพยางค์เสียงยาวสามารถใช้แทนกันได้ แต่ในฉันทหลังสมัยพระเวทมีการกำหนดพยางค์เสียงเน้นอย่างแน่นอนว่า ที่ใดมีพยางค์เสียงสั้น 2 พยางค์สลับกับพยางค์เสียงยาว 1 พยางค์ ที่ตรงนั้นจะเกิดพยางค์เสียงเน้นเป็นจังหวะที่สม่ำเสมอ (Ibid : 20) และจะเห็นได้ว่าพยางค์เสียงเน้นจะเกิดขึ้นที่พยางค์เสียงยาวเสมอ (Ibid : 21) จึงอาจจะกล่าวได้ว่า พยางค์เสียงเน้นนั้นเกิดขึ้นจากการแบ่งคณะโดยตรง ฉะนั้นเมื่อมีคณะฉันทเป็นจำนวนมากถึง 8 คณะ อันประกอบด้วยพยางค์เสียงสั้นยาวที่หลากหลายต่างๆกันไป ก็เท่ากับทำให้เกิดจังหวะที่หลากหลายต่างๆกันตามไปด้วย แม้แต่ฉันทกลุ่มเดียวกันก็ยังมีจังหวะแตกต่างกัน (Mukherji : 2)

เมื่อมีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการประพันธ์ฉันทด้วยจำนวนพยางค์และ
 มาตราเสียง ฉันทในยุคสันสกฤตมาตรฐานจึงมี 2 ประเภทใหญ่ คือ ฉันทที่กำหนด
ด้วยจำนวนพยางค์และฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง ฉันททั้งสองประเภทนี้ส่วนใหญ่
 วิวัฒนาการมาจากฉันทหมวดต่างๆในยุคพระเวท ปิงคลาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ฉันทศาสตร์
 ฉบับภาษาสันสกฤต แต่งแบบฉันทต่างๆขึ้นโดยแตกแขนงมาจากฉันทหมวด หรือฉันท
 โบราณดึกดำบรรพ์ที่ใช้แต่งคัมภีร์พระเวท 3,500 - 4,000 ปีอีกทีหนึ่ง เช่น ฉันท
 พระเวทหมวด 11 คือวรรคละ 11 คำ เรียกชื่อรวมๆว่าตฺริษฺฏฺฏ ปิงคลาจารย์มา
 แตกเป็นแบบย่อยๆ ได้แก่ อินทรวัชรฉันท อุเปนทรวัชรฉันท อุปชาติฉันท โทธก
 ฉันท ภรมรวิลิตฉันท รโถทศดาฉันท ศาลินีฉันท สวาคดาฉันท (ศักดิ์ศรี แยมันดดา
 2534 : 6) กล่าวได้ว่ายุคสันสกฤตมาตรฐาน มีการนำฉันทพระเวทแต่ละหมวดมา
 แบ่งออกเป็นฉันทอีกหลายชนิด และมีชื่อต่างๆกันไปตามแผนของฉันทลักษณะ

ฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์

ฉันทนี้เรียกชื่อรวมว่า "อฺกฺษรจฺฉฺนฺตะ" หรือ วรุณฺวฤคฺค หมายถึง ฉันทที่
 กำหนดบังคับด้วยจำนวนและตำแหน่งของพยางค์ที่มีเสียงหนักเบา แต่ละพยางค์
 ไม่ว่าจะ เป็นพยางค์ลมหรือคุรุล้วนมีค่าเท่ากัน กำหนดตำแหน่งไว้แน่นอนและ
 เหมือนกันทุกบทตามชนิดของฉันทนั้น(Hopkins 1901 : 193) เมื่อจะแบ่งคณะ
 ก็แบ่งโดยจำนวนพยางค์เป็นหลัก ฉันทชนิดเดียวกันจะมีจำนวนพยางค์เท่ากันทุกบาท
 มี 2 รูปแบบ ดังนี้(Macdonell 1927 : 232)

1. ประเภทอรุชสมวฤคฺค วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาท มีลักษณะเหมือนกัน

คำว่า "บท" ซึ่งตรงกับคำว่า Stanza ในภาษาอังกฤษนั้น
 ฉันทของสันสกฤตใช้ว่า "ปทุย"(Padya) 1 บท เท่ากับ 1 ปทุย

โคลง เป็นฉันทที่พัฒนามาจากฉันทอนุชฎาในสมัยพระเวท (Ibid) ที่เปลี่ยนรูปให้คล้องตัวมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม (ศักดิ์ศรี แยมันดดา 2534 : 116-117) ดังจะเห็นได้ว่าโคลงบังคับเฉพาะพยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 7 ของแต่ละบาทเท่านั้น ส่วนที่เหลือออกนั้นไม่บังคับ จะเป็นพยางค์หูหรือครุก็ได้ นั่นคือ 4 พยางค์แรกและพยางค์สุดท้ายของแต่ละบาท(ที่แทนด้วย 0) ถือว่าเป็นลมหรือครุอิสระได้ตามที่กวีต้องการ มีข้อสังเกตว่าพยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 7 ของบาทที่หนึ่งและบาทที่สามจะเป็น ยคณ (1 ๐ ๐) ในขณะที่พยางค์ดังกล่าวของบาทที่สองและบาทที่สี่จะเป็น ชคณ (1 ๐ 1) หรือคณอื่นๆได้ ด้วยเหตุที่มีพยางค์อิสระเป็นจำนวนมากเช่นนี้จึงทำให้โคลงมีแบบต่างๆ (variations) มากมาย ที่เคยพบนั้นมีมากกว่า 10 แบบ อาจจะมีจริงๆถึง 20 แบบหรือราวๆนั้น (เรื่องเดียวกัน : 116) โคลงจึงเป็นแบบหนึ่งของฉันทลักษณ์ (Prosody หรือ Versifications) ที่มีความคล้องตัวมากที่สุด

ความคล้องตัวจากรูปแบบอันเป็นอิสระ มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์น้อย มีจำนวนพยางค์น้อยเพียงบาทละ 8 พยางค์ ทำให้โคลงเป็นฉันทที่แต่งง่ายและสามารถจัดวางจังหวะของพยางค์ได้ง่าย เหมาะที่จะนำไปขับร้อง สอดคล้องกับความหมายของชื่อฉันทที่แปลว่า เพลง มาจากธาตุ /ครุ ที่แปลว่า ได้ยิน (Macdonell 1927 : 232) ยิ่งกว่านั้นยังทำให้ได้รับยกย่องว่าเป็นคำประพันธ์ที่ดีเลิศของอินเดียซึ่งมีผู้นิยมใช้อย่างแพร่หลายและบ่อยครั้งยิ่งกว่าฉันทชนิดใดในยุคนั้นสกฤตมาตรฐาน (Ibid : 232-233) ดังจะเห็นได้จากเป็นแบบที่ใช้แต่งคำประพันธ์เกือบทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นนิทาน ลานำ บทละคร महाกาพย์ ปุราณะ ฯลฯ (ศักดิ์ศรี แยมันดดา 2534 : 115) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

śloke ṣaṣṭhaṃ guru   jñeyam sarvatra laghu pañcamam
 dvicatuḥpādayorjharasvam   saptamaṃ diraghamanyayo
 (Apte 1973 : 649)

2. ฉันทที่วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาท

ฉันทประเภทนี้ ได้แก่ ฉันทประเภทสมวตฺตฺต(Samavṛtta)มีตั้งแต่บาทละ 4 พยางค์ไปจนถึงบาทละ 26 พยางค์ เป็นฉันทที่กวีอินเดียนิยมนำมาแต่งกันเป็นจำนวนมาก(Mukherji 1976 : 2-3) ฉันทเหล่านี้เกิดจากการนำฉันทพระเวทแต่ละหมวดมาแบ่งออกเป็นฉันทอีกหลายชนิด ดังรายชื่อฉันทที่ Apte ได้รวบรวมไว้ 90 ชนิดพร้อมตัวอย่างในหนังสือ The Student's Sanskrit English Dictionary หน้า 649-659 โดยนำรูปแบบของฉันทมาจาก อคฺนิปฺราณ, ปิงฺคล, ศุรฺตโพร, วาณิภุสฺสฺท, วริตฺตรตฺนากฺร, วริตฺตทฺรฺปน, วริตฺตเกามฺที และ ฉนฺุโทมณฺุชฺรี ส่วนตัวอย่างนั้นมาจากการงานของ มาม, ภารวี, กาลิทาสและทณฺุทินฺุ(Apte 1973 : 648-649) ตารางต่อไปนี้แสดงรายชื่อของฉันทส่วนใหญ่ในยุคสันสกฤตมาตรฐานที่แตกแขนงมาจากฉันท 26 หมวดในยุคพระเวท

(ตารางที่ 2) ตารางแสดงรายชื่อของฉันทส่วนใหญ่ในยุคสันสกฤตมาตรฐานที่แตกแขนงมาจาก
ฉันท 26 หมวดในยุคพระเวท

ประเภทของฉันทหมวด	ชนิดของฉันทสมวตฺตในยุคสันสกฤตมาตรฐาน
1. ฉันทพระเวทหมวด 4 หรือ ปฺรติษฺฐา (Pratiṣṭhā) - ฉันทที่มีบาทละ 4 พยางค์	1. กนฺยา (Kanyā)
2. ฉันทพระเวทหมวด 5 หรือ สุปฺรติษฺฐา (Supratiṣṭhā) - ฉันทที่มีบาทละ 5 พยางค์	2. ปกฺติ (Paṅkti)
3. ฉันทพระเวทหมวด 6 หรือ คายตฺริ (Gāyatri) - ฉันทที่มีบาทละ 6 พยางค์	3.1 ตนฺมธฺยมา (Tanumadhyamā) 3.2 วิฑฺยุลฺเลขา (Vidyullekhā) หรือ วาณิ (Vāṇi) (3.3) * 3.3 ศศิวนา (Śāsivadāna) 3.4 โสมราชา (Somarāji) (3.3)
4. ฉันทพระเวทหมวด 7 หรือ อุษฺณิก (Uṣṇik) หรือ อุษฺณิ (Uṣṇih) - ฉันทที่มีบาทละ 7 พยางค์	4.1 กุมารลลิตา (Kumārālalitā) (3.4) 4.2 มทเลขา (madalekhā) (3.4) 4.3 มธฺมตี (Madhumatī) (5.2)
5. ฉันทพระเวทหมวด 8 หรือ อณฺุชฺฐ (Anuṣṭubh) - ฉันทที่มีบาทละ 8 พยางค์	5.1 กชกติ (Gajagati) (4.4) 5.2 ปฺรมาณิก (Pramāṇikā) (4.4) 5.3 มาณว (Māṇavaka) (4.4) 5.4 วิฑฺยุณฺมาลา (Vidyunmālā) (4.4) 5.5 สมานิก (Samānikā) (4.4)
6. ฉันทพระเวทหมวด 9 หรือ พฤหตี (Br̥hatī) - ฉันทที่มีบาทละ 9 พยางค์	6.1 ภูชคศิกฤตฺตา (Bhujagāsīsubhṛtā) (7.3) 6.2 ภูจกสํกตา (Bhujam̐gasam̐gata) (3.6) 6.3 มณฺิมธฺย (Maṇimadhyam̐) (5.4)
7. ฉันทพระเวทหมวด 10 หรือ ปกฺติ (Paṅkti) - ฉันทที่มีบาทละ 10 พยางค์	7.1 ตฺวาริตกติ (Tvaritagati) (5.5) 7.2 มตฺตา (Mattā) (4.6) 7.3 รุกฺมวตี (Rukmavati) (5.5)

* ตัวเลขในวงเล็บหมายถึง **ยติ**

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทหหมวดสุดในยุคสันสกฤตมาตรฐาน
8. ฉันทหพระเวทหหมวด 11 หรือ ตริษฏภู (Trīṣṭubh) - ฉันทหที่มีบาทละ 11 พยางค์	8.1 อินฺทรวชฺร (Indravajrā) (5.6) 8.2 อุเพนฺทรวชฺร (Upeṇdravajrā) (5.6) 8.3 อุปชาติ (Upajāti) 8.4 โทชก (Dodhaka) (6.5) 8.5 ภูมรวิลลิต (Bhramaravilasitam) (4.7) หรือ ภูมรวิลลิตา (Bhramaravilasitā) 8.6 รโถทชตา (Rathoddhātā) (3.8 หรือ 4.8) 8.7 วาโตรุมิ (Vātormi) (4.7) 8.8 ศาลินี (Sālīni) (4.7) 8.9 สุวาคตา (Svāgatā) (3.8)
9. ฉันทหพระเวทหหมวด 12 หรือ ชคตี (Jagati) - ฉันทหที่มีบาทละ 12 พยางค์	9.1 อินฺทรวศ (Indravamśā) 9.2 จนฺทรวรตฺม (Candravartma) (4.8) 9.3 ชลชรมาลา (Jaladharamālā) (4.8) 9.4 ชโลทชคตี (Jaloddhagati) (6.6) 9.5 ตามรส (Tāmarasa) (5.7) 9.6 โตฏก (Totaka) (4.4.3) 9.7 ทฺรุตวิลลิต (Drutavilambita) (4.8 หรือ 4.4) 9.8 ปรภา (Prabhā) หรือ มํทากินี (Mamdākinī) (7.5) 9.9 ปรमितากษร (Pramitākṣarā) (5.7) 9.10 ภูชฺคปรยาด (Bhujamṅgaprayāta) (6.6) 9.11 มณิมาลา (Maṇimālā) (6.6) 9.12 มालตี (Mālātī) หรือ ยมูนา (Yamunā) (5.7) 9.13 วัศสฺถวิล (Vamśasthavila) หรือ วัศสฺถ (Vamśastha) หรือ วัศสฺถนิต (Vamśastanita) (5.7) 9.14 ไวศฺวเทวี (Vaiśvadevī) (5.7) 9.15 สฺรคฺวิณี (Sragvīṇī) (6.6)

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทสมวฤตตในยุคลันสกฤตมาตรฐาน
<p>10. ฉันทพระเวทหมวด 13 หรือ อติชคตี (Atijagatī) - ฉันทที่มีบาทละ 13 พยางค์</p>	<p>10.1 กลหัส (Kalahamsa) หรือ ลีหนาท (Simhanāda) หรือ กฏจา (kutajā) (6.7) 10.2 กษมา (Kṣamā) หรือ จนฑริกา (Candrikā) หรือ อุตปาลินี (Utpālinī) (7.6) 10.3 ปุรหุณินี (Praharsinī) (3.10) 10.4 มัจจุภยินี (Maṃjubhāsinī) (6.7) 10.5 มตตมยูรี (Mattamayūrī) (4.9) 10.6 รุจिरา (Rucirā) (4.9)</p>
<p>11. ฉันทพระเวทหมวด 14 หรือ สกุวรี (Śakvarī) - ฉันทที่มีบาทละ 14 พยางค์</p>	<p>11.1 อปราจิตา (Aparājita) (7.7) 11.2 อสพาธา (Asambādha) (5.9) 11.3 ปถยา (Pathyā) (5.9) 11.4 ปุรมทา (Pramadā) หรือ กูรริรูตา (Kurariruta) (6.8) 11.5 ปุรหณกติกา (Praharaṅkalikā) (7.7) 11.6 มธยกุยามา (Madhyakṣamā) (4.10) 11.7 วสตติลกา (Vasamtatilakā) หรือ วสตติล (Vasamtatilaka) หรือ อุฑธรุณินี (Uddharsinī) หรือ ลีโหนุนตา (Simhonnatā) (8.6) 11.8 วาสตี (Vāsanti) (4.6.4)</p>
<p>12. ฉันทพระเวทหมวด 15 หรือ อติสกุวรี (Atisakvarī) - ฉันทที่มีบาทละ 15 พยางค์</p>	<p>12.1 ตูนาก (Tunaka) (4.4.4.3 หรือ 7.8) 12.2 มาลินี (Malinī) (8.7) 12.3 ลีลาเขล (Līlakhela) 12.4 สติกลา (Śasikalā)</p>

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทสมวตุดตในยุคสันสกฤตมาตรฐาน
13. ฉันทพระเวทหมวด 16 หรือ อษฏี (Aṣṭī) - ฉันทที่มีบาทละ 16 พยางค์	13.1 จิตร (Citra) (8.8 หรือ 4.4.4.4) 13.4 ปังจามร (Paṁcācāmara) (8.8 หรือ 4.4.4.4) 13.5 วาณินี (Vāṇinī)
14. ฉันทพระเวทหมวด 17 หรือ อตยษฏี (Aṭyastī) - ฉันทที่มีบาท 17 พยางค์	14.1 จิตรเลขา (Citrālekḥā) หรือ อติศायินี (Atisāyini) (10.7) 14.2 นรฎก (Nartaka) หรือ โกลิกล (Kokikala) (8.9) 14.3 ปฤถวี (Prthvī) (8.9) 14.4 มนทากรานตา (Mandākrāntā) (4.6.7) 14.5 วศปครปติต (Vasāpatrapatita) (10.7) 14.6 ศิขริณี (Śikharinī) (6.11) 14.7 हरिणी (Harāṇi) (6.4.7)
15. ฉันทพระเวทหมวด 18 หรือ ธฤติ (Dhṛti) - ฉันทที่มีบาทละ 18 พยางค์	15.1 กุสมลตาवलลิตา (Kusumalāṭavellitā) (5.6.7) 15.2 จิตรเลขา (Citrālekḥā) (4.7.7) 15.3 นันท (Namdana) (11.7) 15.4 นราจ (Narāca) หรือ มหามลิกา (Mahāmalikā) หรือ มหามาลินี (Mahāmālinī) (8.5.5) 15.5 สารทุลลิตา (Sārdūlalalitā) (12.6)
16. ฉันทพระเวทหมวด 19 หรือ อติธฤติ (Atidhṛti) - ฉันทที่มีบาทละ 19 พยางค์	16.1 เมฆวิษณุชิตา (Meghaviṣṇurjita) (6.6.7) 16.2 สารทุลวิกฤษิต (Sārdūlavikṛidita) (12.7) 16.3 สุมธูรา (Sumadhurā) (7.6.6) 16.4 สุรสา (Surasā) (7.7.5)
17. ฉันทพระเวทหมวด 20 หรือ กฤติ (Kṛti) - ฉันทที่มีบาทละ 20 พยางค์	17.1 กิติกา (Gitikā) (5.7.8) 17.2 สุวทนา (Suvadana) (7.7.6)

ประเภทของฉันท์หมวด	ชนิดของฉันท์หมวดที่อยู่ในยุคสันสกฤตมาตรฐาน
18. ฉันท์พระเวทหมวด 21 หรือ ปฺรฤติ (Prakṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 21 พยางค์	18.1 ปังกาวัลลี (Paṃcakāvālī) หรือ สรสี (Sarasi) (7.7.7) หรือ ธฤตศรี (Dhṛtasri) (7.7.7) 18.2 สฺรคฺธรา (Sragdharā)
19. ฉันท์พระเวทหมวด 22 หรือ อากฤติ (Ākṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 22 พยางค์	19. หังสี (Hamsī) (8.14)
20. ฉันท์พระเวทหมวด 23 หรือ วิกฤติ (Vikṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 23 พยางค์	20. อทฺริตนยา (Adritanayā) (11.12)
21. ฉันท์พระเวทหมวด 24 หรือ สํสฺฤติ (Samskṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 24 พยางค์	21. ตนวี (Tanvī) (5.7.11)
22. ฉันท์พระเวทหมวด 25 หรือ อติฤติ (Atikṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 25 พยางค์	22. เกรจปทา (Kraucapadā) (5.5.8.7)
23. ฉันท์พระเวทหมวด 26 หรือ อุตฺฤติ (Utkṛti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 26 พยางค์	23. ภูชฺคฺวิษฺฤติ (Bhujamṅgavijṛmbhita) (8.11.7)

ฉันทประ เภทสมวฤคฺตฺในยุคลัสนสกฤตมาตรฐานกำหนด **ยติ** หรือจังหวะ ในการอ่านหรือสวดเอาไว้ในตำแหน่งที่แน่นอน โดยใช้เครื่องหมาย , บอกถึง ตำแหน่งที่หยุดหรือเว้นจังหวะ ยติที่พบอยู่เป็นส่วนใหญ่ ได้แก่

- ปาทมชฺฌยติ หรือ ยติที่อยู่กึ่งกลางบาท

รองลงมาคือ

- ปาทนุคฺยติ หรือ ยติที่อยู่ ณ พยางค์สุดท้ายของบาท

จากตารางจะเห็นได้ว่าฉันทส่วนใหญ่จะกำหนดยติไว้แน่นอน แต่ฉันทบางชนิดก็ไม่ กำหนดยติ จำนวนตัวเลขที่ปรากฏในวงเล็บท้ายชื่อฉันท หมายถึง ยติของฉันท ชนิดนั้น เช่น หฺรณฉันท มีบาทละ 17 พยางค์ มียติที่ (6.4.7) หมายถึง นับจาก พยางค์แรกไป 6 พยางค์ ยติแรกอยู่ที่พยางค์ที่ 6 และนับจากพยางค์ที่ 6 ต่อไป อีก 4 พยางค์ ยติที่สองอยู่ที่พยางค์ที่ 10 ซึ่งเป็นพยางค์ที่ 4 นับจาก 6 พยางค์ แรก ต่อจากนั้นนับจากยติที่สองไปอีก 7 พยางค์ ยติจะอยู่ที่พยางค์ที่ 17 ซึ่งเป็น พยางค์ที่ 7 ถ้านับจากยติที่สอง ดังตัวอย่าง

ยติแรก	ยติที่สอง	ยติที่สาม
พยางค์ที่ 6	พยางค์ที่ 4 นับจากพยางค์ที่ 6	พยางค์ที่ 7 นับจากยติที่สอง
0 0 0 0 0 0,	0 0 0 0,	0 0 0 0 0 0 0
1 2 3 4 5 6,	7 8 9 10,	11 12 13 14 15 16 17
ตรงกับพยางค์ที่ 6	ตรงกับพยางค์ที่ 10	ตรงกับพยางค์ที่ 17
ของบาท	ของบาท	ของบาท

ยติที่พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 10 ของบาท คือ ปาทมชฺฌยติ(ยติที่อยู่กึ่งกลางบาท)

ยติพยางค์ที่ 17 ของบาท คือ ปาทนุคฺยติ(ยติที่อยู่สุดบาท)

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของฉันทสมวฤตคในบุคลสันสกฤตมาตรฐานที่วางรูป
 บทละ 4 บาท โดยจะยกมาเพียงหมวดละ 1 ชนิด เริ่มจากฉันทที่มีบาทละ 4 พยางค์
 ไปจนถึงฉันทที่มีบาทละ 23 พยางค์ตามลำดับ สำหรับตัวอย่างของฉันทที่มีบาทละ 1
 พยางค์ - 3 พยางค์นั้น กวีมิได้นำมาใช้ในการประพันธ์ จะไม่นำมากล่าวถึง ณ ที่นี้

1. ฉันทที่มีบาทละ 4 พยางค์ (ปฺรคิษฺฐา)

ได้แก่ กนฺยา
 e | e e e ||

bhāsvatkanyā

saika dhanyā |

yasyāh kūle

kṛṣṇo svelat ||

(Apte 1973 : 649)

2. ฉันทที่มีบาทละ 5 พยางค์ (สฺปฺรคิษฺฐา)

ได้แก่ ปกฺติ
 e e e | e e ||

kṛṣṇasanātha

tarnakapañktiḥ |

yāmunakacche

cāru cacāra ||

(Ibid.)

3. ฉันทที่มีบาทละ 6 พยางค์ (คายนครี)

ได้แก่ วิทบูลเลขา หรือ วาณี

๑๑๑ | ๑๑๑ ||
 Śridipti hrikirti
 dhiniti gihpriti |
 edhete dve dve te
 ye neme deveśe ||
 (Ibid.)

4. ฉันทที่มีบาทละ 7 พยางค์ (อษณิก)

ได้แก่ กุมารลลิตา

๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑ ||
 murāritanuvallī
 kumārālalitā sā |
 vrajeṇanayanānām
 tatāna mudamuccaiḥ ||
 (Ibid)

5. ฉันทที่มีบาทละ 8 พยางค์ (อนุชฎก)

ได้แก่ มาณวก

๑๑๑ | ๑,๑๑ | ๑๑ ||
 caṃcalacūḍaṃ capalair
 vatsakulaiḥ keliparam |
 dhyāya sakhe smeramukhaṃ
 naṃdasutaṃ māṇavakam ||
 (Apte 1973 : 650)

6. ฉันทที่มีบาทละ 9 พยางค์ (วฤหตี)

ได้แก่ มณิมรุษ

๑ ๑ ๑ | ๑ ๑, ๑ | ๑ ๑ ๑ ||

kāliyabhogābhogagatas

tanmaṇimadhyasphītarucā |

citrapadābho naṃdasutaś

cāru nanartaṃ smeramukhaḥ ||

(Ibid.)

7. ฉันทที่มีบาทละ 10 พยางค์ (ปังกุติ)

ได้แก่ มคฺคา

๑ ๑ ๑ | ๑, ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ||

pītvā mattā madhu madhrpālī

kālimḍīye taṭavanakumje |

uddīvyamṭīrvrajanarāmāḥ

kāmasaktā madhujiti cakre ||

(Ibid.)

8. ฉันทที่มีบาทละ 11 พยางค์ (คฺริษฺฎฺก)

ได้แก่ อุเปนฺทรวจฺรรา

๑ ๑ ๑ | ๑ ๑, ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ||

upemḍravajrādimaṇicchatābhī-

rvibhūṣaṇānāṃ churitaṃ vapuste |

smarāmi gopībhirupāsyamānaṃ

suradrumūle maṇimaṃḍapastham ||

(Ibid.)

9. ฉันทที่มีบาทละ 12 พยางค์ (ชคตี)

ได้แก่ วิศสุทวิล หรือ วิศสุท หรือ วิศสุทนิค

๑๒๑ | ๒๒, ๑ | ๑๒๑ | ๒๑๒ ||

tathā samakṣam dahatā manobhavam

pinākinā bhagnamanorathā satī |

miniṃda rupam hṛdayena pārvatī

priyeṣu saubhāgyaphalā hi cārutā ||

(Apte 1973 : 652)

วิศสุท เป็นฉันทชนิดแรกที่อยู่ในรายชื่อฉันท 12 ของปิงคัล มีใช้ในมหากาพย์รามายณะและมหาภารตะ (Mukherji 1976 : 56-57) และเป็นฉันทที่วิวัฒนาการมาจากฉันทพระเวทหมวด 12 (ชคตี) ในลักษณะเดียวกับอินุทรวีศายากที่จะกล่าวแน่ชัดได้ว่าฉันททั้ง 2 ชนิดนี้ ชนิดใดเกิดขึ้นก่อน (Ibid. : 58)

10. ฉันทที่มีบาทละ 13 พยางค์ (อติชคตี)

ได้แก่ รุจिरา

๑๒๑ | ๒, ๑๑ | ๑๑๒ | ๑๒๑ | ๒ ||

kadā mukham varanatu kāranātṭate

tavāgataṃ kṣaṇamapi kopapātratām |

aparvaṇi grahakaluṣeṃ dumamḍalā

vibhāvarī kathaya katham bhaviṣyati ||

(Ibid : 653)

มีผู้สันนิษฐานว่ารุจिरามีกำเนิดมาจากวิศสุทโดยการแทนที่พยางค์ที่ 5 ของวิศสุท ซึ่งเป็นพยางค์คุรุ (เสียงยาว) ด้วยพยางค์ลมุ (เสียงสั้น) จำนวน

2 พยางค์ (Mukherji 1976 : 59) ส่วนพยางค์ที่เหลือนั้นมีลักษณะตรงกัน ดังจะเทียบให้เห็นแผนบังคับของฉันททั้งสอง ดังนี้

วสฺสฺถ ¹²	⊙	๑ ๒ ๑ ๒	๒ (5)	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒
รุจฺริรา ¹³	⊙	๑ ๒ ๑ ๒	๑ ๑	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

นอกจากนี้ยังพบว่า เป็นฉันทที่ใช้มากในวรรณคดีมหากาพย์ทั้ง 2 เรื่อง รามายณะใช้รุจฺริราเป็นจำนวนมากกว่า 12 บท ในขณะที่มหากาพย์ใช้มากกว่า 50 บท (Ibid.)

11. ฉันทที่มีบาทละ 14 พยางค์ (ศกฺวรี)

ได้แก่ วสฺตฺติลกา หรือ วสฺตฺติลล หรือ อุทฺทฺธิ หรือ สิโหนฺนดา

๒ ๒ ๑ | ๒ ๑ ๑ | ๑ ๒, ๑ | ๑ ๒ ๑ | ๒ ๐ ||
(Macdonell 1927 : 234)

วสฺตฺติลกา มีพยางค์สุดท้ายของบาทเป็นได้ทั้งครุและลมุ

yāsyekato' staśikharam patiroṣadhīnā-
māviṣkṛtaruṇapurahsara ekato' rkaḥ |
tejobvayasya yugapad vyaśanodayābhyām
loko niyamyata ivātmadaśāmtareṣu ||
(Apte 1973 : 653)

วสฺตฺติลกา เป็นหนึ่งในฉันทที่ได้รับความนิยมมากที่สุดในงาน ประพันธ์สันสกฤต โดยเฉพาะในมหากาพย์รามายณะและมหากาพย์ (Mukherji 1976 : 72)

12. ฉันทที่มีบาทละ 15 พยางค์ (อติศกฺวรี)

ได้แก่ มาลินี

$$111 | 111 | ๒๒, ๒ | 1๒๒ | 1๒0 ||$$

(Macdonell 1927 : 234)

มาลินีมีพยางค์สุดท้ายของบาทเป็นได้ทั้งคุรุและลมุ

śaśinamupagateyam kaumudī meghamuktam
jalanidhimanurūpam jahnukanyāvātīrṇā |
iti samagunayogapritayastatra paurāḥ
śravanakadu nr̥pāṇāmekavākyaṃ vivavruḥ ||

(Ibid : 654)

13. ฉันทที่มีบาทละ 16 พยางค์ (อษฏีะ)

ได้แก่ จิคุร

$$๒1๒ | 1๒1 | 11, ๒ | 1๒1 | ๒11 | ๒ ||$$

หรือ

$$๒1๒ | 1, ๒1 | 11, ๒ | 1๒1, ๒11 | ๒ ||$$

(Macdonell 1927 : 235)

vidrumāruṇādharauṣṭaśobhivenuvādyahr̥ṣṭa-
vallavījanāṃgasamgajāta mugdhakaṃtakāṃga |
tvām sadaiva vāsudeva puṇyalabhyapāda deva
vanyapuṣpacitrakeśa saṃsmarāmi gopaveśa ||

(Ibid.)

14. ฉันทที่มีบาทละ 17 พยางค์ (อคฺยษฏฺฐิ)

ได้แก่ มนุทากุรานตา

๑๑๑ | ๑, 11 | 111 | ๑, ๑1 | ๑๑1 | ๑0 ||
(Macdonell 1927 : 235)

มนุทากุรานตา มีพยางค์สุดท้ายของบาทเป็นได้ทั้งครุและลมุ

gopī bharturviharavidhurā kācimdidīvarākṣī
unmatteva savalitakavari niḥśvasantī viśālam |
atraivāste muraripuriti bhrāntidūtīśahāyā
tyaktvā gehaṃ jhaṭiti yamunāmaṃjukumjaṃ jagāma ||
(Apte 1973 : 654)

15. ฉันทที่มีบาทละ 18 พยางค์ (ธฤติ)

ได้แก่ จิตรเลขา

๑๑๑ | ๑, 11 | 111 | 1๑, ๑ | 1๑๑ | 1๑๑ ||
śamke' muspiñ jagati mṛgadṛśāṃ sārārūpaṃ yadāsī-
dākṛṣyedaṃ vrajayuvatisabhā vedasā sā vyādhāyi |
naitādrk cet kathamudadhisutāmāntareṇācyutasya
prītaṃ tasyā nayanayugamabhūccitrālekhādbhutāyām ||
(Ibid. : 655)

16. ฉันทที่มีบาทละ 19 พยางค์ (อคิธฤติ)

ได้แก่ ศาทรกุลวิกริฑิต

๑๑๑ | 11๑ | 1๑1 | 11๑, ๑๑1 | ๑๑1 | 0 ||
(Macdonell 1927 : 235)

ศารุทูลวิกฤตีมียางค์สุดท้ายของบาทเป็นได้ทั้งคุรุและลม

vedāṃteṣu yamāhurekapuruṣam vyāpya sthitam rodasi
 yasminnīśvara ityananyaviṣayaḥ śabdo yathārthākṣarah
 am̐taryaśca mumukṣubhirniyamitaprāṇādibhirmṛgyate
 sa sthānuḥ sthirabhaktiyogasulabho niḥśreyasāyastu vah ||

(Apte : 655)

ศารุทูลวิกฤติต เป็นฉันทที่นอกจากจะยาวที่สุดและได้รับความนิยมมากที่สุด
 ในบรรดาฉันทสันสกฤตแล้ว ยังเป็นฉันทชนิดแรกสุดที่มีใช้ในสมัยสันสกฤต
 มาตรฐาน (Classical Sanskrit) ไม่พบในมหากาพย์รามายณะ และมีน้อยมาก
 ในมหาภารตะ ได้ชื่อว่าเป็นฉันทที่วิวัฒนาการมาจากฉันทหมวดอนุษฏฐ (Mukherji
 1976 : 74-75)

17. ฉันทที่มีบาทละ 20 พยางค์ (กฤติ)

ได้แก่ คีติกา

๑ ๑ ๒ | ๑ ๒, ๑ | ๑ ๒ ๑ | ๒ ๑ ๑, | ๒ ๑ ๒ | ๑ ๑ ๒ | ๑ ๒ ||

karalatālacamcalakamkaṇasvana miśraṇena manoramā
 ramaniyaveṇunināda raṅgimasamgamena sukhāvahā
 bahalanurāganivāsarā sasamudbhava tava rāgiṇam
 vidadhau harim khalu vallabījanacārucāmaragītikā ||

(Apte : 655)

18. ฉันทที่มีบาทละ 21 พยางค์ (ปรุกฤติ)

ได้แก่ สรุทธรา

११९ | ९१९ | ९, ११ | १११ | १९, ९ | १९९ | १९९ ||

yā sṛstih sraṣṭurādyā vahati vidhihutaṃ yā haviryā ca hotrī
ye dve kālaṃ vidhattaḥ śrutiviṣayaguṇā yā sthitā vyāpya viśvam
yāmāhuḥ sarvabhūtaprakṛtiriti yayā prāṇinaḥ prāṇavantaḥ
pratyakṣābhiḥ prapannastanubhiravatu vastābhirasṭābhirīśaḥ ||

(Ibid : 656)

19. ฉันทที่มีบาทละ 22 พยางค์ (อาภฤติ)

ได้แก่ หีสึ

๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑, ๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑ ||

sārdhaṃ kāmtenaikānte'sau vikacakamalamadhu surabhi pibaṃtī
kāmakrīḍākūtasphītapramadasarasataramalaghu rasaṃtī |
kāliṃḍiye padmāraṇye pavanapatanaparitaralaparāge
kāmsārāte pāśya svecchaṃ saramasagatiriha vilasati haṃsī ||

(Ibid : 656)

20. ฉันทที่มีบาทละ 23 พยางค์ (วิกฤติ)

ได้แก่ อทริคณยา

๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑ ||

kharataraśauryapavākasikhāpaataṃganibhamagnadr̥ptadanujo
jaladhisuṃtāvīlāsavasatiḥ satāṃ gatiraśeṣamānya mahimā |
bhuvanahitā vatāracaturaścarācaradhāro'vatirṇa iha hi
kṣitivalaye'sti kamsāśamanastaveti tamavocadadritanayā ||

(Ibid.)

Apte ได้ให้ตัวอย่างไว้จนถึงฉันทที่มีบาทละ 23 พยางค์เท่านั้น ส่วนฉันทที่มีบาทละ 24-26 พยางค์ให้แค่เพียงชื่อของฉันทหมวดและชื่อของฉันทชนิดย่อยประจำหมวดเท่านั้น ส่วนตัวอย่างไม่ได้แสดงไว้เพราะมีที่ใช้น้อยมาก ฉันทเหล่านี้ได้แก่

21. ฉันทที่มีบาทละ 24 พยางค์ (สัสฤกฤติ)

ได้แก่ คณวี (Tanvī)

22. ฉันทที่มีบาทละ 25 พยางค์ (อติฤกฤติ)

ได้แก่ เกฺรจปทา (Kraucapadā)

23. ฉันทที่มีบาทละ 26 พยางค์ (อตุฤกฤติ)

ได้แก่ ภุชฺควิชฤภิก (Bhujamgavijṛmbhita)

ส่วนฉันทที่มีบาทละ 27 พยางค์ขึ้นไป เรียกว่า "ทัตก" (Dandaka) กล่าวกันว่า จำนวนพยางค์สูงสุดในฉันท 1 บทนั้นมีมากถึง 999 พยางค์ (Apte 1973 : 656)

ฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง

หมายถึง ฉันทที่กำหนดบังคับด้วยมาตราเสียงหรือระยะเวลาในการออกเสียงพยางค์คุรุหรือลมุซึ่งใช้เวลาในการออกเสียงต่างกัน จึงกำหนดนับพยางค์เสียงสั้น(ลมุ)เป็น 1 มาตรา พยางค์เสียงยาว(คุรุ)เป็น 2 มาตรา ฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ มาตุราฉนุทะ (Mātrāchandaḥ) และ คณฉนุทะ (Ganacchandaḥ)

มาตราฉนะ

ฉันทประเภทนี้ คือ ฉันทที่กำหนดด้วยผลรวมของมาตราในฉันทแต่ละบท โดยกำหนดจำนวนมาตราและตำแหน่งของพยางค์ครูและลยไว้แน่นอนเหมือนอกุสร-
ฉนะ มาตราฉนะ มี 2 ประเภท คือ อรุสรวฤคค(Ardhasamavṛtta) และ
วิษรวฤคค(Viṣamavṛtta)

1. ประเภทอรุสรวฤคค(Ardhasamavṛtta)

ฉันทอรุสรวฤคค คือ ฉันทที่กำหนดลักษณะบังคับเป็นคู่ๆ หรือ
เหมือนกันบาทเว้นบาท คือ บาทคี่(บาทที่ 1 และบาทที่ 3)เป็นแบบหนึ่งและบาทคู่
(บาทที่ 2 และบาทที่ 4)เป็นอีกแบบหนึ่ง ฉันทส่วนใหญ่ของมาตราฉนะจะกำหนด
ลักษณะบังคับไว้เป็นคู่ในลักษณะที่กล่าวมานี้ โดยให้มีจำนวนมาตราเท่ากันเฉพาะ
บาทคี่และบาทคู่

อาจกล่าวได้ว่า "อรุสรวฤคค" เป็นฉันทที่อยู่กึ่งกลางระหว่างฉันท
ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์และฉันทที่กำหนดด้วยมาตรา(Mukherji 1976
: 107) ถึงแม้จะยอมรับกันว่าฉันทประเภทนี้เป็นฉันทใหม่ที่เกิดขึ้นหลังสมัยพระเวท
(Warder 1967 : 84) แต่การที่รูปแบบดั้งเดิมของฉันทอรุสรวฤคคพัฒนามาจาก
ร้อยกรองโบราณที่ชื่อว่า ศุฑฺฐวิราช(Suddhaviṛāj) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของชคตี
(ฉันทพระเวทหมวด 12)ซึ่งเกี่ยวข้องกับจังหวะท่วงทำนองและเสียงดนตรี
(Mukherji 1976 : 113-114) เท่ากับบอกให้ทราบถึงความสืบเนื่องมาจาก
ฉันทในยุคพระเวทหรืออาจจะก่อนหน้านั้น นักปราชญ์ส่วนใหญ่จึงสันนิษฐานกันว่าฉันท
อรุสรวฤคคหรือมาตราฉนะน่าจะ เป็นฉันทประเภทแรกสุดที่มีมาตั้งแต่ก่อนยุค
พระเวทโดยถือกำเนิดมาจากการขับร้องและเล่นดนตรีของชาวอินเดียบุราณ เป็น

การเรียงร้อยถ้อยคำให้เข้ากับจังหวะดนตรีอันเป็นความบันเทิงใจอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ(เก็บความจาก A History of Sanskrit Literature ของ Arthur A. Macdonell 1972 : 73-75)เพียงแต่ในยุคนี้ยังไม่มีการวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ใดๆ อย่างไรก็ดีฉันทัดังกล่าวคงมีการพัฒนาสืบต่อกันมาและเริ่มมีการวางกฎเกณฑ์ที่แน่นอนเกี่ยวกับความสั้นยาวของมาตราขึ้นภายหลังจากที่มีอักษรจุดนุฑะหรือฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์แล้ว เพื่อแยกเป็นอีกประเภทหนึ่งให้เห็นอย่างชัดเจน

1.1 อปรวักตร(Aparavaktra)หรือ ไวตาลีย(Vaitāliya)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 60 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 14 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

ดังตัวอย่าง

(บาทที่ 1, 3)	1 1 1	1 1 1	๐ 1 ๐	1 ๐
(บาทที่ 2, 4)	1 1 1	1 ๐ 1	1 ๐ 1	๐ 1 ๐

sphuṭa-sumadhura-veṅugītibhi-
 stamaparavaktrama vetya mādhavam |
 mṛgayuvatiṅga ṇai samam sthitā
 vraja-vanitā dhṛtacittavibhramāḥ ||
 (Apte 1973 : 656)

1.2 อุปจิตร(Upacitra)

มีบทละ 44 พยางค์ จำนวน 62 มาตรา
 บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 15 มาตรา
 บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา
 (บาทที่ 1, 3) ๑๑๐ | ๑๑๐ | ๑๑๐ | ๑๐
 (บาทที่ 2, 4) ๐๑๑ | ๐๑๑ | ๐๑๑ | ๐๐
 muravairivapustanutām mudam
 hemanibhāmśukacaṃdanalīptam |
 gaganam capalāmilitam yathā
 śāradanīradharairupacitram ||
 (Apte 1973 : 656-657)

ตัวอย่างของฉันท์เหล่านี้มาจากหนังสือเรื่อง The Student's
 Sanskrit English Dictionary ของ Apte หน้า 656-657

1.3 **บุษปิตาครา (Puṣpitāgrā) หรือเอาปจฺจนฺทลิก
(Aupacchandasika)**

มีบทละ 50 พยางค์ จำนวน 68 มาตรการ
 บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 มาตรการ
 บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 13 พยางค์ จำนวน 18 มาตรการ
 (บาทที่ 1, 3) 111 | 111 | e1e | 1ee
 (บาทที่ 2, 4) 111 | 1e1 | 1e1 | e1e | e

Atha madanavadhūrupaplavāntam
 vyaśanakṛśā paripālayāmbabhūva |
 śāsina iva divātanasya lekhā
 kirṇaparikṣayadhūsarā pradoṣam || (Kumārasambhava 4.46)
 (Ibid : 657)

1.4 **วิโยคินี(Viyoginī) หรือ สู่ตรี(Sumdarī)**

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 60 มาตรการ
 บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 14 มาตรการ
 บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 มาตรการ
 (บาทที่ 1, 3) 11e | 11e | 1e1 | e
 (บาทที่ 2, 4) 11e | e11 | e1e | 1e

sahasā vidadhīta na kriyā
 mavivekaḥ paramāpadām padam |
 vṛnate hi vimṛśyakariṇam
 guṇalubdhāḥ svayameva sampadaḥ || (Kirātārjunīya 2.30)
 (Apte 1973 : 657)

1.5 เวควตี(Vegavatī)

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 60 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 14 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1, 3) ११७ | ११७ | ११७ | ७

(บาทที่ 2, 4) ७११ | ७११ | ७११ | ७७

smaravegavatī vrajarāmā

keśadavaṃśaravairatimugdhā |

ramasānna gurūn gaṇayantī

kelinikujagṛhāya jagām ||

(Apte 1973 : 657)

1.6 हरिณप्लुत(Hariṇapluta)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 62 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 15 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1, 3) ११७ | ११७ | ११७ | १७

(บาทที่ 2, 4) १११ | ७११ | ७११ | ७१७

sputaphenacayā hariṇaplutā

balimanojñataṭā taraneḥ suta |

kalahamsakularavaśālinī

viharato harati sma harermanaḥ || (Chandomañjarī)

(Apte 1973 : 65)

ในยุคสันสกฤตมาตรฐานยังมีมาตุรานุทะ ที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกัน
อย่างแพร่หลาย ได้แก่ ภัทรวีราช และ มาลภารินี

1.7 ภัทรวีราช(Bhadravirāj)

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 68 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 18 มาตรา

(บาทที่ 1, 3) ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑

(บาทที่ 2, 4) ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑

yatpādāta le cakāsi cakaram

haste vā kuli śam saroruham vā |

rājā jaga dekakravartī

syaccham bhadravi rāt samaśnute'sau ||

(Mukherji 1976 : 115)

1.8 มาลภารินี(Mālabhāriṇī)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 68 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 18 มาตรา

(บาทที่ 1, 3) ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑

(บาทที่ 2, 4) ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๑๑๑

vasane pari dhūsare vasānā
 niyamakṣāmamu khī dhṛtaikaveṇiḥ |
 atiniṣkaru ṇasya śuddhaśīlā
 mama dīrgham vira havratam vibhartti ||
 (Śakuntalā, VII-Mukherji 1976:116)

2. ประเภทวิฆมวฤตต(Viṣamavṛtta)

ฉันทวิฆมวฤตต คือ ฉันทที่กำหนดลักษณะบังคับไม่เหมือนกันทั้ง
 4 บาท ไม่ว่าจะ เป็นฉันทหรือจำนวนมาตรามาตราฉันทประเภทวิฆมวฤตต ได้แก่
 อุทคคา(Udgaṭā)

มีบทละ 44 พยางค์ จำนวน 60 มาตรา

บาทที่ 1 มี 10 พยางค์ จำนวน 15 มาตรา

บาทที่ 2 มี 10 พยางค์ จำนวน 13 มาตรา

บาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 14 มาตรา

บาทที่ 4 มี 13 พยางค์ จำนวน 18 มาตรา

(บาทที่ 1) 1 1 ๐ | 1 ๐ 1 | 1 1 ๐ | 1

(บาทที่ 2) 1 1 1 | 1 1 ๐ | 1 ๐ 1 | ๐

(บาทที่ 3) ๐ 1 1 | 1 1 1 | 1 ๐ 1 | 1 ๐

(บาทที่ 4) 1 1 ๐ | 1 ๐ 1 | 1 1 ๐ | 1 ๐ 1 | ๐ ||

atha vāsavasya vacanena
 ruciravadanastrilocanam
 klāmtirahitamabhirādhayitum
 vidhivattapāmsi vidadhe dhanamjayaḥ (Kirātārjunīya 12.1)
 (Apte 1973 : 657)

คณฺจฺณฺท หรือ ชาคิ (Jāti)

หมายถึง ฉันทที่บังคับด้วยคณะของมาตราโดยกำหนดให้มีบาทละ 8 คณะมาตรา คณะมาตราที่หนึ่งถึงเจ็ดมีจำนวนคณะละ 4 มาตรา ในจำนวน 4 มาตรานี้ไม่กำหนดตำแหน่งของพยางค์คุรุหรือลมุตายตัวเหมือนมาตราคณฺท ทั้ง 7 คณะมาตราจะแสดงออกมาในรูปแบบใดก็ได้ เช่น อาจจะเป็นลมุ 4 พยางค์(๑๑๑๑) ในคณะที่หนึ่ง, คุรุ 2 พยางค์ (๒๒)ในคณะที่สอง, ลมุ 2 พยางค์กับคุรุ 1 พยางค์ (๑ ๑ ๒)ในคณะที่สาม, คุรุ 1 พยางค์กับลมุ 2 พยางค์(๒ ๑ ๑)ในคณะที่สี่, ลมุ-คุรุ-ลมุอย่างละ 1 พยางค์(๑ ๒ ๑)ในคณะที่ห้า ฯลฯ แต่เมื่อรวมกันแล้วแต่ละคณะจะมีครบ 4 มาตรา ยกเว้นคณะมาตราสุดท้ายหรือคณะที่แปดจะมีเพียง 2 มาตรา เท่านั้น คณฺจฺณฺทบทหนึ่งมี 2 บาท บาทละ 8 คณะมาตรา รวม 2 บาทเป็น 16 คณะมาตรา

คณฺจฺณฺท แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ อารุยา(Āryā),
 ไวคาสีย(Vaitālīya), เอาปจฺณฺทลิก(Aupacchandāsika)และมาตุราสมก
 (Mātrāsamaka)

คณฺจฺฉนฺต: 4 ประเภท มีดังนี้

1. อารุยา

เป็นฉันทที่มีรูปแบบหลากหลายและรู้จักกันอย่างแพร่หลายที่สุด ประกอบด้วย 9 ชนิดย่อย คือ

- ปถุยา(pathyā)	- คีติ(gīti)
- วิปูลา(vipulā)	- อุปคีติ(upagīti)
- จปลา(capalā)	- อุทฺคีติ(udgīti)
- มุขจปลา(mukhacapalā)	- อารุยาคีติ(āryāgīti)
- ชมณจปลา(jaghanacapalā)	

ในจำนวนฉันทข้างต้นมีเพียง 5 ชนิดที่นิยมใช้ในการประพันธ์กันทั่วไป เป็นจำนวนมาก อาทิ

1.1 อารุยา (āryā)

มีบทละ 57 มาตรการ

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรการ

บาทที่สองมี 18 มาตรการ

บาทที่สี่มี 15 มาตรการ

prati akṣeṇāpi patim
 sevante bhartr̥vatsalāḥ sādhhvyaḥ |
 anyasaritām śatāni hi
 samudragāḥ prāpayam̐tyabdhim || (Śrutabodha 5)
 (Apte 1973 : 657)

1.2 กวีติ (gīti)

มีบทละ 60 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 18 มาตรา

pātīra tava paṭiyān
 kaḥ paripātībhimāmsurīkartum |
 yatpimśatāmapi nr̥ṇām
 piṣṭo'pi tanoṣi parimalaiḥ puṣṭim || (Bhāminivilāsa 1.12)
 (Ibid. : 658)

ตัวอย่างของฉันท์เหล่านี้มาจาก The Student's Sanskrit
 English Dictionary ของ Apte หน้า 657-658

1.3 อุปคีติ (Upagīti)

มีบทละ 54 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตรา

natagopasumdarīnām

rāsollāsa murārātim |

asmārayadupagītiḥ

svargakuraṅgadr̥sām̐ gīteḥ || (Śrutabodha 6)

(Ibid.)

1.4 อุทคีติ (Udgīti)

มีบทละ 57 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองมี 15 มาตรา

บาทที่สี่มี 18 มาตรา

nārāyaṇasya saṃtgamam

udgītiḥ saṃsmṛtirbhaktyā |

arcāyāmāsaktir

dustarasamsārasāgare taraṇiḥ ||

(Apte 1973 : 658)

1.5 อารยาศีติ (Āryagīti)

มีบทละ 64 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 20 มาตรา

savadhūkāḥ sukhino'smi-

nnavaratamamaṃdarāgatāmarasadṛśaḥ |

nāsevaṃte rasava-

nnavaratamamaṃdarāgatāmarasadṛśaḥ || (Śisūpālavada 4.51.)

(Ibid.)

2. ไวศาลีย (Vaitālīya)

มีบทละ 60 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 14 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 16 มาตรา

กำหนดให้จำนวน 14 มาตราของบาทที่ประกอบด้วย

- 6 มาตรา + 5 มาตราของ ร คณะ + 1 มาตราของลมุ 1 พยางค์ +
(๒๑๒)

2 มาตราของครู 1 พยางค์

กำหนดให้จำนวน 16 มาตราของบาทที่ประกอบด้วย

- 8 มาตรา + 5 มาตราของ ร คณะ + 1 มาตราของลมุ 1 พยางค์ +
(๒๑๒)

2 มาตรการของครู 1 พยางค์

kuśalam̐ khalu tubhyameva tada-
 vacanam̐ kṛṣṇa yadabhyadhāmaham
 upadeśaparāḥ pareṣvapi
 svavināśābhimukheṣu sādhavah̐ (Śiśupālavada 16.41.)
 (Apte : 658)

3. เอาปจฺจนฺตลิก (Aupacchandāsika)

มีบทละ 68 มาตรการ

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 16 มาตรการ

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 18 มาตรการ

ฉันทลักษณ์นี้มีลักษณะเหมือนไวตาลีย ผิดกันแต่เพียงตอนท้ายของแต่ละ
 บาทจะเป็น ร คณะ (๒๑๒) และ ย คณะ (๑๒๒) แทนที่ ร คณะ (๒๑๒)
กับลม 1 มาตรการ และครู 2 มาตรการของไวตาลีย

เอาปจฺจนฺตลิก กำหนดให้จำนวน 16 มาตรการของบาทคือประกอบด้วย

- 6 มาตรการ + 5 มาตรการของ **ร คณะ** + 5 มาตรการของ **ย คณะ**

และกำหนดให้จำนวน 18 มาตรการของบาทคู่ประกอบด้วย

- 8 มาตรการ + 5 มาตรการของ **ร คณะ** + 5 มาตรการของ **ย คณะ**

vapuṣā paramēṇa mūḍharānā-
 matha sambhāvya parākamaṃ bibhede |
 mṛgamāṣu vilokayāmcakāra
 sthiradamstrogramukhaṃ mehendrasūnuḥ || (Kirātārjuniya 13.1)
 (Ibid.)

Apte ได้ให้ข้อสังเกตไว้ในหนังสือ The Student's Sanskrit English Dictionary หน้า 658 ว่า

... วิโยคินี (Viyoginī) หรือ สู่ตรี (Sūdarī) และอปรวคฺตุร (Aparavaktra) เป็นฉันทที่มีลักษณะพิเศษของฉันทประเภทไวตาลียา (Vaitālīya) เช่นเดียวกับบุษฺปิตากฺรา (Puṣpitāgrā) และมาลภารินี (Mālabhārinī) ก็เป็นฉันทที่มีลักษณะพิเศษของฉันทประเภทเอาปจฺจนฺตลิก (Aupacchandāsika) นักฉันทลักษณ์ถือว่าฉันทชนิดย่อยของไวตาลียาและเอาปจฺจนฺตลิกเหล่านี้จัดอยู่ในแผนบังคับของคณฺจฺจนฺตและแผนบังคับของมาตฺราจฺจนฺตประเภทอรุธสมวฤตฺต... (ดังที่กล่าวไว้ในหน้า 31-32)

4. มาตราสมก (Mātrāsamaka)

มีหลายชนิด แต่ละชนิดมีบทละ 64 มาตรา และแบ่งเป็นบาทละ 16 มาตราเท่ากันทั้ง 4 บาท เพียงแต่เปลี่ยนมาตราครุและมาตราลมุในบางตำแหน่ง ก็จะกลายเป็นฉันทต่างชนิดกัน อาทิ

- 4.1 ถ้ามาตราที่ 9 และ 12 เป็นลมุ, มาตราที่ 15 และ 16 เป็นครุ เรียกว่า "วานวาสิกา" (Vānavāsikā)

4.2 ถ้ามาตราที่ 5, 8 และ 9 เป็นลมุ, มาตราที่ 15 และ 16 เป็น คฺรุ เรียกว่า "จิตฺรา" (Citrā)

4.3 ถ้ามาตราที่ 5 และ 8 เป็นลมุ, มาตราที่ 9, 10, 15 และ 16 เป็นคฺรุ เรียกว่า "อุปจิตฺรา" (Upacitrā)

4.4 ถ้ามาตราที่ 5, 7 และ 12 เป็นลมุ, มาตราที่ 15 และ 16 เป็นคฺรุ เรียกว่า "วิศิโลก" (Viśiloka)

หากนำมาตุราสมกตั้งแต่ 2 แบบขึ้นไปหรือมากกว่านั้นมาประพันธ์ร่วมกันไปในฉันทบทยกเดียวกัน มีชื่อว่า "ปาทากุลก" (Pādākulaka) ดังตัวอย่าง

mūḍha jahīhi dhanāgamatrṣṇām
 kuru tanubuddhe manasi vitṣṇām
 yallabhase nijakarmopāttam
 vittam tena vinodaya cittam (Mohamudgara . . 1.)
 (Apte 1973 : 658)

มาตุราสมกแบบที่นิยมใช้กันโดยทั่วไป กำหนดให้มาตราที่ 9 ของทุกบาทเป็นลมุ และให้มีคฺรุเป็นมาตราสุดท้ายของแต่ละบาท ดังนี้

nalini - dala - gata - jalavat taralam
 tadvaj jivanam atisaya - capalam
 iti samsare sphuṭatara - doṣaḥ
 katham iha mānava tava santoṣaḥ.

(Mohamudgara ของ Śaṅkara คัดจาก A.K.Warder 1667 : 62)

3. ฉันทยฺกฺปรากฤต (Prakrit Metre)

ภาษาปรากฤตเป็นภาษาในอินโดอารยันยุคกลางซึ่งพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากภาษาพระเวท ภาษาปรากฤตแบ่งเป็น 3 ยุค(ดูเชิงอรรถที่หน้า 50) ภาษาปรากฤตที่ปรากฏในวรรณกรรมประกอบด้วยภาษาของแคว้นมคธหรือภาษาบาลีที่ใช้ในพุทธศาสนาทั้งที่ใช้ในจารึก ในคัมภีร์พุทธศาสนา ในพระไตรปิฎก และในวรรณกรรมพุทธศาสนา รวมทั้งภาษาปรากฤตอื่นๆ เช่น มหาราชฎี เศารเสนี ภาษามาคธีและภาษาอรรธมาคธีที่ใช้ในบทละคร

ฉันทยฺกฺปรากฤตอยู่ในช่วง เวลาไล่เลี่ยกับฉันทยฺกฺสันสกฤตมาตรฐาน และแม้จะดำเนินตามฉันทยฺกฺสันสกฤตมาตรฐานเป็นส่วนใหญ่แต่ก็น่าจะมีลักษณะ เฉพาะบางประการที่ต่างออกไป อันเป็นผลมาจากความแตกต่างด้านลักษณะภาษา ระบบเสียงตลอดจนไวยากรณ์ทำให้ฉันทยฺกฺทั้ง 2 ยุคต่างกัน จึงต้องมีการกำหนดข้อบังคับในการประพันธ์ฉันทยฺกฺให้สอดคล้องกับความแตกต่างดังกล่าว เพื่อให้การประพันธ์ฉันทยฺกฺเป็นไปได้อย่างราบรื่น

อาจจะ เป็นด้วยเหตุผลนี้เองที่ทำให้พระสังฆรักจิตมหาสามีเถระ พระเถระชาวลังกาพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในด้านไวยากรณ์ วาทศิลป์และฉันทลักษณ์ (Malasekera 1958 : 197) แต่งคัมภีร์วุดโตทัยด้วยภาษาบาลีขึ้นเมื่อประมาณ ค.ศ. 1157 ในสมัยพระเจ้าปรักรกรมพาหุโดยตรวจสอบเทียบเคียงกับตำราฉันทศาสตร์ภาษาสันสกฤตฉบับอื่นอีกหลายเล่ม และเห็นว่าตำราฉันทลักษณ์ภาษาสันสกฤตหลายเล่มที่มีอยู่นั้นไม่เหมาะกับภาษาบาลี (ดูเชิงอรรถที่หน้า 71)

คัมภีร์วุดโตทัย (Vuttodaya) เป็นคัมภีร์ฉันทบาลีเล่มแรกซึ่งเป็นที่ยอมรับในหมู่กวีและผู้ศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นคัมภีร์หลักในเรื่องฉันทบาลี พระสังฆรักจิตมหาสามีแต่งขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์ฉันทภาษาสันสกฤต คือ วฤตตารัตนาคกร (Vṛttaratnākara) เป็นหลัก รวมทั้งได้ตรวจสอบเทียบเคียงกับคัมภีร์ฉันทภาษาสันสกฤตอื่นอีกหลายเล่ม (สุภาพรรณ ณ บางช้าง เอกสารคำสอนวิชา 122611 การอ่านบาลีขั้นสูง เอกสารอัดสำเนา : 6) ผู้แต่งได้รวบรวมฉันทชนิดต่างๆ ทั้งเก่าและใหม่จากหนังสือภาษาบาลีและสันสกฤตหลายเล่มซึ่งมีอยู่แต่ก่อนแล้วนำมาแปลงแต่งเข้าหมวดหมู่ให้เป็นตำราขึ้น (มารศรี ศุภวิไล 2528 : 56) คัมภีร์กล่าวถึงฉันทจำนวน 108 ชนิด แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ฉันทวรรณพฤติ 83 ชนิดและฉันทมาตราพฤติ 25 ชนิด

จะนั้นด้วยเหตุที่ตำราฉันทศาสตร์ของบาลีแต่งขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์ฉันทศาสตร์ของสันสกฤตเป็นหลัก ข้อกำหนดโดยรวมเกี่ยวกับพยางค์ครุ (Garu)

และพยางค์ลหุ(Lahu)ในฉันทยูกปรากฏจึงเป็นไปในแนวทางเดียวกับฉันทยูกสันสกฤตมาตรฐาน เพียงแต่มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างกันอยู่บ้าง อย่างไรก็ตามก็ตีความสั้นยาวของเสียงสระตลอดจนตำแหน่งของพยางค์ที่อยู่ในฉันทยูกนี้ ยังเป็นตัวกำหนดลักษณะของพยางค์ดังกล่าวว่าเป็นครุหรือลหุเช่นเดียวกับฉันทยูกสันสกฤตมาตรฐาน

---

* พยางค์ลหุ(Lahu) คือ พยางค์เสียงเบาที่เกิดจากการประสมกับสระเสียงสั้นซึ่งไม่มีพยัญชนะสะกด

พยางค์ครุ(Garu) คือ พยางค์เสียงหนักที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

1. ประสมกับสระเสียงยาวไม่มีพยัญชนะสะกด
2. ประสมกับสระเสียงสั้น-ยาว มีพยัญชนะสะกด
3. ประสมกับสระเสียงสั้นที่มีนิคฺคหิต**
4. ประสมกับสระเสียงสั้นไม่มีพยัญชนะสะกดแต่เป็นพยางค์สุดท้ายของบาท

** นิคฺคหิต(niggahita) - เป็นเครื่องหมายแทนเสียงพยัญชนะนาสิกบาลีกำหนดไว้ในระบบเสียงพยัญชนะ มีลักษณะเป็นจุดบอดบนตัวอักษร (°) สระที่นำหน้านิคฺคหิตในภาษาบาลีต้องเป็นสระเสียงสั้นเท่านั้น นิคฺคหิตของบาลีจะออกเสียงเป็นแม่กง อักษรโรมันใช้ ṃ หรือ ṅ

คัมภีร์วุดโททัยอธิบายครุทั้ง 4 ประเภทไว้ว่า

- ครุในข้อที่หนึ่ง คือ "ทิมครุ หรือทิมอักษร หมายถึงอักษร ที่เป็นทิมะอ่านออกสำเนียงยาว"

- ครุในข้อที่สอง คือ "สัโศคาทิกรุ หรือ อักษรแรกของสังโยค หมายถึง อักษรที่เป็นตัวต้นของพยัญชนะซ้อน" "เมื่ออักษรอยู่ต้นแห่งสังโยคด้วยกัน ถึงกิริยานั้นแลอยู่เบื้องหน้านั้น อักษรตัวใดอยู่เบื้องหน้านั้น อักษรตัวใดอยู่เบื้องหน้าแห่งสังโยค อักษรนั้นชื่อครุ"(คัมภีร์วุดโททัย(แปล) 2464 : 7)

- ครุในข้อที่สาม คือ "นิคฺคหิตปรครุ หรือ อักษรอันมีนิคฺคหิตใน เบื้องหลัง หมายถึง อักษรที่มีนิคฺคหิตอยู่ข้างบน"

- ครุในข้อที่สี่ คือ "ปาทนุคครุ หรือ อักษรอันเป็นที่สุดของบาท หมายถึง อักษรที่เป็นพยางค์สุดท้ายในบาท ถึงจะมีรูปเป็นลหุก็ถือว่าเป็นครุ"

ตัวอย่างของพยางค์ครุและลหุที่ใช้ในฉันทย์ยุคปรากฏจะเห็นได้จาก ตัวอย่างของ"ฉันทย์ เปนุทวชิรา" (Upendavajirā) ซึ่งมีบาทละ 11 พยางค์จาก สุโพธาลงการฎีกา 32-คาถาวุฒนา ดังนี้

มนั มนั สตุถุทเทยุย เจโย   มนั มนั ปิณยตสุส สตุถุ,
มนั มนั เตน ทเทยุย เจน   มนั มนั ปสฺสุ น สาธุปุชฺช.

(วุตโตทยฉันโทปกรรมแปล 2527 : 148)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	๒	1	๒	๒	1	1	๒	1	๒	๒
ma	nam	ma	nam	sat	thu	da	dey	ya	ce	yo
ma	nam	ma	nam	pi	na	ya	tas	sa	sat	thu,
ma	nam	ma	nam	te	na	da	dey	ya	ce	na
ma	nam	ma	nam	pas	su	na	sā	dhu	puj	jam.

1. พยางค์ลหุ ได้แก่ ma thu da ya na sa su na dhu
2. พยางค์ครุ 4 ประเภท ได้แก่

- ทิมครุ	- ce yo pi te ce sā
- สํโวยคทิกครุ	- sat dey tas pas puj
- นิคฺคหิตปรครุ	- nam jam
- ปาทนุคครุ	- thu และ na ซึ่งเป็นพยางค์สุดท้ายบาทที่

อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม

(หมายเหตุ:- พยางค์ที่ซ้ำกัน เช่น ma da ya กล่าวถึงเพียงครั้งเดียว)

อย่างไรก็ดีข้อกำหนดเกี่ยวกับพยางค์ครุลหุในฉันทของบาลีมีส่วนที่แตกต่างจากสันสกฤตอยู่บ้าง ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากลักษณะของภาษา ระบบเสียง และไวยากรณ์ที่แตกต่างกัน เช่น

1. พยางค์ครุของบาลีไม่ได้เกิดจากพยางค์ที่มีเครื่องหมายวิสรรค เหมือนพยางค์ครุของสันสกฤตเพราะ เสียง เช่นนี้ไม่มีในภาษาบาลี
2. พยางค์ครุที่เกิดจากนิคหิตในภาษาบาลีและอนุสวารีในภาษาสันสกฤตมีส่วนที่แตกต่างกัน สระที่นำหน้านิคหิตในภาษาบาลีต้องเป็นสระเสียงสั้นเท่านั้น แต่สระที่นำหน้าอนุสวารีในภาษาสันสกฤตเป็นได้ทั้งสระเสียงสั้นและสระเสียงยาว
3. พยางค์สุดท้ายของบาทในฉันทของสันสกฤตจะเป็นครุหรือลหุขึ้นอยู่กับลักษณะของฉันทเป็นสำคัญ ฉันทบางชนิดกำหนดให้พยางค์ท้ายบาทเป็นพยางค์อิสระที่เป็นได้ทั้งครุและลหุ(ดูแผนผังของฉันทยุกสันสกฤตมาตรฐาน หน้า 71) แต่ฉันทบาลีนิยมให้พยางค์สุดท้ายของบาทเป็นครุ

ข้อกำหนดเกี่ยวกับ "ปาทนุครุ" ที่ว่าพยางค์สุดท้ายของบาทแม้จะมีรูปเป็นลหุก็ถือว่าเป็นครุ มีใช้ทั้งในฉันทของสันสกฤตและบาลี แต่ในการประพันธ์ฉันทบาลีเป็นที่นิยมมากกว่า ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะภาษาบาลีมีแต่สระการันต์ ทุกศัพท์จึงจึงลงท้ายด้วยเสียงสระเท่านั้น ต่างจากภาษาสันสกฤตซึ่งมีทั้งสระและพยัญชนะการันต์จึงลงท้ายได้ทั้งเสียงสระและเสียงพยัญชนะ อีกทั้งภาษาสันสกฤตยังมีสระเสียงยาว (ไอ, เอา, ฤา) และมีพยัญชนะ(ศ,ษ)มากกว่าบาลี ซึ่งล้วนแต่เอื้ออำนวยให้ภาษาสันสกฤตมีพยางค์ครุมากกว่าภาษาบาลี การที่ฉันทของบาลีประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยข้อกำหนดเกี่ยวกับปาทนุครุก็อาจจะช่วยให้มีพยางค์ครุเพิ่มมากขึ้น ทำให้การประพันธ์ฉันท เป็นไปได้สะดวกขึ้นโดยไม่ถูกจำกัดด้วยลักษณะของภาษา

4. ปาหนนุคฺครุ หรือพยางค์สุดท้ายของบาทที่ต้องเป็นครุ จะเป็นลหุ
ได้ในกรณีที่สังโยคกับต้นบาทถัดไป (R.Siddharatha 1981 : 4) ดังจะเห็นได้จาก
"อริยาฉันท" (Ariyā) ซึ่งเป็นฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง

- (บาทที่ 1) Dassanarasānubhavane -
(บาทที่ 2) nibaddhagedhā jinassayam janatā,
(บาทที่ 3) Vimhayajanani saññāta -
(บาทที่ 4) kriyā nu kam nānuranjayati.

(Ibid.)

อริยาฉันท 1 บท มี 57 มาตรา ประกอบด้วย

บาทที่หนึ่ง	= 12 มาตรา	บาทที่สาม	= 12 มาตรา
บาทที่สอง	= 18 มาตรา	บาทที่สี่	= 15 มาตรา

หากพิจารณาจากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า "saññāta-
kriyā" ตัว ta ซึ่งเป็นพยางค์สุดท้ายของบาทที่สามควรจะเป็นปาหนนุคฺครุเพราะ
เป็นพยางค์สุดท้ายของบาทที่ถือกันว่าถึงแม้จะมีรูปเป็นลหุก็นับเป็นครุ แต่ในที่นี้จะถือ
ว่า ta เป็นครุไม่ได้ เพราะมีข้อกำหนดในเรื่องจำนวนมาตราของแต่ละบาทเข้ามา
เกี่ยวข้องด้วย บาทที่สามนั้นกำหนดไว้ 12 มาตรา ถ้า ta เป็นครุ จำนวน 2
มาตราของ ta ที่เป็นครุจะทำให้บาทที่สามมีจำนวนถึง 13 มาตรา ซึ่งเมื่อรวมกับ

บาทที่สี่แล้ว แทนที่จะได้ 27 มาตราตามข้อกำหนด ก็จะมีถึง 28 มาตรา เกินกว่าที่กำหนดไป 1 มาตรา ดังนั้นพยางค์ ta แม้จะอยู่ในตำแหน่งของปาหนุตครุ ก็จะต้องเป็นลหุเพื่อรักษาจำนวนมาตราของบาทที่สามเอาไว้ให้ได้จำนวนมาตราครบตามข้อกำหนดของอริยานันท์ พยางค์ ta ท้ายบาทที่สามจึงต้องเป็นลหุที่มี 1 มาตรา ทำให้บาทที่สามมี 12 มาตราซึ่งเมื่อรวมกับบาทที่สี่แล้วก็จะได้ 27 มาตราตามที่กำหนดไว้ในแผนบังคับของฉันทกถาลา ตัวอย่างของปาหนุตครุที่กลายเป็นลหุดังที่กล่าวมาข้างต้นจึงเกิดขึ้นในกรณีที่พยางค์ดังกล่าว संबोधकกับต้นบาทถัดไป

5. พยางค์ครุในฉันทของสันสกฤตอาจเปลี่ยนแปลงเป็นลหุได้ในกรณีที่อยู่ใน "สถานที่ต้องว่าไวๆ" และ "สถานที่ต้องพยายามว่าให้มีเสียงแหลม" ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ปรากฏในคัมภีร์ฉันทศาสตร์ของสันสกฤตเป็นจำนวนมาก มีคัมภีร์ปิณฑฉันทและคัมภีร์ฉันทมัญจรีฉันทเป็นต้น (วุดโตทยฉันทโทปกรณัมแปล 2527:37) ในฉันทของบาลีจะพบพยางค์ครุที่เกิดจากสระเสียงยาว เอ และ โ ที่ไม่มีตัวสะกด

ครุทั้งสี่จำพวกนั้น อาจถือว่าเป็นลหุได้ในฐานะ 2 อย่าง คือ

1. ครุคคปฐนฐาน สถานที่ต้องว่าไวๆ
2. คิพูปยคนฐาน สถานที่ต้องพยายามว่าให้มีเสียงแหลม

(วุดโตทยฉันทโทปกรณัมแปล 2527 : 37)

หากอยู่ชิดติดกันก็จะมีเสียงสั้นลงและกลายเป็นพยางค์ลหุ (Warder 1967 : 54) ซึ่งเป็นผลมาจากพยางค์ครุตั้งกล่าวอยู่ใน "สถานที่ต้องว่าไวๆ" นั่นเอง

คัมภีร์วृคโคทย ของบาลีแบ่งฉันทในยุคปรากฏออกเป็น

2 ประเภทใหญ่ เช่นเดียวกับฉันทในยุคสันสกฤตมาตรฐาน ได้แก่

- ฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ หรือ **วณฺณวृคฺต** (Vannavutta) ซึ่งตรงกับ **อักษฺรจฺจนฺท** หรือ **วรุณฺณวृคฺต** (Varnavrtta) ของสันสกฤต
- ฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง หรือ **มตฺตวฺคฺต** (Matṭāvutta) ซึ่งตรงกับ **มาตฺรารวृคฺต** (Mātrāvrtta) ของสันสกฤต

ฉันททั้ง 2 ประเภทของบาลีจึงประกอบด้วยจำนวนคณะที่แน่นอนในแต่ละบาท เช่นเดียวกับฉันทของสันสกฤต และใช้คำว่า "คณะ" (Gana) ในความหมายเดียวกัน คือ กลุ่มของพยางค์ซึ่งจัดวางพยางค์เสียงหนักเสียงเบา หรือพยางค์ครุลหุไว้ในรูปแบบต่างๆกัน กลุ่มละ 3 พยางค์ และเป็นหน่วยการวัด (unit of measurement) ที่ใหญ่ที่สุดภายในบาทหนึ่งของวณฺณวृคฺต (R. Siddharatha 1981 : 3)

ฉันทในยุคปรากฏจึงมีคณะของฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์และคณะของฉันทที่กำหนดด้วยมาตราเสียง เช่นเดียวกับฉันทในยุคสันสกฤตมาตรฐาน

คณะของฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์

มี 8 คณะ เช่นเดียวกัน จำนวนและชื่อคณะตลอดจนตำแหน่งของพยางค์
ครุหลุตรงกับคณะในฉันทสันสกฤต ดังนี้

(ตารางที่ 3) ตารางแสดงการเปรียบเทียบคณะฉันทของบาลีกับคณะฉันทของ
สันสกฤต

คณะฉันทของบาลี			คณะฉันทของสันสกฤต		
1.	ครูล้วน	๒๒๒ ม คณะ	ครูล้วน	๒๒๒ ม คณะ	
2.	ลหุล้วน	๑๑๑ น คณะ	ลหุล้วน	๑๑๑ น คณะ	
3.	ครูหน้า	๒ ๑ ๑ ภ คณะ	ครูหน้า	๒ ๑ ๑ ภ คณะ	
4.	ลหุหน้า	๑ ๒ ๒ ย คณะ	ลหุหน้า	๑ ๒ ๒ ย คณะ	
5.	ครูกลาง	๑ ๒ ๑ ช คณะ	ครูกลาง	๑ ๒ ๑ ช คณะ	
6.	ลหุกลาง	๒ ๑ ๒ ร คณะ	ลหุกลาง	๒ ๑ ๒ ร คณะ	
7.	ครูหลัง	๑ ๑ ๒ ส คณะ	ครูหลัง	๑ ๑ ๒ ส คณะ	
8.	ลหุหลัง	๒ ๒ ๑ ต คณะ	ลหุหลัง	๒ ๒ ๑ ต คณะ	

ชื่อคณะทั้งแปดของบาลีนั้นผูกเป็นคำบาลีเพื่อให้จำครุสหุของแต่ละคณะได้ง่ายขึ้นแต่ละคณะหมายถึงลักษณะและคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 2 -การประพันธ์ไทย 22212 หน่วยที่ 1-7:317) ทั้งนี้เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาของศาสนาพุทธ พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาบาลีเผยแผ่ธรรมะ คำบาลีที่ผูกขึ้นจึงแสดงถึงความเชื่อทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

ม	มาจาก	สหพญญโม	(๒๒๒)
น	" "	สมนินโน	(๑๑๑)
ภ	" "	มารชิโก	(๒๑๑)
ย	" "	มเหสีโย	(๑๒๒)
ช	" "	มุนินทโช	(๑๒๑)
ร	" "	นายโกโร	(๒๑๒)
ส	" "	สุคโตโส	(๑๑๒)
ค	" "	มาราริโต	(๒๒๑)

(คัมภีร์วุตโตทัยแปล 2464 : (ก))

คณะของฉันทกำหนดด้วยมาตราเสียง

มี 2 ลักษณะ เช่นเดียวกับคณะในฉันทของสันสกฤต คือ

1. คณะของมตุตาณุต ซึ่งตรงกับคณะของมาตราณุต ของสันสกฤต มี 8 คณะ เช่นเดียวกัน

2. คณะของคณจุณฺท ซึ่งตรงกับคณะของคณจุณฺทะ ของสันสกฤตมี 5 คณะ เช่นเดียวกัน ดังนี้

1. ม คณะ (๒๒) = 2+2 = 4 มาตรา
2. ส คณะ (๑๑๒) = 1+1+2 = 4 มาตรา
3. ช คณะ (๑๒๑) = 1+2+1 = 4 มาตรา
4. ภ คณะ (๒๑๑) = 2+1+1 = 4 มาตรา
5. น คณะ (๑๑๑๑) = 1+1+1+1 = 4 มาตรา

คัมภีร์วุดโททัยได้กล่าวถึงฉันทหมวคินสมัยพระเวทที่แบ่งย่อยออกเป็นฉันทอีกหลายชนิดและมีชื่อแตกต่างกันไป เช่นเดียวกับคัมภีร์ปิงคณฺทสุศาสตร์ของสันสกฤต ทั้งที่เป็นฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์และกำหนดด้วยมาตราเสียง

ฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์

ฉันทประเภทนี้เรียกชื่อรวมว่า "วณฺณวุดฺ" เป็นฉันทที่กำหนดด้วยจำนวนและตำแหน่งของพยางค์ที่มีเสียงหนักเสียงเบาเอาไว้นั่นอนในแต่ละบท ฉันทชนิดเดียวกันจะมีจำนวนพยางค์เท่ากันทุกบาท แบ่งเป็น 2 รูปแบบเช่นเดียวกับฉันทวณฺณวุดฺคของสันสกฤต

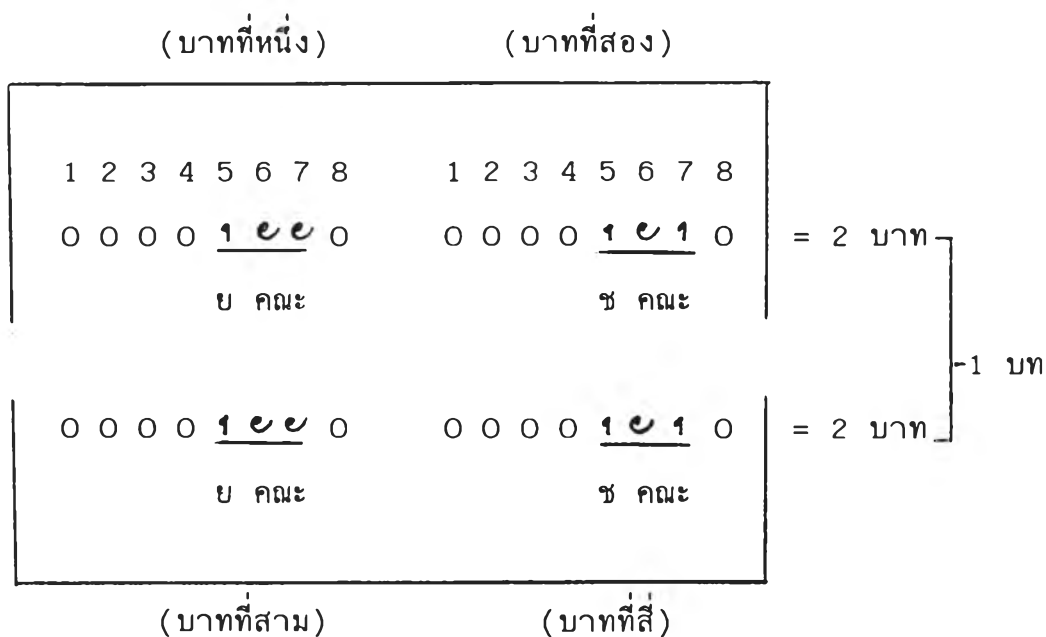
1. วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาท มีลักษณะเหมือนกันบาทเว้นบาท โดยกำหนดลักษณะบังคับเป็นคู่ คือ บาทที่ (1, 3) แบบหนึ่ง บาทคู่ (2, 4) อีกแบบหนึ่ง
2. วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาทมีลักษณะเหมือนกันทุกบาท

คำว่า "บท" ซึ่งตรงกับคำว่า Stanza ในภาษาอังกฤษ ฉันทของบาลีใช้ว่า "คาถา" (Gāthā) 1 บทเท่ากับ 1 คาถา

1. ฉันทที่วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาท

ฉันทประเภทนี้ ได้แก่ "ปฐยาวคุด" ซึ่งเป็นฉันทประเภท
 อทฺธสมวตฺต(Addhasamavutta) มีบทละ 4 บาท บาทละ 8 พยางค์ นิยมวางรูป
 เป็นบทละ 2 บรรทัด แต่ละบรรทัดมี 2 บาท รวมเป็นบรรทัดละ 16 พยางค์
 ดังตัวอย่าง

จะเห็นได้ว่า "ปฐยาวคุด" บังคับเฉพาะพยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 7 ของแต่ละบาทเท่านั้นให้เป็น ยคณะ (1 ๒ ๒) ในบาทที่หนึ่งและบาทที่สาม และเป็น ชคณะ (1 ๒ 1) ในบาทที่สองและบาทที่สี่ พยางค์ที่ 1 ถึงพยางค์ที่ 4 ในตอนต้นของแต่ละบาทจะเป็นคณะอะไรก็ได้ ห้ามเพียง 2 คณะ คือ ส คณะ (1 1 ๒) และ น คณะ (1 1 1) เท่านั้น จึงแทนไว้ด้วย 0 หมายถึงพยางค์อิสระที่เป็นครุหรือลหุได้ตามที่กวีต้องการ เช่นเดียวกับพยางค์ที่ 8 หรือพยางค์สุดท้ายของแต่ละบาท

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมันดคา ได้ให้ความเห็นไว้ว่า

...ปรัชญาวัตตฉันท์ คือ รูปลักษณะที่ถ่ายทอดไปจากโคลก ด้วยเหตุผล คือ

1. มีบทละ 4 วรรค วรรคละ 8 คำถ้วนเหมือนกัน
2. พยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 7 มีครูลหุตายตัว เช่นเดียวกัน
3. เป็นอักษรจันตะหรือวรรณพฤตตะตามที่กำหนดไว้ในแนวของ ฉันทศาสตร์ตามตำราของปิงคลาจารย์เหมือนกัน
4. คำ 4 คำแรก(หรือ 4 พยางค์แรก) ของแต่ละบาทในโคลกนั้นมีชื่อเรียกว่า "บัถยา" ชื่อบัถยานี้ แน่นนอนย่อมเป็นอันเดียวกัน กับชื่อปรัชญาวัตตฉันท์ของภาษาบาลี เพียงแต่ต่างกันตรง [ถ] กับ [ฐ] เท่านั้น

สรุปแล้ว ปรัชญาวัตตฉันท์ก็เอาแบบ(หรือแทบจะลอกทั้งหมดของโคลก มาก็ว่าได้)(วรรณวิทยา 2538 : 115)

จากแบบปรัชญาวัตตฉันท์ซึ่งมีลักษณะหลวมๆ ไม่บังคับครุ-ลหุตายตัวตาม ตำแหน่งดังนี้ ย่อมเป็นการสะดวกและง่ายต่อการประพันธ์เป็นอันมาก สามารถยกย้าย ถ่ายเทไปได้ต่างๆ หลากรูป จึงเป็นที่นิยมในการใช้เป็นแบบสำหรับแต่งคำประพันธ์ ร้อยกรองที่มีลักษณะโรแมนติค เช่น แต่งเรื่องนิทานและบทขับร้องต่างๆ ลักษณะ เช่นนี้ไปตรงกับโคลกในคำประพันธ์ร้อยกรองของสันสกฤต... (เรื่องเดียวกัน : 12)

2. ฉันทที่วางรูปแบบเป็นบทละ 4 บาท

ฉันทประเภทนี้ ได้แก่ ฉันทประเภทสมวุตต (Samavutta) มีตั้งแต่บาทละ 1 พยางค์ไปจนถึง 26 พยางค์ แต่ในคัมภีร์วุตโตทัยกล่าวถึงฉันทที่มี บาทละ 6-22 พยางค์เท่านั้น ส่วนฉันทที่มีบาทละ 1-5 พยางค์และบาทละ 23-26 พยางค์ไม่ได้กล่าวถึงเพราะมีที่ใช้น้อยมาก นอกจากนี้ฉันทที่มีบาทละ 27 พยางค์ เป็นต้นไป หรือ "ทณฺฑกสฺ" (Dandakas) ก็กล่าวไว้แต่เพียงชื่อ ได้แก่ จณฺฑวฏฺฐิ (Candavutthi) ฯลฯ (R. Siddharatha 1981 : 6)

ฉันทประเภทสมวุตตเป็นฉันทที่แตกแขนงออกมาจากฉันทหมวดต่างๆ ในยุคพระเวท ดังจะเห็นได้จากรายชื่อฉันทที่ R.Siddharatha ได้รวบรวมไว้ใน หน้า 21-36 ของ Samghararakkhita's Vuttodaya ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจาก คัมภีร์วุตฺตตรศฺนาคกร (Vrttaratnakara) ของเกฑารภฏฺฏ (Kedarabhatṭa) (Ibid : Preface) ตารางต่อไปนี้เป็นรายชื่อของฉันทส่วนใหญ่ในยุคปราชญ์ที่ แตกแขนงออกมาจากฉันท 17 หมวดในยุคพระเวท

ฉันทยุคปราชญ์กำหนดยติเช่นเดียวกับฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐาน แต่เป็นยติของฉันทบางชนิดเท่านั้น จำนวนตัวเลขที่ปรากฏในวงเล็บท้ายชื่อฉันท หมายถึง ยติของฉันทชนิดนั้น วิธีการนับยติตรงกับฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐาน (ดูหน้า 86) ยติที่กล่าวถึงมากในคัมภีร์วุตโตทัย คือ ปาทมชฺฎยติ หรือ ยติที่อยู่กึ่งกลางบาท

(ตารางที่ 4) ตารางแสดงรายชื่อของฉันท์ส่วนใหญ่ในยุคปรากฏที่แตกแขนงออกมา
จากฉันท์ 17 หมวดในยุคพระเวท

ประเภทของฉันท์หมวด	ชนิดของฉันท์สมวุตต์ในยุคปรากฏ
1. ฉันท์พระเวทหมวด 6 หรือ คายตติ (Gāyatti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 6 พยางค์	1. ตนุมาชฺฌา (Tanumajjhā) ตรงกับ ตนุมาชฺชา ของสันสกฤต
2. ฉันท์พระเวทหมวด 7 หรือ อุณฺหิ (Unhi) - ฉันท์ที่มีบาทละ 7 พยางค์	2. กุมารลลิตา (Kumārālītā)
3. ฉันท์พระเวทหมวด 8 หรือ อนุฏฐุภ (Anutthubh) - ฉันท์ที่มีบาทละ 8 พยางค์	3.1 จิตรปทา (Citrapadā) 3.2 วิชฺฌุมมาลา (Vijjummālā) ตรงกับ วิชฺฌุมมาลาของสันสกฤต 3.3 มาณวกั (Mānavakam) 3.4 สมานิกา (Samānikā) 3.5 ปมาณิกา (Pamānikā) ตรงกับ ปรมานิกา ของสันสกฤต
4. ฉันท์พระเวทหมวด 9 หรือ พุรหติ (Brahati) - ฉันท์ที่มีบาทละ 9 พยางค์	4.1 หลมุขี (Halamukhī) 4.2 ภุชคสุสุภตา (Bhujagasusubhata) ตรงกับภุชคคิสุภตาของสันสกฤต
5. ฉันท์พระเวทหมวด 10 หรือ ปนฺติ (Panti) - ฉันท์ที่มีบาทละ 10 พยางค์	5.1 ปณว (Panava) 5.2 รุุมวตี (Rummavati) ตรงกับ รุุมวตีของสันสกฤต 5.3 มตฺตา (Matta) 5.4 จมฺปกมาลา (Campakamālā) 5.5 มโนรมา (Manoramā) 5.6 อุพุภาสก (Ubbhāsaka)

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทสมวุตตในยุคปรากฏต
<p>6. ฉันทพระเวทหมวด 11 หรือ ตุฏฐภ (Tutthubha) - ฉันทที่มีบาทละ 11 พยางค์</p>	<p>6.1 อุปฏฐิตา (Upatthitā) ตรงกับ อุปษฐิตาของสันสกฤต</p> <p>6.2 อินุทวชิรา (Indavajirā) ตรงกับ อินุทรวชुरาของสันสกฤต</p> <p>6.3 อุเพนุทวชิรา (Upendavajirā) ตรงกับ อุเพนุทรวชुरาของสันสกฤต</p> <p>6.4 อุปชาติ (Upajāti)</p> <p>6.5 สุมุขี (Sumukhī)</p> <p>6.6 โทธก (Dodhaka)</p> <p>6.7 สาลินี (Sālīnī) ตรงกับ สาลินีของ สันสกฤต (4.7)</p> <p>6.8 วาตุมมี (Vatummi) ตรงกับ วาโตรุมมี ของสันสกฤต (4.7)</p> <p>6.9 สิริ (Siri) หรือเมากุติกมาลา (Māuktikamālā) ตรงกับสรี หรือ สุตรี ของสันสกฤต (5.6)</p> <p>6.10 รโถทฐตา (Rathoddhata)</p> <p>6.11 สวาคตา (Svāgata)</p> <p>6.12 ภทฐิกา (Bhaddikā) ตรงกับ ภทฐิกา, สุกทฐิกา หรือ จนุทฐิกา ของสันสกฤต</p>

ประเภทของฉันท์หมวด	ชนิดของฉันท์สมวุตตในยุคปรากฏ
<p>7. ฉันท์พระเวทหมวด 12 หรือ ชคติ (Jagati) - ฉันท์ที่มีบาทละ 12 พยางค์</p>	<p>7.1 วัสฎฐ (Vamsat̥ṭha) ตรงกับ วัสฎของสันสกฤต</p> <p>7.2 อินทวัส (Indavamsā) ตรงกับ อินทวัส</p> <p>7.3 โตฎก (Totaka)</p> <p>7.4 ทุตวิลมพิต (Dutavilambita) ตรงกับ ทุตวิลมพิตของสันสกฤต</p> <p>7.5 ฎฐ (Putā) (8.4)</p> <p>7.6 กุสุมวิจิตตา (Kusumavicittā) ตรงกับกุสุมวิจิตราของสันสกฤต</p> <p>7.7 ภูชคปพายต (Bhujangappayāta) ตรงกับ ภูชคปพายตของสันสกฤต</p> <p>7.8 ปิยวทา (Piyamvada) ตรงกับ ปิยวทาของสันสกฤต</p> <p>7.9 ลลิตา (Lalitā)</p> <p>7.10 ปมิตกขรา (Pamitakkharā) ตรงกับ ปรมิตากขราของสันสกฤต</p> <p>7.11 อุชชลา (Ujjalā) ตรงกับ อุชชลา ของสันสกฤต</p> <p>7.12 เวสสุเทวี (Vessadevi) (5.7) ตรงกับ ไวศุเทวีของสันสกฤต</p> <p>7.13 ตามรส (Tamarasa)</p> <p>7.14 กมลา (Kamalā)</p>

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทสมวุตตในยุคปรากฏ
8. ฉันทพระเวทหมวด 13 หรือ อติชคติ (Atijagati) - ฉันทที่มีบาทละ 13 พยางค์	8.1 ปหาสินี (Pahāsini) ตรงกับ ปฺรหฺรุษณี หรือปฺรหฺรุษณีของ สันสกฤต (3.10) 8.2 รุจिरา (Rucirā) (4.9)
9. ฉันทพระเวทหมวด 14 หรือ สกกริ (Sakkari) - ฉันทที่มีบาทละ 14 พยางค์	9.1 อปราชิตา (Aparājita) (7.7) 9.2 ปหฺรณกฺลิกา (Paharanakalika) ตรงกับ ปฺรหฺรณกฺลิกาของ สันสกฤต (7.7) 9.3 วสนฺตติลกา (Vasantatilakā) (8.6)
10. ฉันทพระเวทหมวด 15 หรือ อติสกกริ (Atisakkari) - ฉันทที่มี บาทละ 15 พยางค์	10.1 สสิกฺลา (Sasikalā) ตรงกับ ศคฺคิลาของสันสกฤต 10.2 มณฺคณฺนิกร (Manigananikara) ตรงกับ มณฺคณฺนิกร หรือ มณฺคณฺกิริณของสันสกฤต (8.7) 10.3 มาลินี (Mālini) (8.7) 10.4 ปภทฺทก (Pabhaddaka) ตรงกับ ปฺรภทฺทรก
11. ฉันทพระเวทหมวด 16 หรือ อฏฐิ (Atthi) - ฉันทที่มีบาทละ 16 พยางค์	11. วาณินี (Vānini)
12. ฉันทพระเวทหมวด 17 หรือ อจฺจฏฐิ (Accatthi) - ฉันทที่มีบาทละ 17 พยางค์	12.1 สิขริณี (Sikharini) (6.11) 12.2 หริณี (Harini) (4.6.7) 12.3 มนฺทกฺกนฺตา (Mandakkantā) ตรงกับ มนฺทากฺรานฺตาของ สันสกฤต (4.6.7)

ประเภทของฉันทหหมวด	ชนิดของฉันทสมวุตฺตในยุคปรากฏต
13. ฉันทพระเวทหมวด 18 หรือ ธุติ (Dhuti) - ฉันทที่มีบาทละ 18 พยางค์ (บางที่เรียกว่า <u>ธิติ</u> (Dhiti))	13. กุสมิตุลตาเวลลิตา (Kusumitalatāvellita) (5.6.7)
14. ฉันทพระเวทหมวด 19 หรือ อติธุติ (Atidhuti) - ฉันทที่มีบาทละ 19 พยางค์ (บางที่เรียกว่า <u>อติธิติ</u> (Atidhiti))	14.1 เมฆวิปฺลฺลุชิตา (Meghavipphūjita) ตรงกับเมฆวิสฺลฺลุชิตาของ สันสกฤต (6.6.7) 14.2 สทุทฺลฺลวีกิพิต (Saddulavikkīlita) ตรงกับ สทุทฺลฺลวีกิรฺทิต ของ สันสกฤต (12.7)
15. ฉันทพระเวทหมวด 20 หรือ กติ (Kati) - ฉันทที่มีบาทละ 20 พยางค์	15. วุตฺต (Vutta) ตรงกับ วฤตฺต ของสันสกฤต
16. ฉันทพระเวทหมวด 21 หรือ ปกติ (Pakati) - ฉันทที่มีบาทละ 21 พยางค์	16. สทุธฺธา (Saddhara) ตรงกับ สฺรคฺธฺธา (Sragdhara) (7.7.7)
17. ฉันทพระเวทหมวด 22 หรือ อากติ (Ākati) - ฉันทที่มีบาทละ 22 พยางค์	17. ภทุทก (Bhaddhaka) ตรงกับ ภทุรค หรือ ปรภทุรค ของสันสกฤต

แม้ว่าหนังสือเรื่อง Samgharakkhita's Uttodaya ของ R.Siddharatha จะกล่าวถึงชื่อและแผนบังคับของฉันทสมวุตตในยุคปราคฤตไว้เพียง 17 หมวดเท่านั้น แต่ก็ได้กล่าวถึงชื่อของฉันทหมวดนอกเหนือจากนี้เอาไว้ในหน้า 6 ด้วย ได้แก่

- ฉันทหมวด 1 หรือ วุตฺตา (Vuttā) = ฉันทที่มีบาทละ 1 พยางค์
- ฉันทหมวด 2 หรือ อจฺจุตฺตา (Accuttā) = ฉันทที่มีบาทละ 2 พยางค์
- ฉันทหมวด 3 หรือ มชฺฌา (Majjhā) = ฉันทที่มีบาทละ 3 พยางค์
- ฉันทหมวด 4 หรือ ปติฏฺฐา (Patitṭhā) = ฉันทที่มีบาทละ 4 พยางค์
- ฉันทหมวด 5 หรือ สุปฺปติฏฺฐา (Suppatitṭhā) = ฉันทที่มีบาทละ 5 พยางค์
- ฉันทหมวด 23 หรือ วิกติ (Vikati) = ฉันทที่มีบาทละ 23 พยางค์
- ฉันทหมวด 24 หรือ สักติ (Saṅkati) = ฉันทที่มีบาทละ 24 พยางค์
- ฉันทหมวด 25 หรือ อติคติ (Atikati) = ฉันทที่มีบาทละ 25 พยางค์
- ฉันทหมวด 26 หรือ อุฏฺกติ (Ukkati) = ฉันทที่มีบาทละ 26 พยางค์

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของฉันทสมวุตตในยุคปราคฤตที่วางรูปบทละ 4 บาท โดยจะยกมาเพียงหมวดละ 1 ชนิด^{*}

---

* ตัวอย่างที่ยกมานี้มาจากวุตฺโตทยฉันทโทปกรณฺ์แปล ที่ศูนย์สารภิกขุ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2527 ทั้งนี้ เพราะในหนังสือ Samgharakkhita's Uttodaya ให้อำนาจแต่เพียงชื่อฉันทคาถาอธิบายฉันทและแผนบังคับของฉันทแต่ละชนิดโดยไม่มีตัวอย่างที่แต่งขึ้นด้วยฉันทชนิดนั้นๆ แต่อย่างใดนอกจากนี้แม้ว่าใน Samgharakkhita's Uttodaya จะกล่าวถึงแต่เพียงฉันทที่มีบาทละ 6-22 พยางค์เท่านั้น แต่ผู้วิจัยก็ได้คัดตัวอย่างฉันทที่มีบาทละ 1-5 พยางค์มาประกอบไว้ด้วยเพื่อความสมบูรณ์ของฉันทยุคนี้

1. ฉันทที่มีบาทละ 1 พยางค์ (อจตุคทา)

ได้แก่ สรี

๑ ||

ครุ 1 พยางค์

โส เม,

สต- ภา.

(จากวจนตถโชติกาวฎีกาในวุดโคตยฉันทโกปกรณแปล 2527 : 57)

2. ฉันทที่มีบาทละ 2 พยางค์ (อจตุคทา)

ได้แก่ อิตฺถิ

๑๑ ||

ครุ 2 พยางค์

ธมฺโม มยฺหิ

โสตุสฺส เทตุ.

(เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

3. ฉันทที่มีบาทละ 3 พยางค์ (มชฎา)

ได้แก่ นารี

๑๑๑ ||

ม คณะ

สงฺโฆ มํ นิพฺพานํ

ชิปฺปวํ ปาเปตุ

(เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

7. ฉันทที่มีบาทละ 8 พยางค์ (อนุจฺฐก)

ได้แก่ **จิครปทา**

$$\begin{array}{c|c|c} \text{๒ ๑ ๑} & \text{๒ ๑ ๑} & \text{๒ ๒} \\ \text{ภ คณะ} & \text{ภ คณะ} & + \text{คร 2 พยางค์} \end{array} \parallel$$

พณฺฐ จ สนฺตฺกิลเโส โย ปิตวณฺณปภาโส,

โคตมโคตฺตสฺญาโต ตสฺส นโม นรสีโห. (वासमालिनी 5-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 136)

8. ฉันทที่มีบาทละ 9 พยางค์ (พฺรหฺตฺติ)

ได้แก่ **หลมุจี**

$$\begin{array}{c|c|c} \text{๒ ๑ ๒} & \text{๑ ๑ ๑} & \text{๑ ๑ ๒} \\ \text{ร คณะ} & \text{น คณะ} & \text{ส คณะ} \end{array} \parallel$$

จฺกเม มรฺวิมฺติ โย ฉินฺทฺย กมิ รตฺนึเย

อิทฺธิปาฏีหิรณฺกโร จฺกฺขุมํ ตมภิปณฺเม (มหาปณฺาม 75-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 139)

9. ฉันทที่มีบาทละ 10 พยางค์ (ปนฺตฺติ)

ได้แก่ **มโนรมา**

$$\begin{array}{c|c|c|c} \text{๑ ๑ ๑} & \text{๒ ๑ ๒} & \text{๑ ๒ ๑} & \text{๒} \\ \text{น คณะ} & \text{ร คณะ} & \text{ช คณะ} & + \text{คร} \end{array} \parallel$$

มรฺคณฺเหติ พฺรหฺมุนา สมํ รตฺนทามเมรฺนนา'ททา.

สมภฺยาจฺโต ปฏฺิสฺสวํ ทสฺพลอ นนามิ เทสิตฺ, (มหาปณฺาม 22-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 145)

10. ฉันทที่มีบาทละ 11 พยางค์ (คฤชฎ)

ได้แก่ **รโถพุทธคา**

๒ ๑ ๒	๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒
ร คณะ	น คณะ	ร คณะ	ลหุ + ครุ

ปฏณเณ กุสุเมน เสวตี
 กุณฺชเรว ญฺนุเตน เข คตี,
 สุนฺทเรน นมิ เตน เม ชย
 ปุณฺณเตชกริ'เร'สเว ทท.(वासमालिनी 27-काठा)
 (เรื่องเดียวกัน ; 158)

11. ฉันทที่มีบาทละ 12 พยางค์ (ชคตี)

ได้แก่ **กมลลา**

๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒
ส คณะ	ย คณะ	ส คณะ	ย คณะ

วตีสวริ โสรัตโอมจณญจ
 สรณานิวัตตพพหนตฺติ ยสฺส,
 อมตปฺผลิ'เนกรเสหุเปตี
 สุกตฺ มหากสฺสก'มาภिवนฺเท (มหาปณาม 49-काठा)
 (เรื่องเดียวกัน : 169)

12. ฉันทที่มีบาทละ 13 พยางค์ (อติชคตี)

ได้แก่ **ปทาสินี**

๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	๒
ม คณะ	น คณะ	ช คณะ	ร คณะ	+ ครุ

โย พุฑุโธ สุมติ ทีเว ทิวากโรว
 โสภนุโต รติชนเน สีลาสนมูหิ,
 อาสีโน สีวสุขทั อเทสั ธมฺม
 เทวานั ต'มสทิสั นมามิ นิจุจ. (นมกุกการ13-คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 171)

13. ฉันทที่มีบาทละ 14 พยางค์ (สกุกริ)

ได้แก่ **ปทรณกลิกา**

๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๑ ๑ ๑	+ ๑ ๒	
น คณะ	น คณะ	ภ คณะ	น คณะ	+ ลหุ + ครุ	

วิคตคตมลั มลคตวิคต มหิตติตมนั มนหิตตมหิต,
 วิภวภวกรั กรภววิภว สุชนชนคุณั คุณชนสุชนั (มหาปณาม 53-คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 175)

14. ฉันทที่มีบาทละ 15 พยางค์ (อติสกุกรี)

ได้แก่ **ปภททก**

๑ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
น คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ช คณะ	ร คณะ	

อวิहनกุจินา สุขมเนมุภุขรา
 อุทธิยมพุกินา ปริปรุงคสจุจินา,
 กุสลวิภูลินา นิมทกุบุปเรนโย
 อชรนเตลินา คุปิตสีลนุทนา. (มหาปณาม 59-คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 180)

15. ฉันทที่มีบาทละ 16 พยางค์ (อฏฐี)

ได้แก่ **วาณินี**

๑๑๑	๑๒๑	๒๑๑	๑๒๑	๒๑๒	๒	
น คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ช คณะ	ร คณะ	+	ครุ

อนุสนุมาตินา มติปุเรชเวณ กาลญ-

ญตมตีสารีเกณ จ วิสารถตุตติณฑทา,

สติตุทธิตีรสุมิมณฑมลินธเวณ

วินยคณ นมามี ต'มตุลยสตถวาท (มหาปณาม 59-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 181)

หมายเหตุ:- มีข้อสังเกตว่าแผนบังคับของฉันทวาณินีในหนังสือวตุตตรตุนาครของสันสกฤตนั้นในตำแหน่งที่เป็น **ร คณะ** ของวาณินีคาถา จะเป็น **ค คณะ**

(R.Siddharatha 1981 : 34) ดังตัวอย่าง

๑๑๑	๑๒๑	๒๑๑	๑๒๑	๒๒๑	๒	
				ค คณะ	+	ครุ

16. ฉันทที่มีบาทละ 17 พยางค์ (อจจฐี)

ได้แก่ **สิขริณี**

๑๒๒	๒๒๒	, ๑๑๑	๑๑๒	๒๑๑	๑	๒	
ย คณะ	ม คณะ	น คณะ	ส คณะ	ภ คณะ	+	ลหุ +	ครุ

ยมกุกคฺคีซาลิ'ปรวิสย'มจฺเจรสหิติ'

ทุทธิญฺฐนฺฐพพาทิ' บุกคคณติตฺถิน'มกริ',

พหุณิมมชฺเฒ โย รตนกมเน ปาฏิหริย'

ชยกุกคฺคฺสสาวิ ต'มภินมิ กณทมฺพสมิเป (มหาปณาม 60-คาถา)

(วุดโตทยฉันทโปกกรรมแปล 2527 : 182-183)

17. ฉันทที่มีบาทละ 18 พยางค์ (รฺติ)

ได้แก่ **กุสุมิตฺลดาเวลฺลิตา**

๒๒๒	๒๒๑	๑๑๑	๑๒๒	๑๒๒	๑๒๒	
ม คณะ	ค คณะ	น คณะ	ย คณะ	ย คณะ	ย คณะ	

กณฺทมุฬฺ มุเล ปฺรหิตกโร โย มุณฺนิโท นิลินฺโน

อจุเจรฺ สิมิ นยนสุภคิ อากุลณฺณคคิชาลํ,

ทฺชชาลทฺธรสฺ มุณิภิชหิตํ ปาฎิเทรฺ อกาสิ

วณฺเท ๓ เสฏฺฐิ ปฺรมรตฺธิชฺ อิทฺธิธมฺเมหุ'เปตฺ. (นมกฺการ 19-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 186)

18. ฉันทที่มีบาทละ 19 พยางค์ (อฺธิรฺติ)

ได้แก่ **สทฺทฺทฺลฺวิกฺกิพิต**

๒๒๒	๑๑๒	๑๒๑	๑๑๒	๒๒๑	๒๒๑	๒	
ม คณะ	ส คณะ	ช คณะ	ส คณะ	ค คณะ	ค คณะ	+ ครุ	

พฺทฺทฺโธ พฺทฺทฺ สฺขิ ททาติ สรโโต พฺทฺทฺ ๓ โโต ทฺกฺกร

กิ พฺทฺทฺเชน มหิตฺทฺโยปิ มุณโย พฺทฺทฺเชน ชาตา สฺขิ,

พฺทฺทฺสฺเสว มนํ ทเท ปท'มहि พฺทฺทฺชา ลภโยย'มจฺจฺตํ

พฺทฺทฺสฺสิทฺธิ น กิ กเร ภวภเว ภตฺย'ตฺถ พฺทฺทฺเช มม. (พาลาวตาร, นามกณฺข)

(เรื่องเดียวกัน : 189)

หมายเหตุ:- มีข้อสังเกตว่าถ้าเป็นสารทูลวิกริพิตฉันทของสันสกฤต พยางค์สุดท้ายของบาทจะเป็นได้ทั้งครุและลหุ (ดูแผนบังคับใน Arthur A. Macdonell 1927 : 235) ถ้าเป็นสทฺทฺทฺลฺวิกฺกิพิตคาถาของบาลี จะกำหนดให้พยางค์สุดท้ายของบาทเป็นครุ

19. ฉันทที่มีบาทละ 20 พยางค์ (กติ)

ได้แก่ วคค

๒๑๒	๑๒๑	๒๑๒	๑๒๑	๑๒๑	๑๒๑	๒	๑		
ร คณะ	ช คณะ	ร คณะ	ช คณะ	ร คณะ	ช คณะ	+	ครุ	+	ลหุ

สตฺตมํ ตมํ วินาสกํ สกํ ททํ วิเนยฺยกานเมว

ภาวนํ วนํ ฐลึกรํ กรํ'ติทฺถุกรํ ปชาภิภูญจ,

การวิ รวํ มโนหฺรํ หฺรํ นรานรานยํ นมามิ

สาทรํ ทรํ วิโนทกํ ทกํ ปวสุสฺสํ ปชานเมว.(มหาปณาม 66-คาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 190)

20. ฉันทที่มีบาทละ 21 พยางค์ (ปกติ)

ได้แก่ สทุธรา

๒๒๒	๒๑๒	๒๑๑	๑๑๑	๑๒๒	๑๒๒	๑๒๒	
ม คณะ	ร คณะ	ภ คณะ	น คณะ	ย คณะ	ย คณะ	ย คณะ	

วิชฺฐาตา'นนฺทเถร'วฺหยวฺรคฺรณํ ตมฺพปณฺณิตฺทชานํ

สิสุโส ทิปฺงุกรา'ขฺยหฺมิมิพฺวาสุมฺตีทฺปฺลทฺธปฺปกาส,

พาลาทิจฺจาทิวาสทฺทวิตฺย'มธิวสํ สาสนํ โชตยํ โย

โส'ยํ พุทฺธปฺปย'วฺโห ยติ อิม'มฺชุกํ รูปสิทฺธิ อกาลิ (ปทฺรฺรูปสิทฺธิ นิคมนคาถา)

(เรื่องเดียวกัน : 191)

21. ฉันทที่มีบาทละ 22 พยางค์ (อากติ)

ได้แก่ ภทฺทรก

๒๑๑	๒๑๒	๑๑๑	๒๑๒	๑๑๑	๒๑๒	๑๑๑	๒	
ภ คณะ	ร คณะ	น คณะ	ร คณะ	น คณะ	ร คณะ	น คณะ	+	ครุ

วฏฺฏจิตานุปุพฺพทสุภฺงคฺคฺสิ รุหิรมฏฺฐตฺตฺตฺคนฺขโ
 นิคฺคฺพิโคปฺพโง สมปโท สีโหสภิกหฺสสนฺนิภกโ,
 ทกฺขินตาวตฺตฺกมิ สมฺนตฺมณฺทลนิกฺคฺฐิชาณฺสุภโ
 พฺยณฺชนปฺณฺณโปสตนฺ นาภิกมฺภีรอนฺนิททกฺขินวโ. (มหาปณฺาม 70-คฺาถา)
 (เรื่งเต็วกัน : 192)

ฉัณฑ์ที่กำหนดด้วยมาตราเสียง

เป็นฉัณฑ์ที่กำหนดด้วยมาตราเสียงของพยางค์ครุและลหุซึ่งใช้เวลาในการออกเสียงไม่เท่ากัน พยางค์ครุใช้เวลาออกเสียงนานเป็น 2 เท่าของพยางค์ลหุ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทเช่นเดียวกับฉัณฑ์ในยุคสันสกฤตมาตรฐาน ได้แก่ มตฺตาฉนฺท (Mattāchanda) และ กณฺฉนฺท (Ganacchanda)

มตฺตาฉนฺท

ฉัณฑ์ประเภทนี้เป็นฉัณฑ์ที่กำหนดด้วยผลรวมของมาตราในฉัณฑ์แต่ละบท โดยกำหนดจำนวนมาตราและตำแหน่งของพยางค์ครุลหุไว้แน่นอนเหมือนวณฺณวตฺต มตฺตาฉนฺทมี 2 ประเภท ได้แก่ อทฺฐสมวตฺต (Addhasamavutta) และ วิสมวตฺต (Visamavutta)

1. ประ เภทอทฺฐสมวตฺต (Addhasamavutta)

ฉัณฑ์ส่วนใหญ่ของมตฺตาฉนฺท กำหนดลักษณะบังคับเป็นคู่เช่นเดียวกับมาตราฉนฺทของสันสกฤต โดยให้บาทคี่(บาทที่ 1, 3)มีจำนวนมาตราเท่ากันและให้บาทคู่(บาทที่ 2, 4)มีจำนวนมาตราเท่ากัน ในหนังสือเรื่อง Samgharakkhita's Vuttodaya ของ R.Siddharatha หน้า 37-40 กล่าวถึงฉัณฑ์ชนิดต่างๆของฉัณฑ์

ประเภททอธสมวุตตพร้อมตัวอย่างคำอธิบาย ซึ่งแต่งขึ้นด้วยฉันทต่างๆ ดังนี้

1.1 อุปจิตต (Upacitta)

มีบทละ 44 พยางค์ จำนวน 62 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 15 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

(บาทที่ 1,3)

๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒	+ ๑	๒
ส คณะ	ส คณะ	ส คณะ	+ ลหุ	+ ครุ

(บาทที่ 2,4)

๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒
ภ คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	+ ครุ 2 พยางค์	

Visame yadi s̄a salagā same,

Bhattayato gurukā upacittam̄.

(p. 37)

1.2 ทุคฆณา (Dutamajjhā)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 64 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 มาตรา

---

* ตัวอย่างของคำอธิบายฉันทที่ยกมานี้มีเพียง 2 บาทเท่านั้น บาทแรกเป็นตัวอย่างของบาทสี่ บาทหลังเป็นตัวอย่างของบาทคู่

(บาทที่ 1,3)	<table style="border-collapse: collapse; margin: auto;"> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="padding: 0 5px;">๒๒</td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="padding: 0 5px;">ครุ 2 พยางค์</td> </tr> </table>	๒๑๑	๒๑๑	๒๑๑	๒๒	ภ คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	ครุ 2 พยางค์		
๒๑๑	๒๑๑	๒๑๑	๒๒								
ภ คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	ครุ 2 พยางค์								
(บาทที่ 2,4)	<table style="border-collapse: collapse; margin: auto;"> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๑๑๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๒๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๒๑</td> <td style="padding: 0 5px;">๑๒๒</td> <td style="padding: 0 5px;"> </td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">น คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ช คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ช คณะ</td> <td style="padding: 0 5px;">ย คณะ</td> <td style="padding: 0 5px;"> </td> </tr> </table>	๑๑๑๑	๑๒๑	๑๒๑	๑๒๒		น คณะ	ช คณะ	ช คณะ	ย คณะ	
๑๑๑๑	๑๒๑	๑๒๑	๑๒๒								
น คณะ	ช คณะ	ช คณะ	ย คณะ								

Bhattayato yadi gā Dutamajjhā,

Yadi punareva bhavanti najājyā.

(p. 37)

1.3 เวควตี (Vegavati) (ป.ส.)

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 60 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 14 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	<table style="border-collapse: collapse; margin: auto;"> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๑๒</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๑๒</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๑๑๒</td> <td style="padding: 0 5px;">๒</td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ส คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ส คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ส คณะ</td> <td style="padding: 0 5px;">+ ครุ</td> </tr> </table>	๑๑๒	๑๑๒	๑๑๒	๒	ส คณะ	ส คณะ	ส คณะ	+ ครุ		
๑๑๒	๑๑๒	๑๑๒	๒								
ส คณะ	ส คณะ	ส คณะ	+ ครุ								
(บาทที่ 2,4)	<table style="border-collapse: collapse; margin: auto;"> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">๒๑๑</td> <td style="padding: 0 5px;">๒๒</td> <td style="padding: 0 5px;"> </td> </tr> <tr> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="border-right: 1px solid black; padding: 0 5px;">ภ คณะ</td> <td style="padding: 0 5px;">+ ครุ 2 พยางค์</td> <td style="padding: 0 5px;"> </td> </tr> </table>	๒๑๑	๒๑๑	๒๑๑	๒๒		ภ คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	+ ครุ 2 พยางค์	
๒๑๑	๒๑๑	๒๑๑	๒๒								
ภ คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	+ ครุ 2 พยางค์								

Yadi sattitayam guruyuttam,

Vegavati yadi bhattitayā gā.

(p. 38)

1.4 ภททวราช (Bhaddavirāja)

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 68 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 18 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๒๒๑		๑๒๑		๒๑๒		๒
	ค คณะ		ช คณะ		ร คณะ		+ ครุ
(บาทที่ 2,4)	๒๒๒		๑๑๒		๑๒๑		๒๒
	ม คณะ		ส คณะ		ช คณะ		+ ครุ 2 พยางค์

To jo Visame rato Gurū ca,

Msā ṅgā Bhaddavirājamettha go ce.

(p. 38)

1.5 เกตุมติ (Ketumati)

มีบทละ 42 พยางค์ จำนวน 60 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 10 พยางค์ จำนวน 14 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๑๑๒		๑๒๑		๑๑๒		๒
	ส คณะ		ช คณะ		ส คณะ		+ ครุ
(บาทที่ 2,4)	๒๑๑		๒๑๒		๑๑๑		๒๒
	ภ คณะ		ร คณะ		น คณะ		+ ครุ 2 พยางค์

Visame sa jā saguruyuttā,

Ketumati same bharanagā go.

(p. 38)

1.6 อภฺยาคิกฺกา(Akyātikā) หรือ อภฺยานิกาคาตา(Akhyānikā)

มีบทละ 44 พยางค์ จำนวน 70 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 18 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 17 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑
	ค คณะ ค คณะ ช คณะ + ครุ 2 พยางค์
(บาทที่ 2,4)	๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑
	ช คณะ ค คณะ ช คณะ + ครุ 2 พยางค์

Akhyātikā tā visame jagā go,

Jatā jagā go tu same'tha pāde.

(p. 38)

1.7 วิปริตชาดิกา (Viparītākhyātikā)

มีบทละ 44 พยางค์ จำนวน 70 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 17 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 11 พยางค์ จำนวน 18 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑
	ช คณะ ค คณะ ช คณะ + ครุ 2 พยางค์
(บาทที่ 2,4)	๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑ ๑๑
	ค คณะ ค คณะ ช คณะ + ครุ 2 พยางค์

Jatā jagā go visame same tu,

Tā jo gagā ce viparītapubbā.

(p. 39)

1.8 หริณปลุตตา (Harinaplutā)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 62 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 15 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๑๑๒	๒๑๑	๑๑๒	๑	๒
	ส คณะ	ภ คณะ	ส คณะ	+ ลหุ +	ครุ
(บาทที่ 2,4)	๑๑๑	๒๑๑	๒๑๑	๒๑๒	
	น คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	ร คณะ	

Sasato salagā visame same,

Nabbhabharā bhavati Hariṇaplūtā.

(p. 39)

1.9 อปรวคค (Aparavatta)

มีบทละ 46 พยางค์ จำนวน 60 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 11 พยางค์ จำนวน 14 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

(บาทที่ 1,3)	๑๑๑	๑๑๑	๒๑๒	๑	๒
	น คณะ	น คณะ	ร คณะ	+ ลหุ +	ครุ
(บาทที่ 2,4)	๑๑๑	๑๒๑	๑๒๑	๒๑๒	
	น คณะ	ช คณะ	ช คณะ	ร คณะ	

Yadi nanaralagā najā jarā,

Yadi ca tadā'paravattamicchati.

(p. 39)

1.10 ปุปพิคคคา (Pupphitagā)

มีบทละ 50 พยางค์ จำนวน 68 मात्रา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 12 พยางค์ จำนวน 16 मात्रา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 13 พยางค์ จำนวน 18 मात्रา

(บาทที่ 1,3)   ๑๑๑ | ๑๑๑ | ๒๑๒ | ๑๒๒
 น คณะ | น คณะ | ร คณะ | ย คณะ

(บาทที่ 2,4)   ๑๑๑ | ๑๒๑ | ๑๒๑ | ๒๑๒ | ๒ ||
 น คณะ | ช คณะ | ช คณะ | ร คณะ | ครุ ||

Visamanupagatā nanā rayā ce,

Najajaragā samake ca Pupphitagā.

(p. 40)

1.11 ยวมติ (Yavamati)

มีบทละ 50 พยางค์ จำนวน 76 มาตรา

บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มี 12 พยางค์ จำนวน 18 มาตรา

บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 13 พยางค์ จำนวน 20 มาตรา

(บาทที่ 1,3)   ๒๑๒ | ๑๒๑ | ๒๑๒ | ๑๒๑
 ร คณะ | ช คณะ | ร คณะ | ช คณะ

(บาทที่ 2,4)   ๑๒๑ | ๒๑๒ | ๑๒๑ | ๒๑๒ | ||
 ช คณะ | ร คณะ | ช คณะ | ร คณะ | + ครุ ||

Sā yavādikā matī rajā tu,

Same'same jarā jarā gurū bhaveyyum.

(p. 40)

2. ประเภทวิสมวคฺค (Visamavutta)

มตฺตาจฺนุทบางชนิดกำหนดลักษณะบังคับแต่ละบาทต่างกันทั้งคณะ
 ฉันทและจำนวนมาตรา ทำให้ฉันททั้ง 4 บาทมีลักษณะไม่เหมือนกันเลยแม้แต่บาทเดียว

Apte ได้ให้ชื่อพร้อมตัวอย่างของฉันทประเภทวิสมวตฺต (Viṣamavṛtta) ในยุคสันสกฤตมาตรฐานไว้เพียงชนิดเดียว คือ "ฉันทอุทฺกตา" (Udgatā) แต่ใน Saṃgharakkhita's Vuttodaya ของ R.Siddharatha ได้ให้ชื่อฉันทประเภทวิสมวตฺตในยุคปรากฏไว้เป็นจำนวนหลายชนิด อย่างไรก็ตามหนังสือเล่มนี้มีได้ให้ตัวอย่างของวิสมวตฺตแต่ละชนิดครบทั้ง 1 บท (4 บาท) มีแต่เพียงตัวอย่างคำอธิบายแต่งด้วยฉันทต่างๆ เพียงบาทเดียวหรือสองบาทซึ่งตรงกับ 1 ใน 4 และ 1 ใน 2 ของหนึ่งบทเท่านั้น ผู้วิจัยจึงคัดตัวอย่างของวิสมวตฺตแต่ละชนิดซึ่งรวบรวมไว้ในหนังสือวุดุคโศทัยฉันทโทปกรณแปล มาประกอบแทน เพื่อให้เห็นลักษณะที่แตกต่างกันของคาถาแต่ละบาทได้ชัดเจน

มีข้อสังเกตว่าฉันทประเภทวิสมวตฺตที่ปรากฏใน Saṃgharakkhita's Vuttodaya มีลักษณะบังคับร่วมกัน 4 ประการ คือ

- ทุกชนิดมีบาทละ 8 พยางค์เท่ากัน จึงมีบทละ 32 พยางค์
- หลังพยางค์แรกของบาทจะเป็นคณะใดก็ได้ยกเว้น ส คณะ และ น คณะ
- พยางค์สุดท้ายของบาท(พยางค์ที่ 8)เป็นครุเสมอ
- หลังสี่พยางค์แรกของบาทคือและบาทคู่ ฉันทส่วนใหญ่จะกำหนดคณะไว้ตายตัวแตกต่างกันไป

ฉันทประเภทวิสมวตฺต ได้แก่

2.1 วคฺค (Vatta)

บาทที่ 1,3)	0 0 0 0°	๑๒๒	๒	+ ครุ
		ข คณะ		
บาทที่ 2,4)	0 0 0 0	๑๒๒	๒	ครุ
		ข คณะ		

ชเนสุ ทย'มากมม รจิตฺ ญาสฎีกาย,
 ปสฺสิตาย วิญญูหิ นิสฺสโย นยสมฺปนฺโน(นุยาสปฺปทีปฎีกานิสฺสย นิคมนคาถา)
 (วคฺคทยฉันโทปกรรม 2527 : 214)

2.2 ปถยวคฺค (Pathyāvatta)

บาทที่ 1,3)	0 0 0 0	๑๒๒	๒	+ ครุ
		ข คณะ		
บาทที่ 2,4)	0 0 0 0	๑๒๒	๒	+ ครุ
		ช คณะ		

โณณานิโน นนุณานิ นานะณานิ นนานิโน,
 นุณาเนณานิ นุณี น นานนุณานเนน โน.(ชินาลงฺการ 123-คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 221)

หลังพยางค์แรกของบาทในฉันทประ เภทวิสมวคฺคจะเป็นคณะใดก็ได้
 ยกเว้น ส คณะ(๑๑๒)และน คณะ(๑๑๑)เท่านั้น

2.3 วิปริตปถยาวคฺค (Viprītapathyāvatta)

บาทที่ 1,3)	๐ ๐ ๐ ๐	๑ ๒ ๑	๒
		ช คณะ	+ ครุ
บาทที่ 2,4)	๐ ๐ ๐ ๐	๑ ๒ ๒	๒
		ข คณะ	+ ครุ

บุณฺณเถรนิมนฺติโต ญตุวา โลกหิตํ จีรํ,
 เขมวาส'มกาสิ โย ตํ วนฺเท โลกนาถปิ.(กวิลกฺขณวิโสธนี:502)
 (เรื่องเดียวกัน : 223)

2.4 จปลาวคฺค (Capalāvatta)

บาทที่ 1,3)	๐ ๐ ๐ ๐	๑ ๑ ๑	๒
		น คณะ	+ ครุ
บาทที่ 2,4)	๐ ๐ ๐ ๐	๑ ๒ ๒	๒
		ข คณะ	+ ครุ

สมฺพุทฺทมสมสมํ อเนกคุณสมฺปนฺนํ,
 ปุชิตํ ฐมฺมมลํ คณฺตุตมญฺจ วนฺเทหํ.(ฉนฺโทสารคฺฤตเมทินีฎีกา)
 (เรื่องเดียวกัน : 224)

2.5 ปิงคลวิปูลา (Pingalavipulā)

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1,3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \quad \begin{array}{l} 100 \\ \text{ย คณะ} \end{array} \ \Big| \quad \begin{array}{l} ๗ \\ + \text{ครุ} \end{array} \\
 \\
 \text{บาทที่ 2,4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \quad \begin{array}{l} (5)(6)(7) \\ 0 \ 0 \ 1 \\ \text{ลหุ} \end{array} \ \Big| \quad \begin{array}{l} ๗ \\ + \text{ครุ} \end{array} \ \Big\| \Big\|
 \end{array}$$

ปิงคลวิปูลาฉันทมีข้อกำหนดที่ต่างจากวิสมวตฺตชนิดอื่นๆ คือ กำหนดให้พยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 6 ของบาทคู่เป็นพยางค์อิสระ จะเป็นครุหรือลหุก็ได้ แต่พยางค์ที่ 7 ต้องเป็นลหุเสมอ

สาเร สุราสุเร สารี รสสารรสสุริสุโร,
 เสสารเร สารี สุราสุรสสุริเร. (ชินาลงการ 124-คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 227)

2.6 เสตววิปูลา (Setavavipulā)

กำหนดให้พยางค์ที่ 7 ของทุกบาทเป็นลหุ ส่วนพยางค์ที่ 5 และ 6 เป็นพยางค์อิสระจะเป็นลหุหรือครุก็ได้

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1,3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \left| \begin{array}{c} (5)(6)(7) \\ 0 \ 0 \ 1 \\ \text{ลหุ} + \text{ครุ} \end{array} \right| \text{ ๒} \\
 \text{บาทที่ 2,4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \left| \begin{array}{c} (5)(6)(7) \\ 0 \ 0 \ 1 \\ \text{ลหุ} + \text{ครุ} \end{array} \right| \text{ ๒} \parallel
 \end{array}$$

โส เจ มุขราชาติโก   วิเสสาภีโรโต มโค,
 ชีวิตํ ตสฺส ปาปิโย   รชํ วฑฺฒติ อตุตฺโน. (ขุทฺทกนิกาย 25,379-80)
 (เรื่องเดียวกัน : 230)

2.7 ภวิปฺลา (Bhavipulā) หรือ
ภการวิปฺลา (Bhakāravipulā)

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1,3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \left| \begin{array}{c} ๒ \ 1 \ 1 \\ \text{ภ คณะ} \end{array} \right| \text{ ๒} \\
 \text{บาทที่ 2,4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \left| \begin{array}{c} 1 \ ๒ \ 1 \\ \text{ช คณะ} \end{array} \right| \text{ ๒} \parallel
 \end{array}$$

ภิโฑ รุ ฑุวิธากรณ-   วิเสสเน ทิ ภิชฺชเน,
 ภิโล เกเท ภู จุ ภิโส   จิกิจฺเจเน ภิลิ ภิ ภเย. (ธาทฺวตฺตฺตฺสฺสฺกท 270 - คาถา)
 (เรื่องเดียวกัน : 234)

2.8 รวิปุลา (Ravipulā) หรือ รวिकारविल्पा
(Ravikāravipulā)

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1,3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒ ๑ ๒} \\ \text{ร คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ \text{+ ครุ} \end{array} \\
 \text{บาทที่ 2,4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๑ ๒ ๑} \\ \text{ช คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ \text{+ ครุ} \end{array} \ \Big\|
 \end{array}$$

ยกุโข หสเน ขโจ ก็ ภูตีสุทุเช จุ พนุชเน
 ขโจ มถหีสเนสุ โหตีติ ปริทีปิโต. (ธาควุตตสงคห 74-คาคา)
 (เรื่องเดียวกัน : 236)

2.9 นวิปุลา (Navipulā) หรือ นการविल्पा
(Nakāravipulā)

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1,3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๑ ๑ ๑} \\ \text{น คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ \text{+ ครุ} \end{array} \\
 \text{บาทที่ 2,4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๑ ๒ ๑} \\ \text{ช คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ \text{+ ครุ} \end{array} \ \Big\|
 \end{array}$$

วฑุฉิตพภาวสทิส- นิเสธ'ณฺญ'ปฺปเกรเช,
 นินฺทาวิริทฺทวิริท- สฺยุเณ อ ปทปฺรณ. (เอกกุขรโกส 13-คาคา)
 (เรื่องเดียวกัน : 237)

2.10 ตวิปฺลา (Tavipulā) หรือ ตการวิปฺลา
(Takāravipulā)

$$\begin{array}{l}
 \text{บาทที่ 1, 3)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒๒๑} \\ \text{ค คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ + \text{ครุ} \end{array} \\
 \\
 \text{บาทที่ 2, 4)} \quad 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๑๒๑} \\ \text{ช คณะ} \end{array} \ \Big| \ \begin{array}{l} \text{๒} \\ + \text{ครุ} \end{array} \ \Big\| \ \Big\|
 \end{array}$$

โลกนาถิ ธุมิสฺสรุ เทวเทว นรุตฺตมึ
 มยา สุตฺ สุตฺโธธนึ ธุมฺมสุสามึ นมามหึ (ฉนฺโทสารตฺถเมทินึ)
 (เรื่องเดียวกัน : 238)

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงฉันทประ เภทวิสมวฺคตบางชนิดของบาลีซึ่งได้รับ
 ความนิยมอย่างแพร่หลาย

ยังมีฉันทประ เภทวิสมวฺคตที่แบ่งเป็นชนิดย่อยอีกเป็นจำนวนมากซึ่ง
 มิได้นำมากล่าวถึง ณ ที่นี้ ผู้สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากวุดตฺถยฉนฺโทปกรณํ
 แพล ซึ่งคณฺธสารภิกฺขุ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง รวบรวมและเรียบเรียงไว้เมื่อปี
 พ.ศ. 2527 (เอกสารอศฺสำเนา)

คณฺจฺจนฺท

ฉันทฺประ เภทนี เป็นฉันทฺที่บังคับด้วยคณฺะของมาตราในแต่ละบาท เช่นเดียวกับคณฺจฺจนฺทะของสันสกฤต กำหนดให้แต่ละบาทมี 8 คณฺะมาตรา ต่างกับ มตฺตาจฺจนฺทสุซึ่งไม่ได้แบ่งออกเป็นคณฺะที่มีจำนวนแน่นอน (Warder 1967 : 127)

Warder ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความแพร่หลายของ "มตฺตาจฺจนฺทสุ" และ "คณฺจฺจนฺทสุ" ไว้ว่า ในยุคปรากฏถึนั้น มตฺตาจฺจนฺทสุได้รับความนิยมในวงกว้าง ดังจะเห็นได้จากมีหนังสือเป็นจำนวนมากที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ดังกล่าว แต่น่าแปลกที่ในบรรดาหนังสือเหล่านั้น เช่น อํคุตฺตฺรนิกาย เป็นต้น กลับไม่ปรากฏคณฺจฺจนฺทสุเลยแม้แต่น้อย นอกจากนี้ในมชฌิมนิกายซึ่งพบคณฺจฺจนฺทสุ กลับไม่ปรากฏมตฺตาจฺจนฺทสุแต่อย่างใด จึงน่าคิดว่าคณฺจฺจนฺทสุคงจะยังไม่เป็นที่รู้จักและยังไม่ได้มีการประดิษฐ์คิดขึ้นจนกระทั่งสมัยของคัมภีร์นิกายเศวตตามุพร (Śvetāmbara Canon) คณฺจฺจนฺทสุจึงกลายเป็นฉันทฺที่สำคัญที่สุดในช่วงของการเปลี่ยนแปลงจากที่เคยนิยมหนังสือที่ประพันธ์ด้วยภาษาบาลีไปสู่วรรณคดียุคสันสกฤตมาตรฐานที่ประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตแบบฉบับ (Ibid : 170)

คณฺจฺจนฺทะของสันสกฤตในยุคสันสกฤตมาตรฐานนั้น Apte ได้รวบรวมและเรียบเรียงแบ่งประเภทคณฺจฺจนฺทะดังกล่าวออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. อารุยา
2. ไวคาสีย
3. เอาปจฺจนฺทลิก
4. มาตฺตราสมก

ส่วนคณฺจฺจนฺตฺสฺของบาลีในยุคปรากฏที่ปรากฏใน Samgharakkhita's แบ่งเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. อริยา ชาตโย (Ariyā Jātayo) หรือ กลุ่มอริยา
2. คีติ ชาตโย (Gīti Jātayo) หรือ กลุ่มคีติ
3. เวตาลี ชาตโย (Vetālī Jātayo) หรือ กลุ่มเวตาลี
4. มคฺคาสมก ชาตโย (Mattāsamaka Jātayo)
หรือ กลุ่มมคฺคาสมก

จะเห็นได้ว่าสันสกฤตรวมกลุ่มอริยากับคีติเข้าด้วยกันและใช้ชื่อรวมว่า **อารฺยา** อารฺยาของสันสกฤตประกอบด้วยฉันทฺชนิคย่อยของทั้งสองกลุ่มรวมกัน 9 ชนิด ยิ่งไปกว่านั้นยังแยกฉันทฺเอาปจฺจนฺตฺลิกซึ่งเป็นฉันทฺชนิดหนึ่งในกลุ่มของไวตาลีออกมาเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง

ส่วนบาลีแยกกลุ่มอริยาและคีติออกจากกันเป็นคนละกลุ่มพร้อมกับแยกฉันทฺชนิคย่อยของทั้งสองกลุ่มออกจากกันด้วย เช่น

กลุ่มอริยา ประกอบด้วย ปถฺยา, วิปฺลา, จปฺลา, มุขจปฺลา และ ชมนจปฺลา

กลุ่มคีติ ประกอบด้วย คีติ, อุปคีติ, อุกฺคีติ และอริยาคีติ

อย่างไรก็ดี Apte มิได้กล่าวถึงฉันทฺแต่ละชนิดในแต่ละกลุ่มโดยละเอียดเช่นที่ปรากฏใน Samgharakkhita's Vuttodaya ของ

R.Siddharatha จะกล่าวถึงก็แต่เพียงชื่อลักษณะบังคับตลอดจนตัวอย่างของ
ฉันทไมตรีชนิด ส่วนใหญ่จะเป็นการกล่าวถึงชื่อและลักษณะที่แตกต่างกันโดยสรุปเท่านั้น

Samgharakkhita's Vuttodaya แบ่งคณฺจฺนุทสุทฺตออกเป็น 4 กลุ่ม
ใหญ่ ได้แก่

1. กลุ่มอริยา

คณฺจฺนุทสุทฺตกลุ่มนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในยุควรรณคดี
มาตรฐานของสันสกฤตและปรากฤต (Warder 1967 : 143)

ฉันทกลุ่มอริยามีลักษณะร่วมกัน ดังนี้

- บรรทัดแรก(บาทที่ 1 + บาทที่ 2) กำหนดให้คณะมาตราที่ 6 เป็น
ช คณะ (๑ ๒ ๑) หรือ น คณะ (๑ ๑ ๑) และมีอีก 6 คณะมาตรา
นอกเหนือจากคณะที่ 6
- มีครู 2 มาตราที่ทำยบาทที่ 2 และบาทที่ 4
- บรรทัดที่สอง(บาทที่ 3 + บาทที่ 4) กำหนดให้คณะมาตราที่ 6 เป็นลหุ
1 มาตรา
- บาทที่ 1 และบาทที่ 3 มีคณะมาตราครบทั้ง 3 คณะ(ยกเว้นวิปฺลลาที่มีลหุเกิน
มา 1 พยางค์) (ดูหน้า 160)
- คณะมาตราที่ 1, 3, 5, และ 7 ห้าม ช คณะ (๑ ๒ ๑) เพียงคณะเดียว
ดังจะเห็นได้จากแผนบังคับต่อไปนี้

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาคราท้ายบาท
ยกเว้น		ยกเว้น		ยกเว้น	ช คณะ	ยกเว้น	๑
ช คณะ		ช คณะ		ช คณะ	หรือ	ช คณะ	ครุ 2 มาตรา
					น คณะ		
ยกเว้น		ยกเว้น		ยกเว้น	๑	ยกเว้น	๑
ช คณะ		ช คณะ		ช คณะ	ลหุ 1	ช คณะ	ครุ 2 มาตรา
					พยางค์		
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

ฉันทกลุ่มอริยาประกอบด้วยฉันทชนิดย่อยได้แก่

1.1 อริยา (Ariyā)

มีบทละ 57 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองมี 18 มาตรา

บาทที่สี่มี 15 มาตรา

Vuttodaya ของ Siddharatha แบ่งอริยาออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

	(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
ก.	คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาคราสุคท้าย
	๑๑	๑๑๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑
	ม คณะ	น คณะ	ม คณะ	ส คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
	๑๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	๑	๑๑	๑
	ส คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ลหุ 1	ม คณะ	ครุ 2 มาตรา
						พยางค์		
	(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Chatthokhilalahu jo vā- gayutāññechaggaṇā na jo visame,
Ariyāyantaddhe lo- chatthonte go gaṇā chaññe.

(R. Siddharatha 1981 : 8)

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
ข. คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาตราสุดท้าย
๑๑๗	๗๗	๗๗	๗๑๑	๗๗	๑๑๑๑	๑๑๑๑	๗
ส คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ภ คณะ	ม คณะ	น คณะ	น คณะ	ครุ 2 มาตรา
๗๑๑	๗๗	๑๑๗	๑๑๗	๑๑๑๑	๑	๗๗	๗
ภ คณะ	ม คณะ	ส คณะ	ส คณะ	น คณะ	ลหุ 1 พยางค์	ม คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Paṭhamaddhe chattho ce- sabbalahetthādilahunī bhavatiyati,
Tapparakontepi sace- carimepi bhavati catutthonte.

(Ibid : 9)

1.2 ปถยาอริยา (Pathyā ariyā)

มีบทละ 54 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองมีและบาทที่สี่มี 15 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาตราสุดท้าย
๑๑๒	๒๒	๒๒	๒๒	๑๑๒	๑๒๑	๒๒	๒
ส คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ส คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ครุ 2 มาตรา
๒๑๑	๑๑๒	๑๑๒	๒๒	๒๒	๑	๒๒	๒
ภ คณะ	ส คณะ	ส คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ลหุ 1 พยางค์	ม คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Ariyāsāmaññaṃce-   pubboditalakkhaṇaṃ bhavē yassā,
 Adimamatha pādayugaṃ-   yassātyaṃsehi sā Pathyā.

(Ibid :9)

1.3 วิปุลาริยา (Vipulā ariya)

มีบทละ 60 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 13 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 17 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	
๒๑๑	๒๑๑	๒๒+๑	๒๑	๒๒	๑๒๑	๒๑๑	๒
ภ คณะ	ภ คณะ	ม คณะ +ลหุ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
๒๑๑	๒๑๑	๒๒+๑	๒๑	๒๒	๑๒๑	๒๑๑	๒
ภ คณะ	ภ คณะ	ม คณะ +ลหุ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Yattha ganattayamullāṅghiyo- bhayatthādimo bhavē vipulā.

(Ibid : 10)

1.4 จปลาอริยา (Capalā ariyā)

มีบทละ 54 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	
๑๑๒	๑๒๑	๒๒	๑๒๑	๒๑๑	๑	๒๑๑	๒
ส คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ลหุ 1 พยางค์	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
๑๑๒	๑๒๑	๒๒	๑๒๑	๒๑๑	๑	๒๑๑	๒
ส คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ภ คณะ	ลหุ 1 พยางค์	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Gurumajjhago jakāro- catutthako dutiyako Capalā.

(Ibid : 10)

1.5 มุขจบลาอริยา (Mukhacapalā ariyā)

มีบทละ 57 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองมี 18 มาตรา

บาทที่สี่มี 15 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	
๑๑๐	๑๒๑	๐๐	๑๒๑	๐๐	๑๒๑	๑๑๐	๐
ส คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ส คณะ	ครุ 2 มาตรา
๐๐	๐๑๑	๐๐	๑๑๑๑	๐๐	๑	๐๑๑	๐
ม คณะ	ภ คณะ	ม คณะ	น คณะ	ม คณะ	ลหุ 1 พยางค์	ภ คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Capalāgatam khilam ce- delādimam lakkhanam bhajati yassā,
Pathyalakkhanamanam- Mukhacapalā nama sā bhavati.

(Ibid : 10)

1.6 ชมนจบลาอริยา (Jaghanacapalā ariyā)

มีบทละ 55 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองมี 16 มาตรา

บาทที่สี่มี 15 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาตราสุดท้าย
๑๑	๑๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑
ม คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ส คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ส คณะ	ครุ 2 มาตรา
๑๑๑	๑๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑	๑	๑๑๑๑	๑
ส คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ลหุ 1 พยางค์	น คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Pathyāya lakkhanam ce- pathamaddhe lakkhanam tu capalāyā,
Dutiye daletha yassā- pakittitā sā Jaghana capalā.

(Ibid. : 11)

2. กลุ่มคีติ

คณฺจฺจนฺตสฺสกลุ่มนี้เกิดจากการนำคณฺจฺจนฺตสฺสกลุ่มอริยามาปรับปรุง
ให้มีลักษณะแตกต่างไปจากเดิมเพียงเล็กน้อย ฉันท์ในยุคลิ้นสกฤตมาตรฐานจึงนับฉันท์
กลุ่มคีติเข้าเป็นกลุ่มเดียวกับอารุยา ทำให้ฉันท์กลุ่มอารุยามีถึง 9 ชนิด ดังที่ได้กล่าว
มาแล้วในหน้า 105

ฉันทกลุ่มคีติประกอบด้วยฉันทชนิดย่อย ได้แก่

2.1 คีติ (Gīti)

มีบทละ 60 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 18 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	
๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑๑๑	๑
ม คณะ	น คณะ	ภ คณะ	ภ คณะ	ส คณะ	ช คณะ	ส คณะ	ครุ 2 มาตรา
๑๑	๑๑๑	๑๑	๑๑	๑๑	๑๑๑	๑๑๑๑	๑
ม คณะ	ช คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ม คณะ	ช คณะ	น คณะ	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Sabbam paṭhama dale yadi- lakkhaṇamariyāyamutta mubhayesu,
Yassā dalesu yuttam- vuttā sā Gīti vuttayatilalitā.

(Ibid. : 11)

2.2 อุปคีติ (Upagīti)

มีบทละ 54 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	มาตราสุดท้าย
๑๑๒ ส คณะ	๒๑๑ ภ คณะ	๒๒ ม คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๑ ลหุ 1 พยางค์	๒๒ ม คณะ	๒ ครุ 2 มาตรา
๑๑๑๑ น คณะ	๒๑๑ ภ คณะ	๒๑๑ ภ คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๒๒ ม คณะ	๑ ลหุ 1 พยางค์	๑๑๒ ส คณะ	๒ ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Ariyāyaṃ dutiyaddhe - gaditākhilalakkhaṇaṃ yaṃtaṃ,
Bhavati delesubhayesupi - yadi yassā sāyamupagīti.

(Ibid. : 12)

2.3 อุคคีติ (Uggīti)

มีบทละ 57 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สอง 15 มาตรา

บาทที่สี่มี 18 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7	
๑๑๒ ส คณะ	๒๒ ม คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๒๒ ม คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๑ ลหุ 1 พยางค์	๒๒ ม คณะ	๒ ครุ 2 มาตรา
๑๑๑๑ น คณะ	๒๒ ม คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๒๒ ม คณะ	๒๑๑ ภ คณะ	๑๒๑ ช คณะ	๑๑๒ ส คณะ	๒ ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)				

Ariyāyaddhadvitayam̐ - pubboditalakkaṇūpetam̐;

Vipariyayenābhihitam̐ - yassā sambhavati ceḥa Uggīti.

(Ibid.)

2.4 อริยาศีติ (Ariyāgīti)

มีบทละ 64 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 20 มาตรา

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)				มาตราสุดท้าย	
คณะที่ 1	คณะที่ 2	คณะที่ 3	คณะที่ 4	คณะที่ 5	คณะที่ 6	คณะที่ 7		
๑๑๗	๗๗	๗๑๑	๑๑๗	๗๗	๑๗๑	๑๑๗	๗	๗
สี่ คณะ	ม คณะ	ภ คณะ	สี่ คณะ	ม คณะ	ช คณะ	สี่ คณะ	ครู 2	ครู 2
							มาตรา	มาตรา
๑๑๗	๗๑๑	๗๗	๑๑๑๑	๗๗	๑๗๑	๑๑๗	๗	๗
สี่ คณะ	ภ คณะ	ม คณะ	น คณะ	ม คณะ	ช คณะ	สี่ คณะ	ครู 2	ครู 2
							มาตรา	มาตรา
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)					

Ariyāpubbaddham yadi - gurūṅkenādhikena nidhane yuttam,

Yadi pubbaddhasamānam - dalamitaramcoditāyamariyāgīti.

(Ibid.)

3. **กลุ่ม เวคาลี**

ฉันทกลุ่มเวคาลีมีลักษณะร่วมกัน ดังนี้
บาทที่หนึ่งและบาทที่สาม ประกอบด้วย

-6มาตรา	5มาตราของ ร คณะ (๒๑๒) ยกเว้นฉันทอาปาดลิกาเป็น ภ คณะ (๒๑๑) 4 มาตรา	1หรือ2มาตราของพยางค์อิสระ (จะเป็นลหุหรือครุขึ้นอยู่กับ ชนิดของฉันท)	2มาตรา <u>ของครุ</u> <u>1พยางค์</u> (ยกเว้นฉันทโอบจุ ฉนุทลิกไม่มีส่วนนี้)
---------	---	---	---

บาทที่สองและบาทที่สาม ประกอบด้วย

-8มาตรา (ต้องไม่มี ลหุต่อ เนื่องกัน 6 ตัว)	5มาตราของ ร คณะ (๒๑๒) (ยกเว้นฉันทอาปาดลิกาเป็น ภ คณะ (๒๑๑) 4 มาตรา)	1หรือ2มาตราของพยางค์อิสระ จะเป็นลหุหรือครุขึ้นอยู่กับ ชนิดของฉันท(ยกเว้น ฉันทโอบจุฉนุทลิกเป็น ย คณะ (๑๒๒) 4 มาตรา)	2มาตรา <u>ของครุ</u> <u>1พยางค์</u> (ยกเว้นฉันทโอบจุ ฉนุทลิกไม่มีส่วนนี้)
--	---	---	---

ฉันทกลุ่มเวคาลีประกอบด้วยฉันทชนิดย่อย ได้แก่

3.1 เวคาลี (Vetaliya)

มีบทละ 60 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 14 มาตรา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 16 มาตรา

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
6 मात्रा	र कण्ठे	लृ 1 मात्रा	क्रु 2 मात्रा	8 मात्रा	र कण्ठे	लृ 1 मात्रा	क्रु 2 मात्रा
११०११	०१०	१	०	१००१११	०१०	१	०
6 मात्रा	र कण्ठे	लृ 1 मात्रा	क्रु 2 मात्रा	8 मात्रा	र कण्ठे	लृ 1 मात्रा	क्रु 2 मात्रा
०००	०१०	१	०	११००११	०१०	१	०
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Visame cha siyam kalā mukhe - sametaṭṭha ralaḡā tatopari,
 Vetālīyam tamuccate - lahuchakkaṃ na nirantaram same.

(Ibid. : 13)

3.2 โอปจจนทลิก (Opacchandāsika)

มีบทละ 60 मात्रา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 14 मात्रา และมีคณมะ मात्रา เดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 16 मात्रา และมีคณมะ मात्रา เดียวกัน

(บาทที่ 1)			(บาทที่ 2)		
6 मात्रा ०००	र कण्ठे ०१०	य कण्ठे १००	8 मात्रा ०००११	र कण्ठे ०१०	य कण्ठे १००
6 मात्रा ०००	र कण्ठे ०१०	य कण्ठे १००	8 मात्रा ०००११	र कण्ठे ०१०	य कण्ठे १००
(บาทที่ 3)			(บาทที่ 4)		

Vetāliyopamaṃ mukhe taṃ - Opacchandāsikāṃ rayāyadante.

(Ibid. : 14)

3.3 อาปาตลิกา (Āpātalikā)

มีบทละ 56 मात्रา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 12 मात्रา

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 16 मात्रา

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
6 मात्रा ००११	ग कण्ठे ०११	क्रु 2 मात्रा ०	क्रु 2 मात्रा ०	8 मात्रा ०००११	ग कण्ठे ०११	क्रु 2 मात्रा ०	क्रु 2 मात्रा ०
6 मात्रा ००११	ग कण्ठे ०११	क्रु 2 मात्रा ०	क्रु 2 मात्रा ०	8 मात्रा ०००११	ग कण्ठे ०११	क्रु 2 मात्रा ०	क्रु 2 मात्रा ०
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Āpātalikā kathiteyaṃ - bhaggānte yadi pubbamivaññāṃ.

(Ibid.)

3.4 ทกขินคิกกา (Dakkhiṇantikā)

มีบทละ 56 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 13 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
6 มาตรา เริ่มต้นด้วย ช คณะ	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา เริ่มต้นด้วย ช คณะ	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
<u>๑๒๑๒</u>	๒๑๒	๑	๒	<u>๑๒๑๒๒</u>	๒๑๒	๑	๒
6 มาตรา เริ่มต้นด้วย ช คณะ	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา เริ่มต้นด้วย ช คณะ	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
<u>๑๒๑๒</u>	๒๑๒	๑	๒	<u>๑๒๑๒๒</u>	๒๑๒	๑	๒
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Yadādito Dakkhiṇantikā - Thitettapādesākhilesu jo.

(Ibid.)

3.5 อุทิจจวคฺคิ (Udiccavutti)

มีบทละ 56 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 13 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
6 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1	ครุ 2	8 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1	ครุ 2
เริ่มต้นด้วย		มาตรา	มาตรา			มาตรา	มาตรา
ช คณะ							
๑๐๑๐	๐๑๐	๑	๐	๐๐๐๑๑	๐๑๐	๑	๐
6 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1	ครุ 2	8 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1	ครุ 2
เริ่มต้น		มาตรา	มาตรา			มาตรา	มาตรา
๑๐๑๐	๐๑๐	๑	๐	๐๐๐๑๑	๐๑๐	๑	๐
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Udiccavuttitī vuccate -- jo cādo visamesu santhito.

(Ibid : 15)

3.6 ปจฺจวคฺคิ (Paccavutti)

มีบทละ 56 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 13 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
6 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา ที่มี ช คณะ ต่อจากครุ 2 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
๒๒๑๑	๒๑๒	1	๒	๒๑๒๑ 11	๒๑๒	1	๒
6 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา ที่มี ช คณะ ต่อจากครุ 2 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
๒๒๑๑	๒๑๒	1	๒	๒๑๒๑ 11	๒๑๒	1	๒
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Pubbattha samesu ce gajā - Paccavuttiruditeti saṅḥitā.

(Ibid.)

3.7 ปวตตก (Pavattaka)

เป็นฉันท์ที่เกิดจากการนำบาทที่ 1 หรือ 3 ของอุทิจจุจตุติมาผสมผสานกับบาทที่ 2 หรือ 4 ของปัจจุจตุติ โดยให้ส่วนที่มาจากอุทิจจุจตุติเป็นบาทที่ 1 และบาทที่ 3 และให้ส่วนที่มาจากปัจจุจตุติเป็นบาทที่ 2 และบาทที่ 4

มีบทละ 56 มาตรา

บาทที่หนึ่งและบาทที่สามมี 13 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

บาทที่สองและบาทที่สี่มี 15 มาตราและมีคณะมาตราเดียวกัน

(บาทที่ 1)				(บาทที่ 2)			
อุทิจจุจวคฺติ				ปจฺจุจวคฺติ			
6 มาตรา เริ่มต้นด้วย ช คณะ	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา ที่มี ช คณะ ต่อจากครุ 2 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
<u>๑๐๑๐</u>	๐๑๐	1	๐	๐ <u>๑๐๑ 11</u>	๐๑๐	1	๐
6 มาตรา เริ่มต้น	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา	8 มาตรา ที่มี ช คณะ ต่อจากครุ 2 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
<u>๑๐๑๐</u>	๐๑๐	1	๐	๐ <u>๑๐๑ 11</u>	๐๑๐	1	๐
(บาทที่ 3)				(บาทที่ 4)			

Samāsamātrādinam samā - samyutā bhavati tam Pavattakam.

(Ibid.)

3.8 อปรนติก (Aparantikā)

มีบทละ 64 มาตรา บาทละ 16 มาตราเท่ากันทั้ง 4 บาท
มีคณะมาตราเดียวกันทุกบาท ซึ่งตรงกับบาทที่ 2 หรือบาทที่ 4 ของปวตุคคคาถา

ปวตุคคคาถา (บาทที่ 2 หรือบาทที่ 4)				
	8 มาตราที่มี ช คณะ ต่อจากครุ 2 มาตรา	ร คณะ	ลหุ 1 มาตรา	ครุ 2 มาตรา
(บาทที่ 1)	๑ 1๑1 11	๑ 1๑	1	๑
(บาทที่ 2)	๑ 1๑1 11	๑ 1๑	1	๑
(บาทที่ 3)	๑ 1๑1 11	๑ 1๑	1	๑
(บาทที่ 4)	๑ 1๑1 11	๑ 1๑	1	๑

Assa yā samakata'parantikā.

(Ibid. : 16)

3.9 จารุภาสินี (Cārubhāsini)

มีบทละ 56 มาตรา บาทละ 14 มาตราเท่ากันทั้ง 4 บาท และมีคณะ
มาตราเดียวกันทุกบาทซึ่งตรงกับบาทที่ 1 หรือบาทที่ 3 ของปวตุคคคาถา

ปวคคกคคาถา (บาทที่ 1 หรือบาทที่ 3)				
	6 มาตรการเริ่มต้น ด้วย ช ณะ	ร ณะ	ลหุ 1 มาตรการ	ครุ 2 มาตรการ
(บาทที่ 1)	๑ ๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
(บาทที่ 2)	๑ ๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
(บาทที่ 3)	๑ ๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
(บาทที่ 4)	๑ ๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒

4. กลุ่มมตุตาสมก

คณฉันทกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันที่มีบทละ 64 มาตรการ บาทละ 16 มาตรการเท่ากันทั้ง 4 บาท กลุ่มมตุตาสมกประกอบด้วยฉันทต่อไปนี้

4.1 อจลธิติ (Acaladhiti)

ประกอบด้วยลหุ 16 มาตรการในแต่ละบาท ดังตัวอย่าง

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
(บาทที่ 1)	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 2)	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 3)	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 4)	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

Dvikavihatavasulahuracaladhitihiha.

(Ibid. : 17)

4.2 มคคาสมก (Mattāsamaka)

ทุกบาทกำหนดให้มาตราที่ 9 เป็นลหุและมาตราสุดท้ายของบาทเป็นครุ
ดังนี้

		มาตราที่ 9				มาตราสุดท้าย			
		เป็นลหุ				เป็นครุ			
(บาทที่ 1)	๒ ๒ 1 1 ๒	1	1	๒ ๒	๒	๒	1 1 ๒ ๒		
(บาทที่ 2)	๒ ๒ 1 1 ๒	1	1	๒ ๒	๒	๒	1 1 ๒ ๒		
(บาทที่ 3)	๒ ๒ 1 1 ๒	1	1	๒ ๒	๒	๒	1 1 ๒ ๒		
(บาทที่ 4)	๒ ๒ 1 1 ๒	1	1	๒ ๒	๒	๒	1 1 ๒ ๒		

Mattāsamakam navamolgante.

(Ibid.)

4.3 วิสิโลก (Visiloka)

ทุกบาทกำหนดให้เริ่มด้วย 4 มาตรการตามด้วย **ช คณะ** (1 ๒ 1) หรือ **น คณะ** (1 1 1 1)

<u>แบบที่หนึ่ง</u>	4 มาตรการ	ช คณะ	
(บาทที่ 1)	๒ ๒	1 ๒ 1	๒ 1 1 ๒ ๒
(บาทที่ 2)	๒ ๒	1 ๒ 1	๒ 1 1 ๒ ๒
(บาทที่ 3)	๒ ๒	1 ๒ 1	๒ 1 1 ๒ ๒
(บาทที่ 4)	๒ ๒	1 ๒ 1	๒ 1 1 ๒ ๒

แบบที่สอง

(บาทที่ 1)
(บาทที่ 2)
(บาทที่ 3)
(บาทที่ 4)

4 मात्रा	न कणः	
८ ८	१ १ १ १	८ १ १ ८ ८
८ ८	१ १ १ १	८ १ १ ८ ८
८ ८	१ १ १ १	८ १ १ ८ ८
८ ८	१ १ १ १	८ १ १ ८ ८

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของวิธีโลกนุทแบบที่หนึ่ง

Jonlāthavāṇṇavā Visiloko.

(Ibid. : 18)

4.4 วานวาสิกา (Vānavāsikā)

ทุกบาทกำหนดให้เริ่มด้วย 8 मात्राตามด้วย **ช คณः** (१ ८ १) หรือ

น คณः (१ १ १ १)

แบบที่หนึ่ง

(บาทที่ 1)
(บาทที่ 2)
(บาทที่ 3)
(บาทที่ 4)

8 मात्रा	च कणः	
८ १ १ ८ ८	१ ८ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ ८ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ ८ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ ८ १	८ ८

แบบที่สอง

(บาทที่ 1)
(บาทที่ 2)
(บาทที่ 3)
(บาทที่ 4)

8 मात्रा	न कणः	
८ १ १ ८ ८	१ १ १ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ १ १ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ १ १ १	८ ८
८ १ १ ८ ८	१ १ १ १	८ ८

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของวานวาสิกฉนทแบบที่หนึ่ง

Tadvayato Vānavāsikākhyā.

(Ibid.)

4.5 จิตตา (Cittā)

ทุกบาทกำหนดให้มาตราที่ 5, 8 และ 9 เป็นลหุ

	มาตราที่ 5 เป็นลหุ			มาตราที่ 8 และ 9 เป็นลหุ						
(บาทที่ 1)	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 2)	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 3)	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
(บาทที่ 4)	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

Pañcatṭhanavasū yadi lo Citrā.

(Ibid.)

4.6 อุปจิตตา (Upacittā)

ทุกบาทกำหนดให้เริ่มต้นด้วย 8 มาตราตามด้วย ๓ คณะ (๒ ๑ ๑)

	8 มาตรา	๓ คณะ	
(บาทที่ 1)	๒๒๑๑๒	๒ ๑ ๑	๒๒
(บาทที่ 2)	๒๒๑๑๒	๒ ๑ ๑	๒๒
(บาทที่ 3)	๒๒๑๑๒	๒ ๑ ๑	๒๒
(บาทที่ 4)	๒๒๑๑๒	๒ ๑ ๑	๒๒

ฉันท์ได้รับความนิยมน้อยกว่าหลายในหมู่ของชาวอินเดียที่ใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี เกิดวรรณกรรมคำฉันท์สำคัญๆหลายเรื่องที่ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี วรรณกรรมคำฉันท์ของสันสกฤตมีเนื้อหาเป็นเรื่องราวทั้งทางโลกและทางศาสนา ในขณะที่วรรณกรรมคำฉันท์ของบาลีมีเนื้อหาเป็นเรื่องของธรรมะและคำสอนเป็นส่วนใหญ่

ความนิยมที่มีต่อฉันท์นอกจากทำให้เกิดวรรณกรรมเป็นจำนวนมากแล้วยังทำให้เกิดตำราการประพันธ์ฉันท์เป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นตำราของสันสกฤตและตำราของบาลี ตำราฉันท์ของสันสกฤตที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคสันสกฤตมาตรฐานได้แก่ "ปิงคฉันทศาสตร์" หรือตำราการประพันธ์ฉันท์ของปิงคลาจารย์ ตำราดังกล่าวแต่งแบบของฉันท์เพิ่มขึ้นจากยุคพระเวทอีกหลายชนิด โดยแตกแขนงฉันท์หมวดต่างๆในยุคพระเวทออกเป็นฉันท์ชนิดย่อยหลายชนิด ทั้งที่เป็นฉันท์วรรณคดี (ฉันท์ที่กำหนดนับด้วยจำนวนพยางค์) และฉันท์มาตราพद्य (ฉันท์ที่กำหนดนับด้วยมาตราเสียง)

ปิงคฉันทศาสตร์เป็นตำราสำคัญที่ทำให้เกิดการแต่งตำราการประพันธ์ฉันท์อีกหลายเรื่อง หนึ่งในจำนวนนั้น คือ "วฤคฺครคฺคฺนากร" ตำราฉันทศาสตร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยปิงคฉันทศาสตร์เป็นพื้นฐาน ต่อมาพระสังฆมรค-จิตมหาสามีเถระ พระเถระชาวลังกาก็ได้ประพันธ์ "คําราวคฺคฺโคทฺย" ขึ้นโดยอาศัยวฤคฺครคฺคฺนากร เป็นหลัก

คัมภีร์วุตโตทัย คือ ตำราการประพันธ์ฉันทที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในการศึกษาวิธีการประพันธ์ฉันทให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ ตำรานี้แพร่หลายมาถึงชนชาติต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาติที่ได้รับอิทธิพลด้านการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทจากอินเดียและถือเอาคัมภีร์วุตโตทัยเป็นหลักในการประพันธ์ฉันท ได้แก่ พม่า มอญ และไทย สันนิษฐานกันว่าชาวอินเดียได้นำคัมภีร์วุตโตทัยเข้ามาให้ชาวไทย ได้รู้จักสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นและเป็นต้นกำเนิดตำราการประพันธ์ฉันทของไทยสืบมา

"จินดามณี" ของพระโหราธิบดีอ้างถึงที่มาเอาไว้อย่างชัดเจนว่ามาจากคัมภีร์วุตโตทัย ดังปรากฏในคำนำมัสการว่า

๑๔ ข้าขอประกอบอักษรถลง สรรพภาคยวาที
 หานาวุตโตไทยวจิ นามศับทเสรจการ
 (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2 จินดามณี : 446)

เช่นเดียวกับตอนที่ เป็นโคลงสี่สุภาพ ก็ระบุว่า

๑๕ ลิขิตวิจิตรสร้อย สารสรร
 คือวุตโตไทยฉันท บอกรแจ้ง
 สติลธนิตพันธ์ โคลงกาพย์
 จบสำเร็จเสร็จแกลิ่ง กล่าวไว้พึงเรียนฯ
 (เรื่องเดียวกัน : 464)

โดย เฉพาะในเรื่องของฉันทนั้น พระโหราธิบดีได้แนะนำว่าผู้ที่ จะศึกษา ระเบียบวิธีการประพันธ์ฉันทควรศึกษาจากคัมภีร์วุตโตทัย ดังที่กล่าวไว้ว่า

... อันว่ามุนีนารถนักปราชญ์ใด ใครจะ เรียบระ เบียบบรรดากิปราย
 ย้ายกาพย์กลอนฉันทพิศาล เรียบบรรดด้วยรัสะทิมะ กลระ เบียบระบอบ
 ประกอบศัพท์ตามทานิทาน ตระการด้วย พดฺโคไทย ไกรคำกัรศาตรา
 คมพสมอรรถ...

(เรื่องเดียวกัน : 475)

อาจจะกล่าวได้ว่าคัมภีร์วุตโตทัยมีอิทธิพลต่อการประพันธ์จินตคามณี
 เป็นอย่างยิ่งในฐานะคำร่าหรือแนวทางในการประพันธ์ ไม่ว่าจะ เป็นไวยากรณ์หรือ
 บทที่ว่าด้วยคำประพันธ์ต่างๆ โดยเน้นหนักและให้ความสำคัญแก่การแต่งฉันท์เป็น
 อย่างมาก นอกจากนี้พระโหราธิบดียังอาศัยคำร่าอื่นๆ เป็นแนวทางในการประพันธ์
 ประกอบวุตโตทัย ดังจะเห็นได้จากมีชื่อของฉันท์ที่แตกต่างไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์
 วุตโตทัย ซึ่งน่าจะเป็นไปได้ว่าพระโหราธิบดีได้นำแบบของฉันท์เหล่านั้นมาจากคัมภีร์
 ฉันท์เล่มอื่นๆ ตลอดสมัยอยุธยาจนถึงปี พ.ศ. 2384 ในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตน-
 โกสินทร์ (ก่อนมีคำร่าฉันท์วรรณพดฺติและมาตราพดฺติในปี พ.ศ. 2385) ไม่ปรากฏ
 หลักฐานว่ามีคำร่าการประพันธ์ฉันท์นอกเหนือไปจากจินตคามณี อีกทั้งในวรรณกรรม
 คำฉันท์สมัยอยุธยาก็ไม่ได้ใช้รูปแบบและชนิดของฉันท์ที่นอกเหนือไปจากที่รวบรวมไว้
 ในจินตคามณีเลยแม้แต่น้อย จินตคามณีซึ่งได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์วุตโตทัยของบาลีโดยตรง
 เป็นคำร่าการประพันธ์ฉันท์ของไทยเพียงเล่มเดียวที่มีบทบาทในวงวรรณกรรมไทย
 ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ฉันท์บาลี คือ
 ที่มาของฉันท์ไทย